

A.D. MMXXVI

Szerkesztőbizottság / Editorial Board¹

Tiszteletbeli elnök: Molnár Antal,

Tagok: Ács Pál, Balogh Margit, Bitskey István, Csepregi Zoltán, Erdődy Gábor, Fazakas Gergely Tamás, Fedeles Tamás, Fekete Csaba, Forgó András, Gárdonyi Máté, Horn Ildikó, Horváth Emőke, Kónya Annamária, Kósa László, Köbel Szilvia, Kőszeghy Miklós, Kunt Gergely, Lakatos Andor, Medgyesy S. Norbert, Miklós Péter, Molnár Antal, Oze Sándor, Pap József, Pintér Márta Zsuzsanna, Rajki Zoltán, Romhányi Beatrix, Sarnyai Csaba Máté, Soós Viktor Attila, †Szabadi István, Szabó András, Szabó Csaba, Szatmári Judit, Szlávik Gábor, Tengely Adrienn, Thoroczky Gábor, Tóth Árpád, Tóth Zsombor, Tusor Péter, Ugrai János, Viskolcz Noémi, Zakar Péter

Külföldi tagok: Buzogány Dezső (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Románia), Câmpeanu, Remus Virgil (Institutul de Istorie “George Bariţiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române), Cinzia Franchi (Padovai Egyetem, Olaszország), Francisco Javier Bran García (Madridi Complutense Egyetem, Spanyolország), Ferenc Postma (Amsterdam, Vrije Universiteit, Hollandia), Graeme Murdock (Trinity College Dublin, Írország), Joanna Kulska (University of Opole, Lengyelország), Kónya Péter (Prešovská univerzita v Prešove, Szlovákia), Luka Ilic (IEG, Mainz, Németország), Lukács Olga (Babeş-Bolyai Tudományegyetem), Maciej Ptaszyński (Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego, Lengyelország), Peter Šoltés, Slovak Academy of Sciences, Szlovákia, Rüs-Fogarasi Enikő (Babeş-Bolyai

¹ A szerkesztőbizottság tagjainak affiliációja megtalálható az Egyháztörténeti Szemle honlapján / Affiliations of members of the editorial board can be found on the Church History Review website <https://egyhaztorteniszemle.hu/ojs/index.php/e/about/editorialTeam>

Tudományegyetem, Kolozsvári Magyar Történeti Intézet, Románia), Sipos Gábor (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvári Magyar Történeti Intézet, Románia), Ulrich A. Wien (Institut für Evangelische Theologie, Rheinland-Pfälzische Technische Universität Kaiserslautern-Landau, Germany), William O'Reilly (University of Cambridge, England)

Editorial board

Honorary chairman: Antal Molnár,

Members: Pál Ács, Margit Balogh, István Bitskey, Zoltán Csepregi, Gábor Erdődy, Gergely Tamás Fazakas, Tamás Fedeles, Csaba Fekete, András Forgó, Máté Gárdonyi, Ildikó Horn, Emőke Horváth, Ábrahám Kovács, Annamária Kónya, László Kósa, Szilvia Köbel, Miklós Kőszeghy, Gergely Kunt, Andor Lakatos, S. Norbert Medgyesy, Péter Miklós, Antal Molnár, Sándor Óze, Márta Zsuzsanna Pintér, Zoltán Rajki, Beatrix Romhányi, Csaba Máté Sarnyai, Viktor Attila Soós, †István Szabadi, András Szabó, Csaba Szabó, Judit Szatmári, Gábor Szlávik, Adrienn Tengely, Gábor Thoroczky, Árpád Tóth, Zsombor Tóth, Péter Tusor, János Ugrai, Noémi Viskolcz, Péter Zakar

Foreign members: Dezső Buzogány (Babeş-Bolyai University, Romania) Câmpeanu, Remus Virgil (Institutul de Istorie "George Bariþiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române), Cinzia Franchi (University of Padua, Italy), Francisco Javier Bran García (Universidad Complutense de Madrid, Spain), Ferenc Postma (Amsterdam, Vrije Universiteit, Netherlands), Graeme Murdock (Trinity College Dublin, Ireland), Joanna Kulska (University of Opole, Poland), Kónya Péter (Prešovská univerzita v Prešove, Slovakia), Luka Ilic (Leibniz-Institut für Europäische Geschichte (IEG), Mainz, Germany), Maciej Ptaszyński (Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego, Poland), Peter Šoltés (Slovak Academy of Sciences, Slovakia), Enikő Rűsz-Fogarasi (Babeş-Bolyai University, Hungarian Historical Institute of Cluj-Napoca, Romania), Gábor Sipos (Babeş-Bolyai University, Hungarian Historical Institute of Cluj-Napoca, Romania), Ulrich A. Wien (Institut für Evangelische Theologie, Rheinland-Pfälzische Technische Universität Kaiserslautern-Landau, Germany), William O'Reilly (University of Cambridge, England)

Tartalom / Content

Tanulmányok / Studies

- AZ EGYHÁZI REND SZEREPVÁLLALÁSA SOMOGY VÁRMEGYE
KÖZGYŰLÉSEIN, 1790–1830
The Participation of the Clergy in the General Assemblies of
Somogy County, 1790–1830
Kovács Dániel László.....7
- AZ OKTATÁS HELYZETE A TISZÁNINNENI REFORMÁTUS
EGYHÁZKERÜLETBEN AZ 1850-ES ÉVEKBEN
The State of Education in the Cistibiscan Reformed Church District
in the 1850s
Lencsés Noémi.....37
- SZOCIÁLIS ALAPÍTVÁNYOK ÉS AZOK ALAPÍTÓI A TÖRTÉNELMI
MÁRAMAROS-UGOCSAI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYÉBEN
(1840–1914)
Social foundations and their founders in the historical Reformed
Diocese of Máramaros-Ugozca (1840–1914)
Becske Pál Zsolt51
- „EBBŐL A NAGY JELENTŐSÉGŰ MOZGALOMBÓL MI MOST
VESSZÜK KI A RÉSZÜNKET”
*Az egyesületi élet megújításának kísérlete az 1930-as években és a
német kisebbség a pécsi egyházmegyében*
“From This Great Movement We Now Take Our Share”
*The Attempts to Renew Associational Life in the 1930s and the
German Minority in the Diocese of Pécs*
Gebhardt Edit 103

Közlemény / Notice

- ADALÉK ÉS KORREKCIÓ PROHÁSZKA OTTOKÁR ÉS A NUMERUS
CLAUSUS KAPCSOLATÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ
An Addendum and Correction to the History of the Relationship
Between Ottokár Prohászka and the Numerus Clausus
Fazekas Csaba..... 135

Dokumentum / Document

„ELVESZTETTÜK FERDINÁNDOT.”

Forgách Ferenc I. Ferdinánd bécsi gyászszertartásán elhangzott gyászbeszéde.

“We Have Lost Ferdinand.”

The Funeral Oration Delivered by Ferenc Forgách at the Viennese Obsequies of Ferdinand I, Holy Roman Emperor

Guitman Barnabás..... 141

ELFELEDETT PAPOK EGY KISTELEPÜLÉS ÉLETÉBEN (18-19. SZ.)

Forgotten Priests in the Life of a Small Settlement (18th–19th Centuries)

Czeplédi László 163

Recenziók / Reviews

KATOLIKUS LEGÉNYEGYLETEK A DÉLVIDÉKEN

Németh Ferenc: „Sorsunk, hogy összetartozunk!” Katolikus legényegyletek Vajdaságban és más katolikus egyesületek a második világháborúig. Szabadka (Életjel könyvek 203.) 2025.

Catholic Journeymen's Associations in the Délvidék region

NÉMETH, Ferenc: „Sorsunk, hogy összetartozunk!” Katolikus legényegyletek Vajdaságban és más katolikus egyesületek a második világháborúig, Szabadka, Életjel könyvek 203., 2025.

Fábián Borbála 183

E számunk szerzői / The authors of this issue 186

AZ EGYHÁZI REND SZEREPVÁLLALÁSA SOMOGY
VÁRMEGYE KÖZGYŰLÉSEIN, 1790–1830¹

THE PARTICIPATION OF THE CLERGY IN THE GENERAL
ASSEMBLIES OF SOMOGY COUNTY, 1790–1830

Kovács Dániel László
Pécsi Tudományegyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

Az 1848 előtti rendi világ egyik jellegzetes sajátossága volt, hogy a köz-, a magán- és az egyházigazgatás párhuzamosan létezett és nagyrészt egymással összefonódva alakították a hatalmi viszonyokat. Jelen munkában ezek közül két szféra, a köz- és az egyházigazgatás szimbiózisát vizsgálom, az elemzésem pedig középszinten, a vármegyei világon keresztül ragadja meg a kérdést. Ezen színtér legfontosabb döntő fóruma a vármegyei gyűlés volt, ebből kifolyólag az itt résztvevő személyek kollektív biográfiai feldolgozásával érthetjük meg, hogy mely csoportok formálták a lokális közéletet. A vizsgálat kizárólag Somogyra, illetve az 1790–1830 közötti időszakra szűkítését elsősorban gyakorlati megfontolások indokolták, a szűkebb keretek lehetővé teszik a forrásanyag teljes körű feldolgozását. A módszertan kialakításakor két olyan kérdés merült fel, amelyre mindenképpen választ kell adni jelen kutatásnak: egyrészt az egyházi társadalom mely tagjai vettek részt ténylegesen a lokális közéletben, másrészt milyen feladatokat láttak el ebben a közegben? Mindkét kérdés megválaszolására a vármegyei közgyűlések jegyzőkönyvei kínálnak lehetőséget.

ABSTRACT

One of the characteristic features of the estate-based world before 1848 was that public administration, private administration, and ecclesiastical administration existed in parallel and, to a large extent, intertwined in shaping power relations. In the present study, I examine the symbiosis of two of these spheres, public and ecclesiastical administration, approaching the issue at the intermediary, county level. The most important decision-making forum of county governance was the general assembly; consequently, through the collective biographical analysis of its participants, we may understand which groups shaped local public life. The restriction of the investigation exclusively to Somogy and to the period between 1790 and 1830 was primarily justified by practical considerations, as the narrower framework makes it possible to process the source material in its entirety. In developing the methodology, two questions arose that this research must necessarily address: on the one hand, which members of ecclesiastical society actually participated in local public life, and on the other hand, what functions they performed within this milieu. The minutes of the county general assemblies provide an opportunity to answer both questions.

¹ A kutatás az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program EKÖP-24-3-II kódú pályázatával az Innovációs és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap, valamint a Pécsi Tudományegyetem anyagi és szakmai támogatásával valósult meg.

Kulcsszavak: prozopográfia, nyilvánosság, részvétel, egyházi társadalom, egyházi középréteg, alsópapság

Keywords: prosopography, public sphere, participation, ecclesiastical society, ecclesiastical middle rank, lower clergy

Bevezetés

Az 1848 előtti rendi Magyarország egyik sajátos jellegzetessége volt, hogy a közigazgatás, a magánigazgatás, illetve az egyházi igazgatás egymás mellett és egymással szoros kapcsolatban működött, megosztva a hatalom gyakorlását. A párhuzamosan létező struktúrák nemcsak különböző területek felett intézkedtek, hanem kölcsönösen is hatottak egymásra, nagyrészt közösen alakították ki az országos és a lokális viszonyokat. Jelen munkában két szférának, a közigazgatásnak és az egyházigazgatásnak az összefonódását vizsgálom társadalomtörténeti szempontból. Az elemzésem újszerűségét a fókuszválasztása adja: a korábban már kutatott makrointézmények (pl. diéta)² helyett, a rendi állam közép-, azaz mezoszintjére, a vármegyei világra irányítom a figyelmet. Ellentétben az országgyűléssel (amelyet csak periodikusan hívtak össze), ez az az közeg, amely valódi lehetőséget kínál a két szféra mindennapi érintkezésének feltárására, a lokális szerepvállalások megvilágítására.³

² Az egyházi rend diétai jelenlétét és szerepvállalását a 18. század folyamán legfrissebben vizsgálta: *Forgó András*: A pálos rendfőnök és képviselői a 18. századi magyar országgyűléseken. In: *Decus solitudinis. Pálos évszázadok*. Szerk. Sarbak Gábor – Őze Sándor. Budapest, 2007. 166–176. Uő: A 18. század elején viszatérő szerzetesi közösségek, mint a magyarországi rendi politika új szereplői. *Századok* 143. (2009) 1105–1122.; Uő: Ciszterci előjárók és a XVIII. századi magyar országgyűlés. In: *A Ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában*. Szerk. Guitman Barnabás. Piliscsaba, 2009. 322–343.; Uő: Görög szertartású püspökök a 18. század végi magyar országgyűlésen. *Egyháztörténeti Szemle* 11. (2010) 3. sz. 26–47.; Uő: Egy politikai küzdelem tanulságai. A munkácsi püspök és káptalan erőfeszítései az országgyűlési részvételért In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Szerk. Dobszay Tamás és társai. Budapest, 2013. 218–229.; Uő: Az egyházi rend a szatmári megegyezés utáni országos politikában. In: *Az 1712. évi pozsonyi diéta egy ciszterci szerzetes szemével*. Szerk. Forgó András. Pannonhalma–Veszprém, 2013. 7–64. Uő: *Egyház – Rendiség – Politikai kultúra. Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein*. Budapest, 2017.; *Dobszay Tamás*: Káptalani követek a rendi országgyűlés utolsó évtizedeiben. In: *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században*. Szerk. Csibi Norbert – Forgó András – Gózsy Zoltán. Pécs, 2021. 63–76.

³ A vármegyék köz- és kisgyűlései évente számtalanszor üléseztek, egy-egy *sessio* pedig akár hetekig is elhúzódhatott. A nagyszámú adat és az alacsony forráspusztulás

Az elemzés keretei kizárólag Somogyra⁴ – és egy rövid, mindössze négy évtizedes vizsgálati időtartamra (1790–1830)⁵ terjednek ki, melynek meghatározását elsősorban pragmatikus szempontok motiválták. A megközelítés koncentrált mivoltát indokolttá teszi a helyi sajátosságok kellő mélységű megismerése, valamint a vármegyei gyűlés jegyzőkönyveinek teljességgel feltárása.⁶ A kutatói kérdések megállapítása során alapvetően két fő megválaszolandó problémakör rajzolódott ki: egyrészt kik voltak azok az egyházi személyek, akik ténylegesen közvetlenül (nemcsak megbízottjaik útján) szerepet vállaltak a lokális közéletben, másrészt ezen szerepvállalás milyen formában valósult meg? A fókuszomat a vármegyei szint kiemelt fontosságú eseményein, a főispáni beiktatásokon, a tiszttisztelet- és a diétai küldöttválasztásokon jelenlévőkre helyeztem,⁷ ezen személyeket egy

kiváló lehetőséget kínálnak a közéletben aktív személyek és csoportok kutatására, a változások, a folyamatok szinte napiszintű nyomon követésére.

⁴ A 18–19. század fordulóján Somogy felekezeti térképét két római katolikus egyházmegye határozta meg: a veszprémi, amely 51 plébániát fogott össze, és a pécsi, amely mindössze 4-et. Az evangélikusok a dunántúli területben 11 lelkésszel, míg a reformátusok a belső-somogyi egyházmegyében 56, a külső-somogyiban pedig 22 prédikátorral működtek. Előbbiek a dunántúli, utóbbiak a dunamelléki szuperintendens fennhatósága alá tartoztak. A vármegye felekezeti viszonyairól szóló kortárs közléshez: *Rumy Károly György*: Nemes Somogy Vármegye földrajzi, statisztikai és helyrajzi leírása. Közreadta: Tóth Péter: Somogy megye leírása 1812-ből. In: Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv, 19. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1988. 48–49.

⁵ A „rövid” időtartamú vizsgálatok relevanciáját bizonyítják a vármegyei világot néhány évtizedes keretben bemutató friss elemzések. Például: *Deák Ádám*: Csanád vármegye nemessége és tisztikara 1820–1848 között. *Aetas*, 38. (2023) 3. sz. 77–92.; *Kovács Dániel László*: Somogyi tisztújítások a táguló politikai nyilvánosság és közéleti részvétel időszakából. *Karrierutak a vármegyei igazgatásban. 1806–1830*. In: Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv, 53–54. Szerk. Récsei Balázs. Kaposvár, 2024. 17–52. *Pintér Tamás*: Baranya vármegye reformkori követei (1825–1848), *Grastyán-Füzetek* 2. (2023) 175–200.; *Uő*: Karrierutak, trendek és stratégiák a reformkori baranyai tisztikar központi hivatalaiban, *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 57. (2024) 169–179.; *Sáfrány Tímea*: Tisztújítások és tisztviselői karrierutak a reformkori Csongrád vármegyében. *Századok*, 156. (2022) 531–562.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL SVL), IV. Somogy Vármegye Nemesi Közgyűlése és Albizottsága iratai, b. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban IV.1.b.), 1790 és 1830 közötti kötetek.

⁷ „A késő rendi nemesi mentalitásnak, »elváráshorizontnak« megkerülhetetlen részét képezte a közügyekben való aktív részvétel, az indokolatlan távolmaradás akár szankcionálható is volt. Akik a helyi közélet kiemelkedő alkalmain sem tették tiszteletüket különféle okok miatt, azok aligha tekinthetők a vármegyei elit részének.”
Lásd a megállapítás hátterét: *Kovács Dániel László*: Lehet-e definiálni a vármegyei

kollektív biográfiai adattárba foglalva közösen, a prozopográfia módszerével elemzem.

A prozopográfiai adattár szereplői

Egyházi központok hiányában a főpapság jelenléte mérsékeltnek tekinthető a somogyi törvényhatóság közgyűlésein. 1790 és 1830 között mindössze hat katolikus püspök és egy református szuperintendens neve került rögzítésre a jegyzőkönyvekben, a megjelent prelátusok ráadásul csak címzetes tisztségeiknek köszönhették a státuszukat.⁸ Jellemzően a főispánok beiktatása idején látogattak a vármegyébe (elsősorban ceremoniális okokból), részvételük a tisztújításokon és a diétai követválasztásokon kevésbé jellemző. A legnagyobb aktivitást Széchényi Ferenc kormányzása idején mutatta a csoport, amikor egyes prelátusok akár visszatérő szereplőnek is tekinthetők a törvényhatóság közéletében,⁹ összességében azonban kijelenthető, hogy szerepük elhanyagolható. Bár 1798-ban Széchényi táblabírói kinevezésben részesítette gróf Keglevich Zsigmond, Szabó András és Csapody Lajos püspököket,¹⁰ a későbbiek folyamán ők sem vállaltak semmilyen vármegyei feladatot, nem lettek különböző bizottságok vagy kiküldetések tagjai.

A főpapság távolmaradása a vármegyei közélettől aligha vezethető vissza az egyházi és világi igazgatás éles szétválására, hiszen az egyházi középérték és az alsópapság jelenléte Somogyban a vizsgált időszakban kifejezetten jelentős volt. Sokkal inkább azok a megfigyelések ültethetők át erre a csoportra, amelyeket a főnemesség esetében is rögzíthetők: ahogyan az országos szinten aktív, óriásbirtokokkal rendelkező grófok és bárók, úgy az egyházmegyék élén álló püspökök sem a vármegyei térben fejtették ki politikai tevékenységüket – helyi jelenlétük többnyire a megbízottjaik, az ügyészeik, a kanonokjaik révén valósult meg. Az egyházmegyével nem rendelkező címzetes püspökök akár hasonlóan aktív szerepet is betölthettek volna, mint az arisztokrata nívó fenntartásáért küzdő kisebb magánok

elitet a 18–19. század fordulóján? Fogalmi és módszertani problémák. Grastyán-füzetek, 3. (2024) 21–36.

⁸ Csapody Lajos szkópiai, gróf Keglevich Zsigmond makáriai, Pierer József tinnini, Szabó András novi, Szányi Ferenc dulcinói, Zsolnay Dávid dulmi, valamint tinnini titulátúrát viselt, ezekben a minőségükben jegyezték fel őket a protocollumokban. Tormássy János a Dunamelléki Református Egyházkerület szuperintendenseként volt jelen Teleki László 1812-es installációja idején.

⁹ Az egyházi vezetők közgyűlési jelenlétének ösztönzése mögött minden bizonnyal szerepet játszott Széchényi személyes vallásossága is. A főispán mélyen hívó, a katolikus egyházhoz szorosan kötődő arisztokrata családból származott, a korábbi szabadkőműves pályafutása miatt pedig hiba lenne személyét ateistaként vagy éppen vallásellenesként jellemezni, ahogy azt később egyes kortársai is tették. A kérdéshez lásd *Miskolczy Ambrus*: Széchényi Ferenc a szabadkőművesség erénykultuszától a katolikus megújulásig. Budapest, 2019.

¹⁰ A táblabírói kinevezésekhez l. MNL SVL IV.1.b. 1798. júl. 4.

– az eredmények azonban nem ezt támasztják alá. Az aktivitás hiányának oka feltehetően a betölthető somogyi egyházi javadalmak hiányában keresendő, és abban, hogy a vármegye közéletében való aktivitás nem kecsegtett bármiféle előmeneteli lehetőséggel.

A közgyűléseken megjelenő prelátusok az idősebb korosztályhoz tartozó, ötvenes-hatvanas éveikben járó egyházi vezetők voltak. Származásukat tekintve meglehetősen sokszínű a kép: egyikük sem a Dél-Dunántúlról került a törvényhatóságba, valamennyien a régió kívülről érkeztek.¹¹ Somogyi kötődéssel egyedül Csapody Lajos bírt, akinek unokaöccse, Csapody Gábor a vármegye meghatározó tisztségviselője volt – előbb főszolgabíróként, később alispánként szolgált. A családi kapcsolat ellenére azonban Csapody Lajos közéleti aktivitása sem haladta meg a ceremoniális közgyűlési részvételt.¹²

A katolikus főpapok sorában feltűnő kivételt képez Tormássy János református szuperintendens, aki Teleki László főispáni beiktatása alkalmából vett részt a vármegye közgyűlésén. Jelenléte nem tekinthető véletlennek: míg Tormássy a Dunamelléki Egyházkerület püspöke volt, addig Teleki ugyanezen egyházkerület világi gondnokaként töltött be kulcsszerepet.¹³ Érdemes kiemelni, hogy a türelmi rendelet életbe lépését követő évtizedekben sem rendeződtek teljesen a katolikus és protestáns egyháziak közötti presztízs és státuszbeli különbségek. Bár a püspökök rendszerint közvetlenül a főispánok után, a jelenléti listák legelején kaptak helyett, Tormássyt csak a földesurak felsorolását követően rögzítették.¹⁴

A mélyebb elemzés világosan rámutat arra, hogy a főpapok alkották a vármegyei szereplők közül a legkevesebb lokális kötődéssel rendelkező csoportot, esetükben ilyen kapcsolatok egyáltalán nem kimutathatóak. Feltűnő továbbá az a státuszbeli hátrány is, amely a főnemességhez képest

¹¹ Pierer Sopronból, Zsolnay Vasból, Csapody Nyitrából, Szabó Hontból, míg Keglevich és Szányi Tornából származott. A szolgálati helyek tekintetében hasonlóan tág szórás figyelhető meg: Csapody és Zsolnay a veszprémi, Keglevich és Szabó az esztergomi, Pierer a győri, Szányi a pécsi egyházmegyében tevékenykedett a somogyi aktivitása idején.

¹² Az idősebb Csapody, még veszprémi kanonokként, unokaöccse előmenetelét mindenképpen támogathatta. Amikor az ifjabb Csapody 1789-ben kis híján a viharos Balatonba fulladt csónakjával, a partról az eseményt Splényi József főispán társaságában végignézte a nagybáty is. A sikeres megmenekülést követően a kanonok „*jól lebordta*”, sőt „*csaknem meg is korbácsolta*” a felelőtlen unokaöcsét – legalábbis erről számol be pálczi Horváth Ádám egy levele. Kazinczy Ferenc levelezése. 1. köt. Szerk. Váczy János. Budapest, 1890. (Kazinczy Ferenc összes művei, 1.) 408–413.

¹³ Tormássy életútjához lásd ZOVÁNYI JENŐ: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk. Ladányi Sándor. 3. javított, bővített kiadás. Budapest, 1977. 651.

¹⁴ A főpapok a főurakat megelőzve szerepeltek a közgyűlési jegyzőkönyvek jelenléti listáin, összhangban az egyházi rend elsőbbsége a státuszok között.

megfigyelhető. A deficit okai egyértelműen a jelenlévő főpapok kinevezésének névleges mivoltában keresendők, a lokális szintér formálásához valódi javadalmak nem álltak a rendelkezésükre.¹⁵ (1. táblázat.)

1. táblázat: Somogy vármegye főispáni beiktatásain, tisztújításain, diétai követválasztásain jelenlévő főpapok 1790 és 1830 között. (Saját szerk.)¹⁶

Esemény	Sr.	Név	Státusz	Kor	Vm.
1798. július 4-i főispáni beiktatás	5	Csapody Lajos	c. püspök, szkópiai és nagyprépost, veszprémi	69	Nyitra
1798. július 4-i főispáni beiktatás	4	Keglevich Zsigmond	c. püspök, makáriai, gróf	66	Torna
1798. július 4-i főispáni beiktatás	2	Pierer József	c. püspök, tinnini	66	Sopron
1800. május 20-i tisztújítás	2	Pierer József	c. püspök, tinnini	68	Sopron
1798. július 4-i főispáni beiktatás	3	Szabó András	c. püspök, novi	60	Hont
1800. május 20-i tisztújítás	3	Szabó András	c. püspök, novi	62	Hont
1798. július 4-i főispáni beiktatás	6	Szányi Ferenc	c. püspök, dulcínói és nagyprépost, pécsi	58	Torna

¹⁵ Forgó András megállapításaival élve: „a címzetes püspökök nagy része kánonjogi értelemben nem tekinthető prelátusnak, hiszen néhány segédpüspöktől, illetve koadjutortól eltekintve nem szentelték őket püspökké, így semmilyen főpapi funkciót nem láthattak el. Őket már a kortársak is az *episcopi electi*, vagyis a választott püspökök terminussal illették, hiszen csak a király kiválasztása, azaz ki nevezése folytán nyerték el címüket, ennek pápai megerősítése nem történt meg. Az egyházi ranglétrán túlnyomó részük csak a kánonoki stallumig jutott, hiszen a címzetes püspökség nem járt javadalommal. A többieknek pedig csak a püspöki karrier előszobájaként szolgált a címzetes püspökség, ők később tovább léptek a megyéspüspökök csoportjába.” Forgó András: *Korszakváltás – elitváltás? A püspöki kar a török kiűzése utáni évtizedekben*. In: *Katolikus Egyházi Társadalom Magyarországon a 18. században*. Szerk. Forgó András – Gózszy Zoltán. Pécs, 2019. 75.; valamint *Uő: A társadalmi mobilitás lehetőségei a katolikus hierarchiában. Megyéspüspöki kinevezések, 1686–1799*. *Korall* 22. (2021) 86. sz. 57. A somogyi megyegyűléseken jelenlévő címzetes püspökök közül egyedül Szabó Andrásnak sikerült a rangemelkedés – az 1804-ben létrehozott kassai egyházmegye első vezetője lett.

¹⁶ Jelmagyarázat: Sr. – A közgyűlései jegyzőkönyvekben a jelenléti listán elfoglalt sorrend. Vm. – születési vármegye.

1812. március 18-i főispáni helytartó beiktatás	59	Tormássy János	szuperintendens, dunamelléki	67	Pest-Pilis-Solt
1807. március 9-i diétai követválasztás	2	Zsolnay Dávid	c. püspök, dulmi és tinnini	64	Vas
1808. augusztus 8-i tisztújítás és diétai követválasztás	2	Zsolnay Dávid	c. püspök, dulmi és tinnini	65	Vas

Az egyházi társadalom¹⁷ a nemességhez hasonlóan tagolható, a főpapságot követően a kánonjogi értelemben ugyan nem létező, de a gyakorlatban jelentősen elkülönülő egyházi középréteg fejtette ki a legnagyobb politikai szerepet a mezoszinon. Hagyományosan ehhez a csoporthoz sorolhatóak a társas- és székeskáptalanok tagjai, valamint a szerzetesi intézmények előjárói,¹⁸ – közülük a legnagyobb számban a kanonokok képviselték magukat Somogyban. Az egyházi középréteg szerepvállalásának kutatása nem csak a közép-, hanem az országos szinten is komoly feladat, megfelelő forrásdottságok hiányában a tevékenységük sokszor nehezen megragadható.¹⁹ Kizárólag a vármegyei jegyzőkönyvekre fókuszálva azonban kijelenthető, hogy a helyben aktív kanonokok főként csak ceremoniális szerepeket²⁰ töltötték be a vizsgált mezőn belül – természetesen egy-két kivételes egyéni-ségtől eltekintve, akiknek kiemelt figyelmet érdemes szentelni.

¹⁷ Az egyházi társadalom definiálásának problémaköréhez lásd *Tusor Péter*: A (kora) újkori magyar egyházi archontológia és a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek. In: *Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században*. Szerk. Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, 2017. 13–48.; különösen: 20–23.

¹⁸ A csoport elhatárolásának kérdéséhez lásd *Forgó András*: Az egyházi középréteg politikai szerepvállalása a török kiűzése után. In: *Padányi Biró Márton veszprémi püspök emlékezete*. Szerk. Hermann István. Veszprém, 2014. 25–26. A káptalanok és a szerzetesi intézmények országgyűlési képvisellel is rendelkeztek az alsótáblán, igaz idővel a szavazati jogaikat erősen korlátozták a világi szereplők.

¹⁹ „Az alsótáblai egyháziak országgyűlési tevékenységéről keveset tudunk. a szakirodalmat fellapozva egyes viták kapcsán kerül elő néhány káptalani követ neve [...] E szórványos adatok mögött természetesen a rossz (vagy kevésbé feltárt) forrásdottság áll: ez a csoport néhány kivételtől eltekintve nem tartozott az országgyűlés aktív résztvevői közé, egyes felszólalásokon kívül főként az alsótábla által megválasztott küldöttségek tagjai között bukkannak fel rendszeresen egyháziak, mivel a korabeli szokásjog alapján a küldöttségekben az alsótábla minden csoportja képviseltette magát.” *Forgó András*: Az egyházi középréteg i. m. 26.

²⁰ A ceremoniális jelleg gyakran megragadható olyan személyek esetén, akik eseti jelleggel szerepelnek a vármegye legfontosabb eseményein (tisztújítás, főispáni beiktatás, követválasztás), miközben semmilyen konkrét bizottság munkájában nem vállalnak feladatot.

Szmodits János 1822-től a törvényhatóság összes jelentősebb eseményén személyesen részt vett, mint a vármegye szülöttje,²¹ ezzel egyértelműen ő tekinthető a kutatott csoport legaktívabb tagjának. A veszprémi papi szemináriumban tanult, 1794-ben szentelték fel, 1800-tól plébános Sümegen, majd 1811-től Tapolcán. 1809-ben lett esperes, 1815-ben kanonok, később nagyrépost és püspöki helyettes.²² Annak ellenére, hogy egyházi hatósága Zala vármegye területére esett, szülőföldje közéletében is aktív szerepet vállalt: 1818-ban Teleki László főispán táblabíróvá nevezte ki, 1828-ban a tisztújítás rendjéért felelő bizottság első tagja, 1830-ban a szavazatszámoló bizottság elnöke a Marcali járásban.²³ Utóbbi feladat különösen fontosnak bizonyult, hiszen a vármegye legtöbb nemesembere ebben a körzetben élt. (2. táblázat.)

2. táblázat: Szmodits János veszprémi kanonok somogyi főispáni beiktatásokon, tisztújításokon, diétai követválasztásokon való jelenléte 1790 és 1830 között. (Saját szerk.)

SZMODITS JÁNOS (SZÜL. NEMESVID, 1771)			
Esemény	Sorrend	Státusz	Életkor
1822. december 16-i főispáni helytartó beiktatás	4	kanonok, veszprémi	51
1824. május 3-i tisztújítás	4	kanonok, veszprémi	53
1825. augusztus 16-i főispáni beiktatás és követválasztás	2	kanonok, veszprémi	54
1828. június 30-i tisztújítás	3	kanonok, veszprémi	57
1830. augusztus 3-i alispán- és diétai követválasztás	17	kanonok, veszprémi	59

Szmoditshoz hasonló aktivitást mutatott az 1790-es években Nagy Ferenc, aki bár nem a vármegyében született, a lelkipásztori feladatai mégis lokálisan érdekeltté tették. Tanulmányait a bécsi Pázmáneumban végezte, bölcséleti és teológiai doktor, az esztergomi érsekség jegyzője, valamint a jezsuita rend feloszlata után egyetemi tanár Nagyszombaton és Budán. 1780-ban került a veszprémi egyházmegyébe és lett kanonok mint a helyi papnevelő intézet rektora, később somogyi esperes és prépost.²⁴ Utóbbi minőségében kapcsolódott be a vármegye közéletébe: 1790-ben Sigray

²¹ Az egyházi sematizmusok 1771-re teszik a születését Nemesviden, anyakönyvi bejegyzést nem letem fel.

²² Az egyházi pályafutásához lásd Pfeiffer János: Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630–1950) püspökei, kanonokjai, papjai. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 8.) München, 1987. 196.

²³ MNL SVL IV.1.b. 1535/1818. máj. 26.; 2046/1828. jún. 30.; 1605/1830. aug. 3.

²⁴ Az életút rövid összefoglalását megtette: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1891–1914. IX. 552–553.

Károly főispán táblabíróvá nevezte ki miután megvendégelte a somogyi koronaőrző bandériumot Siófokon,²⁵ 1798-ban egyike az új főispánt, Széchényi Ferencet köszöntő szónokoknak.

Külley János Tolnából indult, a tanulmányait a pozsonyi és a veszprémi szemináriumban végezte, majd Devecserben, valamint Veszprémben szolgált káplánként és alkántorként, mielőtt plébánosi megbízást kapott Meryén. 1806-ban Széchényi Ferenc már alesperesként nevezte ki a törvényhatóság táblabírójának, a következő évben kanonok, majd 1808-ban a somogyi kerület főesperese. Egykori patrónusáról nem feledkezett meg, a távozó Széchényihez menesztett küldöttség tagja, majd az új főispánt, Teleki Lászlót köszöntő deputáció egyike vezére.²⁶

Az aktívabb kanonokok között felbukkannak olyan ismerős nevek is, akik korábban már a címzetes püspökök táborában említés szintjén előke-rültek. Zsolnay Dávid kőszegi, nagyszombati, soproni és bécsi tanulmányo-kat folytatott az 1767-es papi felszentelése előtt, később somogyi főesperes és hántai prépost, majd veszprémi kanonok, általános püspöki helynök, valamint címzetes veszprémvölgyi apát. 1790 és 1802 között négyszer képviselte a veszprémi káptalant az országgyűlésen,²⁷ ebben az időszakban aktív a somogyi közéletben is. Sigray Károly főispán 1792-ben a vármegye táblabírójává nevezte ki, ugyanebben az évben a hadiadó elosztásért felelős deputáció tagja.²⁸ Később a dulmi, valamint a tinnini püspöksége alatt már csak ritka résztvevője a megyegyűléseknek, jelzésértékű a rangemeléssel együtt járó eltávolodása a lokális politizálástól. Szányi Ferenc helyi jelenléte hasonló mintát mutat, míg kanonokként visszatérő szereplője volt a lokális közéletnek, addig címzetes dulcinói püspöksége alatt már kevésbé aktív helyben.

A legaktívabb kanonokok mindannyian a veszprémi egyházmegyéhez kötődtek, ami nem meglepő, hiszen Somogy – Szigetvár és környéke kivételével – annak joghatósága alá tartozott. Ugyanakkor a szomszédos pécsi székeskáptalan tagjait sem akadályozta semmilyen jogi keret abban, hogy részt vegyenek a közgyűlés munkájában, bár ezt jóval visszafogottabb mértékben tették. Bésán Ignác pécsi kanonok például 1817-ben a tisztújítás lebonyolításért felelős deputáció tagja,²⁹ szereplése viszont egyszeri egyedi esetnek tekinthető. A szomszédos székeskáptalant képviselte továbbá még

²⁵ MNL SVL IV.1.b. 1/1790. máj. 4.

²⁶ Az életrajzi áttekintéshez: *Pfeiffer János: Veszprémi Egyházmegye történeti névtára* i. m. 49–150. További hivatkozások: MNL SVL IV.1.b. 1357/1806. augusztus 4.; 1811. szept. 9. (ikratószám nélkül); 1812. márc 18. (ikratószám nélkül)

²⁷ Az egyházi pályájához főként l. *Pfeiffer János: Veszprémi Egyházmegye történeti névtára* i. m. 223–225.

²⁸ MNL SVL IV.1.b. 1/1792. ápr. 18.; 1/1792. okt. 8.

²⁹ MNL SVL IV.1.b. 2053/1817. okt. 8.

Szányi Ferenc 1790-ben és 1792-ben, Koller József 1795-ben,³⁰ Winkler Mihály 1798-ban, Döry Gábor 1812-ben, felsőöri Nagy János 1828-ban, miközben 1798-ban Beznák Pál nyitrai, 1813-ban Mayer Ferenc győri kanonokként vett részt a megyegyűlésen. Mindnyájan komolyabb szerepvállalás nélkül voltak jelen.

A kanonokok körét leginkább a negyvenes-ötvenes éveikben járó egyháziak alkották, akik közül a legtöbben ugyan nem helyben látták meg a napvilágot, de szoros szálakkal kötődtek a veszprémi egyházmegyéhez. Közülük Szmodits János számított igazi kivételnek: helyi származása ritkaságnak számított ebben a közegben, hiszen a vizsgált csoport tagjainál sokkal jellemzőbb volt, hogy más vármegyéből érkeztek, és a térségben sem birtokkal, sem kihirdetett nemesi családi háttérrel nem rendelkeztek. Azok, akik mégis helyi gyökerűnek számítottak, elenyésző számban voltak: Szmodits mellett mindössze a Nagyberkiben született Babits András és a tolnai származású, de Somogyban is publikált nemes, Döry Gábor említhető meg. A vármegyében aktív egyháziak a környező törvényhatóságokból (Zala, Tolna, Vas) vagy Észak-Magyarországról (Bars, Nyitra, Nógrád, Máramaros) érkeztek.

A kanonokok mind egyházi, mind világi tekintetben alacsonyabb presztízsszintet mutattak, mint a címzetes püspökök, amely azzal magyarázható, hogy a káptalanok tagjai emelkedtek később ezen tiszteletbeli prelatusi címekre – rendszerint a karrierjeik végén. A hierarchiában betöltött szerep a jelenléti listák sorrendjében is következetes, a résztvevő püspökök hiányában a kanonokok számítottak a legrangosabb egyháziaknak a megyegyűléseken, a neveik általában közvetlenül a főrendek után szerepeltek.

Somogyban a vizsgált időkereteken belül hat szerzetesi vagy prépostsági elöljáró vett részt a vármegye közgyűlésein, közülük öten viszont csak címzetes tisztséget viseltek.³¹ Zsolnay Dávid a hántai, Pierer József a kaposfői, Paintner Mihály a rátóti, Szegedy János a felsőörsi prépostság titulárját nyerte el, miközben Ruszek József csak névleg volt hahóti apát. Egyik esetben sem társult valódi javadalom a kinevezéshez, csupán maga a státusz és presztízis, amely a későbbi karrierépítést segíthette. Zsolnay előbb a veszprémi káptalan tagjaként működött, majd dulmi és tinnini címzetes püspöki rangot nyert el. Pierer a győri káptalanból jutott el a tinnini címzetes püspökségig, míg Paintner szintén Győrben szolgált, mielőtt a novi püspöki széket kapta meg. Szegedy Felsőörsön látta el plébánosi feladatait, Ruszek pedig Keszthelyen, az utóbbi veszprémi kanonoki tisztségbe is

³⁰ Koller esete kivételes, később a veszprémi káptalan tagjaként is szerepelt a megyegyűlésen 1800-ban és 1824-ben.

³¹ Az oszmán hódítás alatt megszűnt szerzetesi apátságok, prépostságok és társaskáptalanok címét a magyar királyok, illetve a helyben illetékes földesurak a kegyúri jogokkal élve ismét betöltötték a visszafoglaló háborúkat követően. A kinevezett világi papok általában már nem részesültek a neves elődök javadalmaiban.

lépett.³² Egyikük esetében sem beszélhetünk komolyabb vármegyei szerepvállalásról, elnyert címeik és periodikus jelenlétük csupán hosszabb karrierrek egyes állomásaiként értelmezhetőek, javadalmak vagy káptalani tagság hiányában nem is formálhatták igazán a lokális közéletet – még akkor sem, ha szándékukban állt volna. (3. táblázat.)

3. táblázat: Zsolnay Dávid somogyi főispáni beiktatásokon, tisztújításokon, diétai követválasztásokon való jelenléte 1790 és 1830 között. (Saját szerk.)

ZSOLNAY DÁVID (SZÜL. JÁNOSHÁZA, 1743)			
Esemény	Sorrend	Státusz	Életkor
1792. április 18-i diétai követválasztás	5	apát és kanonok, veszprémi	49
1800. május 20-i tisztújítás	6	kanonok, veszprémi	57
1807. március 9-i diétai követválasztás	2	c. püspök, dulmi és tinnini	64
1808. augusztus 8-i tisztújítás és követválasztás	2	c. püspök, dulmi és tinnini	65

A csoporton belül Horváth Pál az egyedüli előjáró, aki valódi javadalommal és szerzetesi közösséggel rendelkezett a tihanyi apátság vezetőjeként. A zalai születésű bencés 1775-ben lépett be a rendbe, később tanár és gimnázium igazgató volt Sopronban, illetve Komáromban, 1807-től prior Pannonhalmán, majd 1818-tól apát Tihanyban. 1830-ban vonult szerzetesi magányba,³³ az év folyamán viszont még részt vett a vármegye alispánválasztó közgyűlésén. Horváth személyesen ugyan csak egyszer jelent meg a megyei rendek előtt, így aktív szerepe a helyi közéletben nem volt számottevő, a bencés közösség azonban rendszeresen képviseltette magát a megbízottjai révén. Jelenlétük nem csupán protokolláris jelentőségű volt: a tihanyi apátság ugyanis a vármegye északi részén fekvő, több mint húsz ezer holdas balatonendrédi uradalmat birtokolta, amely jelentős befolyást biztosított számukra.

Teleki László helytartóságától nyomon követhető a katolikus esperesek és a református seniorok közgyűlésen való jelenléte. Szembetűnő azonban, hogy egyetlen személy sem vett részt kétszer ebben a minőségben a vármegye fontosabb eseményein. Utóbbi megállapításnak kettős oka van. Egyrészt a katolikus egyházi hierarchián belül az esperesi hivatal gyakori átmenetet képezett a plébánosi és kanonoki szintek között, így nem feltétlenül viselték azt sokáig, másrészt nem mindig jelezték következetesen a jegyzőkönyvek írói az egyházi címek meglétét. Parragh László göllei

³² A vonatkozó egyházmegyéek címtárait a hivatalviselési adatokhoz lásd Pfeiffer János: Veszprémi Egyházmegye történeti névtára i. m.; valamint Pécsi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban PEL), I.1.f.2. Sematizmusok.

³³ Az életrajzi áttekintéshez lásd Szimyei József: Magyar írók élete i. m., IV. 1291.

plébános például csak 1830-ban szerepelt esperesként a prothocollumokban, pedig a tisztséget már 1820-ban elnyerte.³⁴ A zalai születésű pap a révkomáromi és pozsonyi tanulmányai után került Somogyba, itt a himlőoltás népszerűsítésében elért eredményeiért táblabírói kinevezésben is részesült,³⁵ később pedig gróf Schמידegg László kamarás felett mondott (nyomtatásban szintén megjelent) gyászbeszédet. A vármegyei elit számára tehát semmiképpen sem ismeretlen személyről van szó, ennek ellenére előfordult a következetlenség az egyházi tisztségei használatban.

A közgyűlési jelenléte mutató katolikus esperesek nagyrésze Kaposvár környéki plébániákhoz kötődött: Gerencsér Mihály és Imre László Csökölyben,³⁶ Koller Ignác Nágocson, Papp József Igalban, Parragh László Göllében, Pongrácz József Hetesen, míg Szűcs István Mernyén látta el hivatását. Ezek a települések alig néhány órányi távolságra feküdtek a vármegyeszékhelytől, így a részvétel logisztikai szempontból nem jelenthetett komolyabb kihívást az egyházi feladatok mellett sem. Messzebről érkezett már Tomor János, aki bár Marcali plébánosa volt, a közgyűlési jelenléte idején helyettes esperesként is szolgált Segesden.³⁷ A jelenléte mutató klerikusok sorában feltűnő kivétel Nyitrai Imre, mint a pécsi egyházmegye papja és Szigetvár plébánosa.³⁸ A katolikusok mellett két protestáns vezető is részt vett a közgyűléseken: Budai Pál és Vásárhelyi Sámuel, mindketten a Belső-Somogyi Református Egyházmegye seniorai voltak, előbbi Nagybajomból, utóbbi Erdősokonyáról érkezett.³⁹ A vármegye peremvidékéről csatlakozott hozzájuk még Ballér István evangélikus esperes is, aki Porrog-szentkirályi lelkészeként képviselte a közösséget Kaposvárott.⁴⁰

³⁴ Parragh 1822-ben és 1824-ben is csak „egyszerűen” plébánosként került rögzítésre a jegyzőkönyvekben, ebben az időszakban feltehetően még csak alesperes az Igali Kerületben Waldstein Ferenc mellett, aki 1823-ban halálozott el. *Pfeiffer János: Veszprémi Egyházmegye történeti névtára* i. m. 819, 1095–1096., *Szinnyei József: Magyar írók élete*, X. 413.

³⁵ A kinevezéshez l. MNL SVL IV.1.b. 1306/1810. szept. 10.

³⁶ Csökölyi esperes, mellette csokonyai plébános is, 1818-tól párhuzamosan viselte a tisztségeket, korábban Iszkázon káplán. *Pfeiffer János: Veszprémi Egyházmegye történeti névtára* i. m. 544.

³⁷ A veszprémi esperességek archontológiájához l. *Pfeiffer János: Veszprémi Egyházmegye történeti névtára* i. m. 1987.

³⁸ A vonatkozó pécsi sematizmus: PEL I.1.f.2. 1801. 29.

³⁹ A két seniorhoz: A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II. 1761–1849. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések, 15 – 16.) 1–2. kötet. Szerk. Köblös József – Kránitz Zsolt. Pápa, 2018. vonatkozó bejegyzései.

⁴⁰ Az evangélikus esperes tevékenységéhez: *Mesterházy Sándor: A Somogyi Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztény Egyházmegye története*. Nagykanizsa, 1932. 25.

A csoport közéleti tevékenysége kizárólag a jegyzőkönyvek alapján eleynészőnek tekinthető. Bár Parraghon kívül Koller és Nyitrai 1812-ben,⁴¹ Pongrácz és Szűcs 1820-ban,⁴² Imre 1822-ben,⁴³ Tomor pedig 1824-ben⁴⁴ táblabíró címet nyertek, ezen kívül nem találkozunk az esperesek neveivel a törvényhatóság bizottságaiban vagy kiküldetéseiben. Idejük nagyrészt a kerületük igazgatásával töltötték, híveik lelkiüdvéért küzdöttek,⁴⁵ presztíz-sük és anyagi helyzetük nem tette lehetővé, hogy a részvételen túl politikai aktorként lépjenek fel a megyegyűléseken, ehhez magasabb szintre kellett lépniük az egyházi hierarchiában. Erre láttunk példát Koller, Szűcs, Tomor és Nyitrai kanonokságra emelkedésével, az előléptetés azonban egyet jelenthetett a lokális kapcsolatok elvesztésével.⁴⁶

A csoportazonosságokat elemezve hasonló minták fedezhetőek fel, mint korábban a kanonokok esetén megfigyelésre kerültek. Jellemző a helyi kötődés hiánya, mindössze Pongrácz és Szűcs születtek Somogyban, a többiek esetén jelentős szórás figyelhető meg a szomszédos (Tolna, Zala), valamint az észak-dunántúli vármegyék (Veszprém, Vas, Sopron, Komárom) között. Baranya hiánya szembetűnő, ám magyarázható az egyházmegyék joghatóságával: míg a kanonoki szinten a presztízis képes volt áthidalni a határokat, úgy tűnik ugyanez az espereseknél nem jellemző.⁴⁷ A csoport korfája meglepetésre kizárólag az ötvenes-hatvanas korosztályra korlátozódott, ami eltérést mutat a kanonokokhoz képest, akikre inkább a negyvenes-ötvenes évek a jellemzőbbek. A különbség adódhat abból, hogy a tehetségesebb egyháziak nem feltétlenül plébániaszolgálattal és esperességgel nyerték el a titulusokat, így ranglétra egy fokát kihagyva, „megelőzték” azokat, akik ezen az úton haladtak.⁴⁸ A kategóriához tartozókra nem

⁴¹ MNL SVL IV.1.b. 735/1812. márc. 18.

⁴² MNL SVL IV.1.b. 1635/1820. aug. 28.

⁴³ MNL SVL IV.1.b. 3106/1822. dec. 16.

⁴⁴ MNL SVL IV.1.b. 880/1824. máj. 3.

⁴⁵ Ballér István például *„tevékeny vezére volt egyházmegyéjének. Miután abban az időben rendszeres, évenkénti egyházmegyei gyűlések nem voltak tarthatók, fáradságtól vissza nem riadva, gyakran meglátogatta az egyes gyülekezeteket és mindenképpen igyekezett a lutheránus hitbuzgóságot fokozni.”* Mesterházy Sándor: A Somogyi Evangélikus Egyházmegye i. m. 25.

⁴⁶ Nyitrai kanonoksága a pécsi sematizmusok 1801 utáni hiányában nem igazolható teljesen, de a vármegyei jegyzőkönyvekben a táblabírói kinevezése idején már kanonokként szerepelt.

⁴⁷ A pécsi szeminárium és a káptalan felszívta a Baranyában születettek nagy részét, ez feltehetően hozzájárult ahhoz, hogy Somogyba nem kerültek baranyai származásúak. A felszent plébános-esperesek később már nem lépték át az egyházmegyei határokat, erre csak a kanonokoknak volt lehetősége.

⁴⁸ Az életkori eltérések magyarázzák, hogy a modellben az esperesek a kanonokoknál hibahatáron belül ugyan, de nagy presztízstartományban szerepeltek. A magasabb életkorral járó megbecsülés torzította az eredményt, ettől függetlenül a kanonoki

jellemző a vármegyebéli birtoklás vagy a nemesség kihirdetése. Ugyancsak példátlan a konfesszióváltás, a születés kori felekezet igazodott a később betöltött hivatáshoz.

Csak úgy mint az esperesek és a seniorok jelenléte, úgy az alsópapság név szerinti részvétele is Teleki László főispáni helytartóságától követhető nyomon a somogyi megyegyűléseken, igazi tömegesedés azonban az 1824-es tisztújításon történt. A Helytartótanács rendelkezése, mi szerint a plébánosok és a prédikátorok nemesi származás meglététől függetlenül szavazhatnak a restauráción felháborította rendeket, a sérelmeiknek viszont csak utólag tudtak érvényt szerezni az országgyűlésen. Az 1824-es építőszek kivételes alkalom maradt a törvényhatóság történetében, a modellben szereplő 32 darab plébánosi–predikatori szereplés fele kizárólag ebben az egy évben történt.⁴⁹ A következő 1828-as tisztválasztáson ismét korlátozták az alsópapság szereplését, ennek eredményeképpen egyedül Hosszú Márton kaposvári plébános került név szerint rögzítésre a közgyűlési jegyzőkönyvekben. A jogi keretek gyors kitágulása, majd bezárulása miatt a csoport szinte egészéhez mindössze egy-egy részvétel köthető. Egnél többször csak a már espereseknél bemutatott Parragh László és Pongrácz József plébánosok, valamint Kiss Bálint csökölyi és Vörös Márton szőládi prédikátorok jelentek meg a megyegyűléseken. (4. táblázat.)

4. táblázat: A főpapok, az egyházi közélet és az alsópapság részvétele a somogyi főispáni beiktatásokon, tisztújításokon és követválasztásokon 1790 és 1830 között felekezeti adatokkal. (Saját szerk.)

Esemény	Főispán	Össz.	Státusz			Felekezet		
			Főp.	Köz.	Als.	Kat.	Ref.	Ev.
1790. május 4-i tisztújítás és követválasztás	Sigray Károly	2		2		2		
1792. ápr. 18-i diétai követválasztás		2		2		2		
1795. szept. 21-i tisztújítás		3		3		3		

cím viselői tekinthetőek az egyházi hierarchiával összhangban a magasabb rangú rendi szereplőknek.

⁴⁹ Az 1824-es tisztújítás rekord részvételt hozott a vármegyei közéletben. Ennek kontextusához, illetve a lokális nyilvánosság átforgalmazásához: *Kovács Dániel László*: Somogyi tisztújítások a táguló politikai nyilvánosság és közéleti részvétel időszakából. Karrierutak a vármegyei igazgatásban, 1806–1830, in: Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv, 53–54. Szerk. Récsi Balázs. Kaposvár, 2024. 17–52.

1798. júl. 4-i főispáni beiktatás	Széchenyi Ferenc	10	5	5		10		
1800. máj. 20-i tisztújítás		4	2	2		4		
1807. márc. 9-i dietai követválasztás		1	1			1		
1808. aug. 8-i tisztújítás és követválasztás		1	1			1		
1809. április 27-i inszurrekciós nagygyűlés		1		1		1		
1812. márc. 18-i főispáni helytartó beiktatás	Teleki László	12	1	4	7	8	4	
1813. aug. 23-i tisztújítás		2		2		2		
1817. okt. 8-i tisztújítás		8		2	6	6	2	
1822. dec. 16-i főispáni helytartó beiktatás	Sigray József	7		2	5	7		
1824. máj. 3-i tisztújítás		22		5	17	15	7	
1825. aug. 16-i beiktatás és követválasztás		2		2		2		
1828. jún. 30-i tisztújítás		5		2	3	4		1
1830. aug. 3-i alispán- és követválasztás		9		2	7	8	1	
Összesen (részvétel nem személy)		91	10	36	45	76	14	1

A csoport tagjai szolgálati hely szempontjából szinte az egész vármegyét lefedték, amely jól szemlélteti, hogy az alsópapság nagyrésze élni kívánt a rövid ideig meglévő részvételi lehetőségével. A katolikusoknál Galamb György a kaposvári, Góczy Konrád a szigetvári, Molnár Ágoston a kádarkúti, Molnár István a toponári, Pátzai Ferenc a ságvári, Somogyi József a szentbalázi, Szita György a szőlősgyöri, Szmodits János a kutasi, Zubanovics Mátyás a mozsgói, a reformátusoknál Barla Dániel a gigei, Benedek József a zádori, Mezei István a kálmáncsai, Nagy Antal a pettendi, Szigeti

Péter a szennai hitközösséget vezette. Egyedül a Marcali járás klerikusai hiányzottak látványosan a felsorolásból, a távolmaradás minden bizonnyal a megyeszékhelytől való távolsággal magyarázható. Hasonlóan az esperesekhez az alsópapság közéleti aktivitása is nagyrészt a közgyűléseken való részvételre korlátozódott. Bár Parraghon és Pongráczon kívül Zubanovics 1810-ben,⁵⁰ Molnár István 1817-ben,⁵¹ Pátzai 1822-ben⁵², Hosszú pedig 1833-ban táblabírói kinevezésben részesült,⁵³ ennek ellenére egyikük sem vállalt szerepet a törvényhatóság fontosabb deputációjában vagy kiküldetésében.

Az alsópapság halmazát vizsgálva megállapítható, hogy más egyházi csoportokhoz képest némileg nagyobb diverzitás figyelhető meg, a korfa például a húszas éveik végétől indulva egészen a hatvanas korosztály elejéig húzódott, tehát szinte minden életpályaszakasz képviseltette magát a plébániák élén: Molnár Ágoston túlbuzgó fiatal adminisztrátorként huszonhét évesen igazgatta a kadarkúti eklézsiát,⁵⁴ míg Parragh és Zubanovics több évtizedes munka után sem hagyták el szolgálati helyüket Göllében és Mozsón. Származás tekintetében a csoport közel fele Somogyban született (32 részvételből 14 eset, 25 főből 10 személy), így megállapítható, hogy a lokalitás az egyházi társadalmon belül ennél a szintnél a legjelentősebb, ám továbbra sem domináns. A szomszédos Zalán és Veszprémen túl Vasból, Sopronból, Pest-Pilis-Soltból és Máramarosból érkeztek plébánosok és prédikátorok, utóbbi legtávolabbi vármegyét Benedek József képviselte, aki a helyi református egyház alacsony szerveztlensége miatt próbálhatott szerencsét a Dél-Dunántúlra költözéssel (lásd Vásárhelyi hasonló esetét a senioroknál). A felekezeti megosztás szintén egyedi a csoportnál, a megszokott arányok helyett a kategória minden harmadik tagját kálvinisták adták, ez egyértelműen felülreprezentációt sejtett. Bár a törvényi keretek miatt feltételezhető, hogy 1824-es tisztújítás kivételével minden közgyűlési jelenlétet mutató plébános vagy prédikátor nemesi származású volt vagy legalábbis táblabírói hivatalt viselt,⁵⁵ mégis csak a Szita, a Szmodits, az Imre, a Barla és a Hosszú családok hirdették ki nemességüket Somogyban, holott például Kiss Bálint az 1814-es vármegyei összeírás tanúsága szerint egy 148 holdas birtok tulajdonosa volt.⁵⁶

⁵⁰ MNL SVL IV.1.b. 983/1810. jún. 25.

⁵¹ MNL SVL IV.1.b. 2055/1817. okt. 8.

⁵² MNL SVL IV.1.b. 3106/1822. dec. 16.

⁵³ MNL SVL IV.1.b. 2426/1833. okt. 28.

⁵⁴ Molnár túlbuzgóságához a vármegyei közgyűlésen lásd *Kovács Dániel László*: Nemességvitatás mint a lejáratás eszköze. Somogyi Ferenc szigetvári főszolgabíró nemességbizonyítási ügye az 1810-es évekből, *Grastyán-füzetek* 1. (2022) 71–84.

⁵⁵ Például vármegyei táblabíróiságot vagy magasabb egyházi titulust.

⁵⁶ *Baranyai Béla*: Somogy vármegye nemes családai. In: Somogy vármegye. (Magyarország vármegyei és városai 18.) Szerk. Csánki Dezső. Bp., é. n. [1914] 599–601.

Prozopográfiai elemzés, konklúziók levonása

Fontos leszögezni, a prozopográfia nem különböző részletességgel megírt életrajzok egymás mellé állítása, hanem egy előre meghatározott csoport azonos fókuszpont mentén gyűjtött, jelentős információhiányt nem mutató tulajdonságainak adattárba foglalása.⁵⁷ Ebből a megközelítésből következik, hogy a közgyűléseken résztvevő egyháziak azonosítása és rögzítése (lásd az előző szakaszt) nem történhet meg előzetes kutatói szempontok kijelölése nélkül. Az elemzésem során alapvetően hat vizsgálati szempontot határoztam meg: 1. az egyháziak jelenléti listákon elfoglalt pozícióját (presztízsindikátor),⁵⁸ 2. a státuszukat, illetve az egyházmegyéjüket, 3. a felekezetüket, 4. az életkorukat, 5. a születési vármegyéjüket, illetve 6. a felsőfokú tanulmányaik helyszínét.⁵⁹ A forrásgyűjtésem elsősorban szekunder közlésekre és nagyszámú vegyesadatra⁶⁰ építettem, amelyeket azon esetekben egészítettem ki primer kútfókkal, amikor információhiányba ütköztem.⁶¹

A jelenléti listákban az elfoglalt helyeket vizsgálva az előzetes kutatói elvárások rajzolódnak ki. A névsorok elejére a magas presztízsük miatt csak a címzetes püspökök, a kanonokok, a prépostok, illetve az apátok tudtak

⁵⁷ A prozopográfia és a biográfia közötti módszertani különbségekre például felhívta a figyelmet: *Szeberényi Gábor*: *Prozopográfia, biográfia, helytörténet: Módszertani megjegyzések egy tanulmánykötet margójára*. Korall 11. (2010) 42. sz. 213–224.

⁵⁸ A vármegyei jegyzőkönyvek jelenléti listái szilárd hierarchiát követtek Somogyban, a magasabb státuszú személyek mindig előrébb szerepeltek, az alacsonyabbak pedig később, leképezve a rendi társadalom struktúráját a 18–19. század fordulóján. *Kovács Dániel László*: *Lehet-e definiálni a vármegyei elitet* i. m. 29.

⁵⁹ A kutatói kérdéseim megtalálásához inspirációként hatott: *Forgó András*: *A társadalmi mobilitás lehetőségei* i. m.

⁶⁰ A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II. 1761–1849. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések, 15–16.) I–II. Szerk. Köblös József – Kránitz Zsolt. Pécs, 2018. *Karlinsky Balázs*: *A veszprémi székeskáptalan kanonokjai 1777 és 1917 között: Származás, pályafutás, karriertípusok* In: *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században*. Szerk. Csibi Norbert – Forgó András – Gözsy Zoltán. Pécs, 2021. 77–145.; *Magyar Katolikus Lexikon*. Szerk. Diós István – Viczián János. Budapest, 1996–2014.; *Mesterházy Sándor*: *A Somogyi Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyházmegye története*. Nagykanizsa, 1932. *Pfeiffer János*: *Veszprémi Egyházmegye* i. m.; *Szinnyei József*: *Magyar írók élete* i. m.

⁶¹ A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 9.) Szerk. Köblös József. Pécs, 2006.; *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában* I–II. Szerk. Szabadi István. Debrecen, 2013.; MNL SVL IV.1.i. Nemességi iratok (a továbbiakban: IV.1.i.) vonatkozó családi fondjai és nemességi kihirdetési; PEL I.1.f.2. 1801.; *Szőgi László*: *A pécsi felsőoktatás intézményeinek hallgatói (1714)1782–1852*. Pécs–Budapest, 2016.

felküzdenni magukat (az első 10 helyre, általában a világi státuszokat megelőzve), köztük viszont az egyházi hierarchia különbségei nem feltétlenül differenciáltak. A címzetes püspökök valódi javadalmak nélkül az egyházi középhéreg tagjaival mutattak csoportazonosságot, igaz még így is némileg előbbre tudták pozícionálni magukat csupán a titulusuk miatt.⁶² A kanonokok, a prépostok és az apátok viszont már teljesen egy szintet képviseltek, az ő sorrendjükben már eseti preferenciák dönthettek. Az 1798-as főispáni beiktatáson például Szegedy János felsőorsi prépost Nagy Ferenc veszprémi kanonok után, de Beznák Pál nyitrai és Winkler Mihály pécsi kanonokok előtt került rögzítésre, az egyháziak felsorolását pedig Paintner Mihály rátóti prépost zárta.⁶³ Az 1824-es tisztújításon hasonló „keveredés” figyelhető meg: Ruszek József hahóti apát neve Horváth János, Szmodits János és Koller Ignác kanonokok között szerepelt.⁶⁴

Az esperesek rendszeres névszerinti megjelenése az 1812-es főispáni beiktatásra tehető,⁶⁵ ekkor azonban státuszkeresésük a lokális közéletben még érezhetően zajlott. A jegyzőkönyvek írói közvetlenül a kanonokok mögé, a világi státuszok elé pozícionáltak Koller Ignácot, Nyitrai Imrét és Gerencsér Mihályt, a következő évtizedben a neveiket viszont már csak a földesurak után rögzítették (eddigre élesedett a határ az egyházi középhéreg és az alsópapság között). Hasonló pozíciókeresés jellemezte a plébánosokat és a prédikátorokat: Parragh László 1812-ben táblabíróként még a kanonok után szerepelhetett, 1817-re viszont már megelőzték egyes hivatal- és címviselők, valamint más vármegyék küldöttei,⁶⁶ 1822-re pedig a világi táblabírók is.⁶⁷ A folyamat jól illeszkedik a Somogy vármegye közéletéről bírt ismereteinkbe:⁶⁸ Teleki László főispánsága alatt az alsópapság érezhetően politikai aktorrá kívánt formálódni a lokális térben – ennek útja azonban nem volt tisztázott.

Az egyik lehetőség az egyházi rend eddigi kereteinek kitérítése felé mutatott, azaz a főpapok és a középhéreg mellett az alsópapság is az első

⁶² A vármegyei világban rendszerint főnemesi rang kiemelését jelentett, a főpapi lét viszont uniformizálhatta a hozott társadalmi különbségeket. 1798-ban Keglevich Zsigmond grófként például csak Pierer József és Szabó András után került felsorolásra a címzetes püspökök között. MNL SVL IV.1.b. 1798. júl. 4.

⁶³ MNL SVL IV.1.b. 1798. júl. 4. Mind Szegedy, mind Paintner kanonokságot is viselt a prépostsága mellett, előbbi Szombathelyen, utóbbi Győrben.

⁶⁴ MNL SVL IV.1.b. 1824. máj. 3. Ruszek apátsága mellett veszprémi kanonok is volt.

⁶⁵ MNL SVL IV.1.b. 1812. márc. 18.

⁶⁶ MNL SVL IV.1.b. 1817. okt. 8.

⁶⁷ MNL SVL IV.1.b. 1822. dec. 16.

⁶⁸ A vármegye közéleti eseményeit és konfliktusait röviden vázolta a tisztújítási szabályrendeletek kontextusában: *Polgár Tamás*: Tisztújítási statútumok és az 1824. évi tisztújítás Somogy vármegyében. In: *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv*, 34–35. Szerk. Bősze Sándor. Kaposvár, 2004. 39–62.

rend tagjaként válhatott volna aktívvá a teljes klérus jogfelruházásával.⁶⁹ Ebbe az irányba mutatott például a Kiss Ferenc veszprémi káptalani helynök által felkarolt indítvány is, amely keretében a vármegyei plébánosok sikeresen kijárták a Helytartótanácsnál, hogy az eddigi szokásokkal szemben szavazhassanak az 1824-es tisztújításon.⁷⁰ A jogkiterjesztés egy másik útját tartották viszont elfogadhatónak a helyi rendek, panaszukat pedig diétára is vitték.⁷¹ E szerint a nézőpont szerint az alsópapság nem az egyházi rend része, csupán tisztégsége miatt nem szavazhat, ellenben ha egy plébános vagy prédikátor személyében nemességet szerez, akkor nincs akadálya a részvételének. Végül az utóbbi irányzat hangoztatói győzedelmeskedtek. 1824 után nem csak az aktív egyháziak száma esett vissza a közgyűléseken a nem nemesek kizárásával, hanem a felsorolásokban is rögzült az alacsonyabb státuszuk a köznemesi rend részeként.

A közgyűlési jelenléteket mutató egyháziak életkor szerinti csoportosítása egyértelmű összhangban van az általuk betöltött karrierállomásokkal. Negyven éves kor alatt ritkaságnak számított, hogy egy-egy egyházi névszerinti rögzítést érdemeljen ki magának, néhány plébánosnak mégis sikerült ez a valójában kétes dicsőség elérnie. A gyűjtésben szereplő legfiatalabb lelkipásztorok, Molnár Ágoston (27) Kadarkútról és Galamb György (32) Kaposvárról, problémás személyiségek voltak, ráadásul mindketten konfliktusba kerültek a világi hatalommal. Előbbi a járási szolgabíróval,⁷² utóbbi a városi hatóságokkal⁷³ különbözött össze, nem lehetett véletlen, hogy saját jogaik érvényesítése miatt „kiharcolták” a névszerinti rögzítésüket a vármegyei közgyűléseken, az ügyeikkel foglalkozott a törvényhatóság. Az adattárban szereplő legifjabb kanonok, Nagy Ferenc negyvenöt évével jelzi a káptalani tagság eléréséhez szükséges minimum szolgálati időt, rendszerint ebben a korosztályban váltak aktívvá a közélet egyházi szereplői, úgy

⁶⁹ Az egyházi renddel kapcsolatos fogalmi problémákról lásd *Szijártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792. Budapest, 2005. 408–411.

⁷⁰ A tisztújítási szabályrendelet alapján az esperesek és seniorok már 1800-ban is szavazati joggal rendelkeztek Somogyban, azonban a jelenléti listákról való lemaradás miatt nem tudni, hogy éltek-e vele a hivatal viselői 1812 előtt. Ezzel szemben a plébánosokat és prédikátorokat korábban egyértelműen eltiltották a voksoláson való részvételtől. *Polgár Tamás*: Tisztújítási statútumok i. m. 40, 48.

⁷¹ Más vármegyékben más viszonyok uralkodtak, pl. Baranyában a plébánosok mindig is rendelkeztek szavazati joggal. Jelen munka nem érzi feladatának a kérdéskör teljes regionális feltárását, a közel jövőben azonban érdekes kutatási irány lehet.

⁷² Molnár Ágoston Somogyi Ferencet igali főszolgabíróként egy nemes ember állítólagos megveretése miatt támadta, illetve megkérdőjelezte a magisztrátus valódi nemesi státuszát: *Kovács Dániel László*: Nemességvitatás mint a lejáratás eszköze i. m. 71–84.

⁷³ Galamb kaposvári tevékenysége kapcsán lásd *Bécsy Márton – Prilzauer Adolf*: A Kaposvári M. Kir. Állami Főgimnázium Története 1806–1895. Kaposvár, 1896. 37–42, 178–183.

tűnik, a státuszuktól függetlenül. A demográfia csúcsot követően a korfa beszűkülése hatvan év felett érzékelhető ismét (eddigre a klerikusok jelentős része már elhalálozott),⁷⁴ az igazi határpontot azonban hetvenedik év megközelítése képezte. Ezen túl Winkler Mihály (71) és Horváth Pál (77) jelenléte inkább szimbolikusnak, mintsem valódi politikai aktorságnak tekinthető.

A lokálisan aktív klérus térbeli dimenzióinak feltárása során három indikátor, az egyházmegyei hovatartozás, a születési vármegye, valamint a felsőoktatási tanulmányok összetett képet mutatnak. Egyrészt, joghatóság tekintetében Veszprém dominanciája megkérdőjelezhetetlen (részvételek több mint fele innen történt), mellette minden más „kibocsátó” egyházmegye eltörpült. Az arányok nem meglepőek, a már említett módon Szigetvár és környékének kivételével az összes somogyi plébános az itteni előjárók joghatósága alá tartozott, pusztán ez az adottság már önmagában indokolta a felülreprezentációt. A kanonoki szintre fellépve a vezető szerep továbbra is megfigyelhető, a dominancia viszont kevésbé hangsúlyos. A veszprémi székeskáptalan mellett (17 részvétel) a szomszédos Pécs is aktívan képviseltette magát a közgyűléseken (7), sőt Esztergomból és Győrből (3–3), valamint Nyitrából (1) szintén érkeztek időnként kanonokok.⁷⁵ A protestánsok részéről a belső-somogyi református egyházmegye képviseltette magát a leggyakrabban (12), a külső-somogyiból egyedül Vörös Márton szoládi prédikátor neve került be az adattárba, illetve a már említett módon egy alkalommal az egész dunamelléki kerület feje, Tormássy János szuperintendens tette tiszteletét. Az evangélikusok dunántúli kerületének részvétele Ballér István porrogszentkirályi esperes személyében merült ki.

A vizsgált egyházi személyek születési helye kifejezetten sokszínű képet mutat. Bár a legnagyobb csoportot a Somogyból származók alkották, arányuk mindössze a teljes minta egynegyedét tette ki (22 részvétel, 15 személy). A többiek jelentős része Vasból (13), Zalából (8), valamint Veszprémből és Sopronból (6–6) érkezett, egy-egy távolabbi vármegyét pedig csak néhányan képviseltek.⁷⁶ Ez a megoszlás alátámasztja, hogy a helyi egyházak rekrutációja nem feltétlenül a saját területükről történt, a

⁷⁴ Hatvan év felett a gyűjtésben nem találhatóak plébánosok, akik ezt a kort megérték az egyházi pályán, minden bizonnyal vagy letették hivatalukat vagy magasabb pozícióra kerültek a hierarchián belül.

⁷⁵ Az 1809-es nemesi felkelés alkalmából összehívott nagygyűlésen a Babócsai Járás nemesei között rögzítettek egy bizonyos „*Kanonoch Meier János*”-t, akinek az azonosítása a kutatás számára nem sikerült. Ilyen nevű prelátust se a veszprémi, se a pécsi káptalan sematizmusai között nem találtam, viszont ezekben az években aktív a közéletben Külley János veszprémi kanonok és somogyi főesperes, illetve Mayer Ferenc győri kanonok, talán valamelyikük sejtethető a név mögött. Hasonlóan sikertelennek bizonyult Csicsai András helynév nélkül szereplő prédikátor azonosítása.

⁷⁶ Tolna és Baranya alulreprezentáltsága szembevetendő. A legnagyobb hiányt a pécsi egyházmegyéhez köthető személyek születési helyének beazonosítása jelenti, amire

toborzási bázis elsősorban a Dunántúlra és Észak-Magyarországra terjedt ki. A katolikusoknál felsőoktatási tanulmányok helyszínei szintén ezt a tendenciát támasztják alá, a legnépszerűbb központok Veszprémben (31), Pozsonyban (23), Nagyszombatban (20), és Pécsen (12) működtek, akik pedig külföldre eljutottak rendszerint már az egyházi középréteg tagjaként léptek be a lokális közegbe. A református előjárók érdekes módon nem a helyileg közelebb eső pápai kollégiumból rekrutálódtak, hanem a kalvinisták országos központját jelentő Debrecenből (9).

A vizsgálatom eredményei világosan megmutatták, hogy az egyházi rend közgyűlési szerepvállalása sokszínű, de alapvetően korlátozott volt a 18–19. század fordulóján. A főpapok reprezentatív, a kanonokok és eseperek pedig alkalmi, mintsem folyamatos politikai jelenlétet gyakoroltak a vármegyei világban – az alsópapság kísérlete a politikai aktorrá válásra csak részben sikerült. Az eredményeim azt is sugallják, hogy az alsópapság politikai szerepvállalását sajátos „csapdahelyzet” korlátozta: amíg alacsonyabb pozícióban voltak, addig nem rendelkeztek befolyással, ám amint magasabb egyházi tisztséget nyertek, többnyire elkerültek a vármegyéből, új szolgálati helyük miatt nem tudtak részt venni a helyi közéletben.

A kapott helyi eredmények szélesebb kontextusba helyezését a jövőben újabb esettanulmányok elvégzése segítheti. A vármegyei elitkutatások egyházi rendre történő kiterjesztése mindenképpen indokolt,⁷⁷ ugyanakkor egyetlen törvényhatóság vizsgálata alapján korai lenne országos mintázatokról beszélni. Somogy ugyanis több szempontból sajátos jelenségeket mutat (pl. az egyházi központ hiánya vagy az erős, érdekeit hatékonyan képviselő középbirtokosság jelenléte), ezért a feltárt folyamatok értelmezéséhez elengedhetetlen más vármegyék hasonló mélységű elemzése is a következőkben. (5. táblázat.)

a sematizmusok adathiánya miatt nem volt lehetőségem. Ez mindenképpen torzít az eredményeken.

⁷⁷ A szomszédos Baranya vármegyéből például friss kutatási eredményeket közölt Pintér Tamás, aki ugyan nem az egyházi rend tagjainak konkrét szerepvállalását vizsgálta, mégis rámutatott azokra a személyi és családi kapcsolódásokra, amelyek révén az egyházi elit és a vármegyei tisztikar körei szorosan összefonódtak. A vonatkozó elemzéshez lásd Pintér Tamás: Relations between the county officers corps and the local churches in Baranya (1790–1850), in: Abstract Structures and Concrete Lives. Contributions to the Economic and Social History of Hungary (18th–21st Century). Szerk. Kaposi Zoltán – Rab Virág. Pécs, 2025. 247–265.

5. táblázat: A főpapok, az egyházi középréteg és az alsópapság tagjai a somogyi főispáni beiktatásokon, tisztújításokon és követválasztásokon 1790 és 1830 között. (Saját szerk.)

Esemény	#	Jelenlét-vő	Státusz	Vallás	Kor	Születési vármegye	Felsőfokú tanulmányok
1790. máj. 4-i tisztújítás és diétai követválasztás	8	Szányi Ferenc	kanonok és rektor, pécsi	R. kat.	50	Torna	Nagyszombat
1790. máj. 4-i tisztújítás és diétai követválasztás	9	Nagy Ferenc	kanonok, veszprémi	R. kat.	45	Nógrád	Nagyszombat, Pázmáneum
1792. ápr. 18-i diétai követválasztás	5	Zsolnay Dávid	apát és kanonok, veszprémi	R. kat.	49	Vas	Pázmáneum, Nagyszombat, pálos
1792. ápr. 18-i diétai követválasztás	6	Szányi Ferenc	rektor, pécsi	R. kat.	52	Torna	Nagyszombat
1795. szept. 21-i tisztújítás	2	Pierer József	prépost, kaposfői	R. kat.	63	Sopron	Trencsén, jezsuita
1795. szept. 21-i tisztújítás	4	Koller József	rektor, kanonok, pécsi	R. kat.	50	Máramaros	Pisa, Pécs, Pozsony, Nagyszombat
1795. szept. 21-i tisztújítás	5	Nagy Ferenc	kanonok, veszprémi	R. kat.	50	Nógrád	Nagyszombat, Pázmáneum
1798. júl. 4-i főispáni beiktatás	2	Pierer József	c. püspök, tinnini	R. kat.	66	Sopron	Trencsén, jezsuita
1798. júl. 4-i főispáni beiktatás	3	Szabó András	c. püspök, novi	R. kat.	60	Hont	Eger

1798. júl. 4-i főispáni beiktatás	4	Keglevich Zsigmond	c. püspök, makáriai, gróf	R. kat.	66	Torna	Róma, Nagyszombat
1798. júl. 4-i főispáni beiktatás	5	Csapody Lajos	c. püspök, szkópiai és nagyprépost, veszprémi	R. kat.	69	Nyitra	Nagyszombat, Pécs, Graz, jezsuita
1798. júl. 4-i főispáni beiktatás	6	Szányi Ferenc	c. püspök, dulcínói és nagyprépost, pécsi	R. kat.	58	Torna	Nagyszombat
1798. júl. 4-i főispáni beiktatás	7	Nagy Ferenc	kanonok, veszprémi	R. kat.	53	Nógrád	Nagyszombat, Pázmáneum
1798. júl. 4-i főispáni beiktatás	8	Szegedy János	prépost, felső-őrsi	R. kat.	57	Vas	Bécs, Kalocsa, jezsuita
1798. júl. 4-i főispáni beiktatás	9	Beznák Pál	kanonok, nyitrai	R. kat.	63	Nyitra	Pázmáneum, Nyitra
1798. júl. 4-i főispáni beiktatás	10	Winkler Mihály	kanonok, pécsi	R. kat.	71	Vas	Pécs
1798. júl. 4-i főispáni beiktatás	11	Painter Mihály	prépost, rátóti	R. kat.	45	Sopron	Trencsén, jezsuita
1800. máj. 20-i tisztújítás	2	Pierer József	c. püspök, tinnini	R. kat.	68	Sopron	Trencsén, jezsuita
1800. máj. 20-i tisztújítás	3	Szabó András	c. püspök, novi	R. kat.	62	Hont	Eger

1800. máj. 20-i tisztújítás	6	Zsolnay Dávid	kano- nok, veszpré- mi	R. kat.	57	Vas	Pázmá- neum, Nagy- szombat, pálos
1800. máj. 20-i tisztújítás	7	Koller József	kano- nok, pécsi	R. kat.	55	Mára- maros	Pisa, Pécs, Pozsony, Nagy- szombat
1807. márc. 9-i diétai kö- vetválasztás	2	Zsolnay Dávid	c. püs- pök, dulmi és tin- nini	R. kat.	64	Vas	Pázmá- neum, Nagy- szombat, pálos
1808. aug. 8-i tisztújítás és diétai követ- választás	2	Zsolnay Dávid	c. püs- pök, dulmi és tin- nini	R. kat.	65	Vas	Pázmá- neum, Nagy- szombat, pálos
1809. ápr. 27-i inszur- rekciós nagy- gyűlés	156	Meier János	kano- nok, Ba- bócsai járás- béli nemes	R. kat.	?	N. A.	N. A.
1812. márc. 18-i főispáni helytartó beiktatás	10	Babits András	kano- nok, veszpré- mi	R. kat.	60	So- moggy	Graz, Nagy- szombat
1812. márc. 18-i főispáni helytartó beiktatás	11	Külley János	kano- nok, veszpré- mi	R. kat.	49	Tolna	Veszprém, Po- zsony
1812. márc. 18-i főispáni helytartó beiktatás	12	Tulok Ferenc	kano- nok, veszpré- mi	R. kat.	?	N. A.	Veszprém
1812. márc. 18-i főispáni helytartó beiktatás	13	Dőry Gábor	kano- nok, pécsi	R. kat.	59	Tolna	N. A.

1812. márc. 18-i főispáni helytartó beiktatás	14	Koller Ignác	esperes, nágocsi	R. kat.	52	Vas	Pozsony, Veszprém, ferences
1812. márc. 18-i főispáni helytartó beiktatás	15	Nyitrai Imre	esperes, szigetvári	R. kat.	?	N. A.	N. A.
1812. márc. 18-i főispáni helytartó beiktatás	16	Geren- csér Mihály	esperes, csökölyi	R. kat.	64	Tolna	Buda, Veszprém
1812. márc. 18-i főispáni helytartó beiktatás	17	Parragh László	plébá- nos, göllei	R. kat.	48	Zala	Pozsony
1812. márc. 18-i főispáni helytartó beiktatás	59	Tor- mássy János	szupe- rinten- dens	Ref.	67	Pest-Pi- lis-Solt	Genf, Debrecen
1812. márc. 18-i főispáni helytartó beiktatás	60	Vásár- helyi Sámuel	prédi- kátor, csoko- nyai	Ref.	?	Pest-Pi- lis-Solt	Debrecen
1812. márc. 18-i főispáni helytartó beiktatás	61	Vörös Márton	prédi- kátor, szóládi	Ref.	?	N. A.	N. A.
1812. márc. 18-i főispáni helytartó beiktatás	62	Csicsai András	prédi- kátor	Ref.	?	N. A.	N. A.
1813. aug. 23-i tisztújít- ás	15	Külley János	kano- nok, veszpré- mi	R. kat.	50	Tolna	Veszprém, Po- zsony
1813. aug. 23-i tisztújít- ás	16	Mayer Ferenc	kano- nok, győri	R. kat.	?	N. A.	N. A.
1817. okt. 8-i tisztújítás	2	Bésán Ignác	kano- nok, pécsi	R. kat.	?	Baranya	Buda, Nagy- szombat, Pécs

1817. okt. 8-i tisztújítás	3	Horváth János	kanonok, veszprémi	R. kat.	48	Zala	Pozsony
1817. okt. 8-i tisztújítás	21	Koller Ignác	plébános, nágoCSI	R. kat.	57	Vas	Pozsony, Veszprém, ferences
1817. okt. 8-i tisztújítás	22	Parragh László	plébános, göllei	R. kat.	53	Zala	Pozsony
1817. okt. 8-i tisztújítás	23	Molnár Ágoston	plébános, kádarkúti	R. kat.	27	Vas	Veszprém, Győr
1817. okt. 8-i tisztújítás	24	Galamb György	plébános és gimnáziumi exhortátor, kaposvári	R. kat.	31	Somogy	Veszprém, Győr
1817. okt. 8-i tisztújítás	75	Kiss Bálint	prédikátor, csökölyi	Ref.	47	Somogy	Jéna, Debrecen
1817. okt. 8-i tisztújítás	76	Szigeti Péter	prédikátor, szennai	Ref.	?	Komárom	Debrecen
1822. dec. 16-i főispáni helytartó beiktatás	4	Szmodits János, I.	kanonok, veszprémi	R. kat.	51	Somogy	Veszprém
1822. dec. 16-i főispáni helytartó beiktatás	5	Koller Ignác	kanonok, veszprémi, címzetes	R. kat.	62	Vas	Pozsony, Veszprém, ferences
1822. dec. 16-i főispáni helytartó beiktatás	26	Parragh László	plébános, göllei és táblabíró	R. kat.	58	Zala	Pozsony

1822. dec. 16-i főispáni helytartó beiktatás	27	Szűcs István	plébános, mernyei és táblabíró	R. kat.	44	Somogy	Veszprém, Pozsony, Nagyszombat
1822. dec. 16-i főispáni helytartó beiktatás	28	Pongrácz József	plébános, hetesi és táblabíró	R. kat.	44	Somogy	Veszprém
1822. dec. 16-i főispáni helytartó beiktatás	37	Pátzai Ferenc	plébános, ságvári	R. kat.	44	Veszprém	Veszprém
1822. dec. 16-i főispáni helytartó beiktatás	38	Imre László	plébános, csokonyai	R. kat.	43	Sopron	Veszprém, Szombathely
1824. máj. 3-i tisztújítás	2	Bésán Ignác	kanonok, pécsi	R. kat.	?	Baranya	Buda, Nagyszombat, Pécs
1824. máj. 3-i tisztújítás	3	Horváth János	kanonok, veszprémi	R. kat.	55	Zala	Pozsony
1824. máj. 3-i tisztújítás	4	Szmodits János, I.	kanonok, veszprémi	R. kat.	53	Somogy	Veszprém
1824. máj. 3-i tisztújítás	5	Ruszek József	apát, hahóti	R. kat.	45	Veszprém	Pozsony, Veszprém
1824. máj. 3-i tisztújítás	6	Koller Ignác	kanonok, veszprémi, címzetes	R. kat.	64	Vas	Pozsony, Veszprém, ferences
1824. máj. 3-i tisztújítás	92	Parragh László	plébános, göllei	R. kat.	60	Zala	Pozsony

1824. máj. 3-i tisztújítás	93	Hosszú Márton	plébános, kaposvári	R. kat.	41	Somogy	Pécs
1824. máj. 3-i tisztújítás	94	Molnár István	plébános, toponári	R. kat.	32	Vas	N. A.
1824. máj. 3-i tisztújítás	95	Somogyi József	plébános, szentbalázsi	R. kat.	44	Somogy	Veszprém, Pozsony, Nagyszombat
1824. máj. 3-i tisztújítás	96	Zubánovics Mátyás	plébános, mozsogói	R. kat.	60	N. A.	N. A.
1824. máj. 3-i tisztújítás	97	Góczy Konrád	plébános, szigetvári	R. kat.	42	Bodrog	Pécs
1824. máj. 3-i tisztújítás	98	Papp József	plébános, igali	R. kat.	49	Veszprém	Veszprém, Pozsony
1824. máj. 3-i tisztújítás	99	Szmodits János, II.	plébános, kutasi	R. kat.	38	Somogy	Veszprém, Kalocsa
1824. máj. 3-i tisztújítás	100	Pongrácz József	plébános, hetesi	R. kat.	46	Somogy	Veszprém
1824. máj. 3-i tisztújítás	101	Szita György	plébános, szőlősgyőröki	R. kat.	56	Somogy	Veszprém
1824. máj. 3-i tisztújítás	102	Vásárhelyi Sámuel	senior, csokonnyi	Ref.	?	Pest-Pilis-Solt	Debrecen
1824. máj. 3-i tisztújítás	103	Kiss Bálint	prédikátor, csökölyi	Ref.	54	Somogy	Jéna, Debrecen

1824. máj. 3-i tisztújítás	104	Mezei István	prédikátor, kálmáncai	Ref.	51	Somogy	N. A.
1824. máj. 3-i tisztújítás	105	Benedek József	prédikátor, zádori	Ref.	45	Máramaros	Pápa
1824. máj. 3-i tisztújítás	106	Barla Dániel	prédikátor, gigei	Ref.	58	Somogy	Debrecen
1824. máj. 3-i tisztújítás	107	Vörös Márton	prédikátor, szoládi	Ref.	?	?	N. A.
1824. máj. 3-i tisztújítás	108	Nagy Antal	prédikátor, petten-di	Ref.	32	Somogy	Debrecen
1825. aug. 16-i főispáni beiktatás és követválasztás	2	Szmodits János, I.	kánok, veszprémi	R. kat.	54	Somogy	Veszprém
1825. aug. 16-i főispáni beiktatás és követválasztás	3	Miskolczi András	kánok, pécsi	R. kat.	48	Bars	Pécs, Pozsony
1828. jún. 30-i tisztújítás	2	Nagy János, felsőöri	kánok, pécsi	R. kat.	51	N. A.	N. A.
1828. jún. 30-i tisztújítás	3	Szmodits János, I.	kánok, veszprémi	R. kat.	57	Somogy	Veszprém
1828. jún. 30-i tisztújítás	4	Ruszek József	apát, hahóti	R. kat.	49	Veszprém	Pozsony, Veszprém
1828. jún. 30-i tisztújítás	76	Ballér István	esperes, porrog-szentkirályi	Ev.	68	Vas	Sopron (ev. líceum)

1828. jún. 30-i tisztújítás	77	Hosszú Márton	plébános, kaposvári	R. kat.	45	Somogy	Pécs
1830. aug. 3-i alispán- és diétai követ- választás	17	Szmodits János, I.	kánonok, veszprémi	R. kat.	59	Somogy	Veszprém
1830. aug. 3-i alispán- és diétai követ- választás	18	Horváth Pál	apát, tihanyi	R. kat.	77	Zala	Bécs, bencés
1830. aug. 3-i alispán- és diétai követ- választás	49	Parragh László	esperes, göllei	R. kat.	66	Zala	Pozsony
1830. aug. 3-i alispán- és diétai követ- választás	50	Pongrácz József	esperes, hetesi	R. kat.	52	Somogy	Veszprém
1830. aug. 3-i alispán- és diétai követ- választás	51	Imre László	esperes, csokónai	R. kat.	51	Sopron	Veszprém, Szombat- hely
1830. aug. 3-i alispán- és diétai követ- választás	52	Tomor János	esperes, marcali	R. kat.	50	Veszprém	Veszprém, Nagy- szombat
1830. aug. 3-i alispán- és diétai követ- választás	53	Szűcs István	esperes, meryei	R. kat.	52	Somogy	Veszprém, Pozsony, Nagy- szombat
1830. aug. 3-i alispán- és diétai követ- választás	54	Papp József	esperes, igali	R. kat.	55	Veszprém	Veszprém, Po- zsony
1830. aug. 3-i alispán- és diétai követ- választás	55	Budai Pál	senior, bel- ső-somogyi	Ref.	59	Komárom	Jéna, Debrecen

AZ OKTATÁS HELYZETE A TISZÁNINNENI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLETBEN AZ 1850-ES ÉVEKBEN

THE STATE OF EDUCATION IN THE CISTIBISCAN REFORMED CHURCH DISTRICT IN THE 1850s

Lencsés Noémi

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

Magyarországon az 1848–49-es szabadságharc leverése után a bécsi kormány arra törekedett, hogy az iskolai élet minden területét szabályozza. Emellett célja volt az oktatás fejlesztése is, ezért bevezették Magyarországon is az ausztriai iskolák számára kidolgozott Organisationsentwurfot. Mégis tiltakozással fogadták, mivel a bevezetése az érintettek megkérdezése nélkül és a magyarországi viszonyok, egyházi törvények és pénzügyi lehetőségek figyelmen kívül hagyásával történt. Lényegében át kellett alakítani az oktatás szervezetét, ami nagy anyagi terhet rótt az iskolákra, mert csak az az iskola adhatott államérvényes bizonyítványt, amelyik elnyerte a nyilvánossági jogot és megfelelt az Entwurf előírásainak. Ez a tiszáninneni egyházkerületben egyetlen iskolának sem sikerült részben az anyagi nehézségek, részben pedig a politikai elvárások és a német nyelv tanításának erőltetése miatt. Viszont egyre több figyelem irányult ebben az elemi iskolai oktatás fejlesztésére, mind az állam, mind az egyházkerület részéről, amit a számos rendelkezés mellett az is mutat, hogy ebben az időszakban jött létre Sárospatakon a tanítóképző.

ABSTRACT

In Hungary, following the suppression of the War of Independence of 1848–49, the Viennese government sought to regulate all areas of school life. At the same time, it also aimed to develop education; therefore, the Organisationsentwurf, originally devised for Austrian schools, was introduced in Hungary as well. Nevertheless, it was met with protest, as its implementation took place without consulting those concerned and without regard for conditions in Hungary, ecclesiastical laws, and financial realities. In essence, the entire educational system had to be restructured, which imposed a heavy financial burden on schools, since only those institutions could issue state-recognized certificates that obtained the right of public instruction and complied with the regulations of the Entwurf. In the Cistibiscan church district, not a single school succeeded in achieving this, partly due to financial difficulties and partly because of political expectations and the enforced teaching of the German language. At the same time, increasing attention was directed toward the development of elementary education, both by the state and by the church district. In addition to numerous regulations, this is also evidenced by the establishment of the teacher training college in Sárospatak during this period.

Kulcsszavak: Entwurf bevezetése, 19. század, oktatástörténet, Tiszáninneni Egyházkerület, Sárospataki Református Kollégium

DOI: 10.54231/ETSZEMLE.27.2026.1.2

Copyright © 2026 Lencsés Noémi (author)

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

Keywords: introduction of the Organisationsentwurf, 19th century, history of education, Cistibiscan Church District, Reformed College of Sárospatak

Magyarország helyzete az 1850-es években

Az 1848–49-es szabadságharc bukása és a protestáns pátens 1860. május 15-én történő visszavonása közötti időszak nem volt könnyű Magyarországon a protestáns egyházak számára. A szabadságharc leverését megtorló intézkedések követték. Megszüntették az egyházkerületi gondnokok tevékenységét, gyűléseket pedig csak kormánybiztos jelenlétében tarthattak. A központosítást elősegítő rendeletek sokszor hátrányosan érintették a reformátusokat és sértették a jogaikat, mivel semmibe vették az 1791. évi XXVI. törvénycikket, ami biztosította, hogy a protestánsok önállóan intézhették ügyeiket és irányíthatták egyházuk életét. A kormány rendelkezései pedig nemcsak az egyházi életre, hanem az oktatásra is hatással voltak.¹

Az állam a felügyelete alá vonta az oktatás minden területét.² A felügyeletet a polgári kerületi főbiztosokon keresztül gyakorolták a mellettük működő iskolafelügyelők segítségével. 1850. január 30-tól viszont változott a helyzet, a polgári kerületek élén álló biztosok helyett a katonai kerületek közigazgatását végző biztosok mellé rendelték az iskolafelügyelőket. Kerületenként általában két felügyelő volt és a lakosság felekezeti megoszlását is figyelembe véve egyikük katolikus a másik protestáns volt és iskolatanácsosnak nevezték őket. A kassai kerületben, ahová Sárospatak is tartozott Plath János jogakadémiai tanár lett a katolikus és Tomasek Pál lőcsei tanár lett a protestáns iskolák ideiglenes felügyelője. Ahol a vallási és nemzetiségi viszonyok miatt célszerű volt, ott további fizetés nélküli iskolatanácsosokat is kineveztek. Az iskolatanácsosok a miniszteri biztos elnökletével alkották a tanhatóságot. A későbbiek folyamán azonban ez a rendszer átalakult. Az 1853. január 10-én kiadott rendelet az egységes helytartóságot felosztotta helytartósági kerületekre, amelyek területileg megegyeztek a korábbi katonai kerületekkel. A kerület élén a helytartósági alelnök állt, a közigazgatást a kerületi főispán irányította, az iskolaügyekért pedig a tanügyi osztály felelt. A helytartósági osztályok országos hatóságokként működtek és a vallás- és közoktatási minisztérium rendeleteit is külön-külön hajtották

¹ *Szatmári Judit*: A református egyház a neoabszolutizmus éveiben 1849–1860, Ráday Gyűjtemény, Budapest, 2015. 14–21.

² Csak olyan iskolák működhettek, amelyeket az állam felügyelt. Felkeresték és megszüntették az állam által nem engedélyezett úgynevezett zugiskolákat. Bejegyzés 1856. márc. 4-én kimenő levelek Apostol Pál naplója 1849–1859. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Kézíkönyvtára (továbbiakban: SRKTGyKt.) 1912.

végre. Nem csak az iskolák működési feltételeit vizsgálták, hanem azt is, hogy mely iskolák jelentenek veszélyt politikai szempontból.³

Az Entwurf bevezetése és az ezzel kapcsolatos problémák

Magyarországon a 19. század első felében, így a tiszáninneri egyházkerületben is a partikularendszer volt a jellemző. A partikula, olyan kis- vagy középfokú iskola volt, amely tanítója révén a kollégiumhoz, az úgynevezett anyaiskolához kapcsolódott, annak volt a része. A partikulák a kollégiumból hozták tanáraikat és kollégiumi szellem határozta meg a tanítást, a partikula tehetséges diákjai pedig a kollégiumban folytatták tanulmányaikat.⁴

Voltak olyan partikulák is, amelyek középiskolai szintre emelkedtek. Ezekben az iskolákban, már magasabb volt a képzés színvonala. Nem különült el az elemi és a középiskolai képzés, hanem egy intézményen belül voltak elemi és gimnáziumi osztályok is. Magyarországnak ebben az időszakban nem volt egyeteme. Éppen ezért a felsőfokú képzésben kiemelkedő jelentősége volt a protestáns főiskoláknak, amelyek akadémiái tagozatot is működtettek. Ilyen intézmény volt a 19. század első felében a tiszáninneri egyházkerületben a sárospataki kollégium, ahol lelkészeket, jogászokat, tanítókat képeztek.⁵

Az egyházkerület másik jelentős iskolája Miskolcon volt. Ez az iskola már a 17. században is működött és a sárospataki kollégium partikulájának számított. Helyzete azonban fokozatosan erősödött, így a 18. század elején már lelkészi pályára készülő diákok is tanultak ott. De a képzésük nem volt teljes.⁶ Ezen a helyzeten változtat az *Organisationsentwurf* vagy röviden Entwurf bevezetése, ami az egész évtized oktatását meghatározta.

Maga az Entwurf egy Francz Exnert, prágai egyetemi filozófianár és Hermann Bonitz, poroszországi klasszika- filológus által kidolgozott program, ami az ausztriai oktatás korszerűsítését célozta meg. A tervezet kibővített formáját Thun Leó vallás- és közoktatásügyi miniszter 1850-ben tette közzé Magyarországon „*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*” (Tervezet az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák megszervezésére) címmel, majd 1850. szeptember 7-én kiadott rendelete Magyarországra is kiterjesztette azt. Az Entwurf alapvetően az oktatás fejlesztését célozta meg és számos ezt elősegítő rendelkezést tartalmazott, mégis ellenállást váltott ki a Magyarországi bevezetése. Ennek fő oka bevezetésének módja volt. Az Entwurfot ugyanis felülről jövő

³ *Zibolen Endre*: Az Entwurf kiterjesztése Magyarországra. In: Magyar Pedagógia, 1984. 4. sz. 423–441.

⁴ *Dienes Dénes - Ugrai János*: A Sárospataki Református Kollégium története, Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. 73.

⁵ *Bajkó Mátyás*: Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 29-34.

⁶ *Dienes Dénes*: A Miskolci Református Egyházközség 1703-1918, Sárospatak, 2001. 42-43.

paranccsal vezették be az érintettek megkérdezése nélkül, figyelmen kívül hagyva az egyházi törvényeket, valamint a magyarországi viszonyokat. Mindezek miatt az Entwurf bevezetése egyrészt nehézségekbe ütközött, másrészt tiltakozást váltott ki hazánkban.⁷

1. Pénzügyi nehézségek

Az egyik ilyen nehézség az volt az Entwurf bevezetése során, hogy a gimnáziumi oktatás szervezetének átalakításával járt, mivel az általa előírtak különböztek a Magyarországon megszokottól. A gimnázium közvetett vezetője az országos iskolatanács lett. Ennek a gimnáziumi ügyekkel foglalkozó tagjai és a kiküldött biztosok ellenőrizték az iskolákat az érettségi vizsgák alkalmával és ha szükséges volt más esetekben is. Minden tanév végén jelentést küldtek a minisztériumnak a rájuk bízott iskolákról. A legfelsőbb vezetés a közoktatásügyi minisztérium kezében volt. A minisztérium pedig időről időre minisztériumi biztosokat küldött ki, hogy megvizsgálják az iskolák állapotát. Évente jelentésben számoltak be az uralkodónak az iskolák helyzetéről.⁸

Az Entwurf a korábbi hatéves gimnázium helyett egy nyolcosztályos gimnáziumot írt elő, ami algimnáziumra és felgimnáziumra oszlott, de egységes vezetés alatt állt. A gimnázium közvetlen vezetője az igazgató lett, akit munkájában a tanári értekezlet támogatott. Az igazgató a gimnázium egyik tanára volt, aki tudományos és fegyelmi szempontból is felelt az iskoláért. Katolikus tanulók nem járhattak református iskolákba.⁹ Bevezették az osztályfőnöki munkakört. Tanári értekezletet kellett tartani havi rendszerességgel, ahol tagok kötelesek voltak megjelenni. Magát az értekezlet menetét pedig aprólékosan szabályozták. Az igazgatónak tájékoztatnia kellett a tantestületet az iskolahatóság által elrendelt intézkedésekről, minden osztály oktatási és fegyelmi állapotáról tájékoztatást kellett adni, ezen kívül a tanárok is felvethettek megbeszélni valókat. Itt kellett megtárgyalni a tanterv kérdéseit, a tanulók értékelését, az év végi zárójelentést. Feljegyezték az osztályok órarendjét, a tanárok névsorát, valamint azt is, hogy mit tanítanak. Azt is megszabták, hogy az értekezletek jegyzőkönyveit latin vagy német nyelven kell vezetni. Sárospatakon kezdetben magyarul vezették, majd 1854 őszétől párhuzamosan vezették latinul és magyarul. De a jegyzőkönyvek nyelve mellett, annak formai követelményeit is aprólékosan

⁷ Lukács Olga: Az 1849-es oktatási „Entwurf” és az erdélyi református egyház, in: Történeti Tanulmányok 12. A Debreceni Egyetem Történeti Intézetének kiadványa, Debrecen, 2004. 87–100.

⁸ Zibolen: i. m. 423–441.

⁹ Ha nem volt csak református iskola az adott településen megengedték, hogy a katolikus tanulók oda járjanak, de igazolniuk kellett, hogy a katolikus papnál részt vesznek vallásoktatáson és nem járhattak el a vallásórákra és a református istentiszteletekre. Apostol levele Szakall Lászlónak 1853. júl. 25. Püspöki körlevelek 1853–1860 Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára (továbbiakban SRKTGYLt.) R. C. IX. 1/4.

szabályozták. Voltak olyan gimnáziumok, amelyeket a későbbiekben felmentettek a havi értekezletek jegyzőkönyveinek beküldése alól és csak az év végi jelentést kellett beküldeniük, de a sárospataki gimnáziumra ez nem vonatkozott.¹⁰

A gimnáziumok lehettek nyilvánosak vagy magán jellegűek. De csak a nyilvános gimnáziumok állíthattak ki államérvényes bizonyítványokat és tarthattak érettségi vizsgákat. Viszont érettségi vizsgát kell tennie mindenkinek, aki egyetemre szeretett volna menni és ott folytatni tanulmányait. Minden nyilvános gimnáziumban minden tanév végén az illetékes iskola-tanácsos elnökletével tartották az érettségi vizsgát. Az Entwurf határozta meg a vizsga lebonyolítását, tárgyait, követelményeit a bizonyítvány kiállításának módját, még a javító vizsgákról is rendelkezett.¹¹

Nyilvánossági jogot a közoktatásügyi minisztérium adhatott. A magángimnáziumok tanulói államilag érvényes bizonyítványt csak nyilvános gimnáziumokban szerezhettek. Épp ezért az Entwurf bevezetését követő években a Tiszáninneri Református Egyházkerületben központi kérdés volt a nyilvánossági jog megszerzésére való törekvés. Ezt azonban nehezítette több tényező is. Egyrészt a magániskolák csak akkor viselhették a gimnázium nevet, ha a berendezkedésük minden lényeges pontban megfelel az állam által megszabott feltételeknek, ami jelentős átalakításokat követelt meg. Másrészt rövid határidőt szabtak az átállásra. Az adott iskolai évben még megtarthatták az iskolák a bizonyítvány adási jogukat, de a következő tanévig be kellett vezetniük az Entwurf által megkövetelt változtatásokat, hogy a továbbiakban is megmaradjon ez a joguk. Ezt azonban megnehezítette az iskolák rossz pénzügyi helyzete.¹²

Az Entwurf szerinti átalakításhoz ugyanis szükség volt fejlesztésekre, több teremre, tanári lakásokra, az előírt szemléltető eszközök, fizikai és természetrajzi gyűjtemények megvásárlására. Azonban a legnagyobb anyagi problémát az okozta, hogy egy nyolcosztályos gimnázium nyilvánossági jogát 12, egy négyosztályos algimnáziumét pedig 6 tanár meglététől tette függővé. A tanárok létszámának növelésére azért volt szükség, mert az Entwurf bevezette a szaktanítást.¹³ Viszont a református iskolákban nem ez volt a jellemző, hiszen Sárospatakon 1796-tól jelentek meg a gimnáziumi tagozat felső négy osztályában az állandó felnőtt tanárok, vagyis a humanorium professzorok az iskola alsó osztályaiban azonban diáktanítók oktattak, akik a felső osztályok, vagy az akadémiai osztályok legjobb tanulói közül kerültek ki.¹⁴ Állami segílyt lehetett kapni, de csak abban az esetben, ha igazolták, hogy az iskola fennmaradására szükség van. Ha

¹⁰ *Zibolen*: i. m. 423–441.; Gimnasiumi tanári tanácskozmányok (conferentiák) jegyzőkönyve az 1851–1859 évekből SRKTGyLt. K. g. III. 1.

¹¹ *Zibolen*: Az Entwurf. In: Magyar Pedagógia, 1984. 2. sz. 149–159.

¹² *Zibolen*: Az Entwurf kiterjesztése Magyarországra. 423–441.

¹³ U. o.

¹⁴ *Bajkó*: i. m. 29–34.

ez a támogatás megfelelt egy vagy több tanár fizetésének, akkor ezeket a tanárokat az állam alkalmazta.¹⁵

A pénzügyi nehézségek okozták azt is, hogy a miskolci gimnázium nem tudta elnyerni a nyilvánossági jogot. Ehhez ugyanis meg kellett volna duplázniuk a tanári kar tagjainak számát de nem volt elég pénzük, hogy 12 tanárt foglalkoztassanak. Viszont igyekeztek előteremteni az ehhez szükséges pénzüsszeget. megemelték a tandíjakat és az egyforintos beiratkozási díjat a tanári fizetésre fordították, valamint tervbe vették az egyházbér fel-emelését is és gyűjtő akcióba fogtak. 1852 szeptemberére nyolcra emelték a rendes tanárok számát és az iskolában tanítást vállaló lelkészekkel együtt tíz tanárral számoltak, de a kormányzat ezt a számítási módot nem fogadta el és csak a nyolc rendes tanárral számolt. 1853-ban úgy próbálták megoldani a helyzetet, hogy tervbe vették a miskolci negyedik lelkészi állást megszüntetését és a felszabaduló pénzüsszegeből két tanár fizetését tervezték finanszírozni. A maradék két tanári fizetéssel kapcsolatban pedig úgy gondolták hogy az alsó-borsodi egyházmegye és a szomszédos egyházmegyék fizetnék, cserébe fenntartanak maguknak a tanár kiválasztásának a jogát. Viszont a miskolci gyülekezet a negyedik lelkészi hivatal megszüntetésébe csak komoly feltételekkel egyezett bele, az alsó-borsodi egyházmegye közgyűlése pedig nemet mondott az őket érintő tervre. Így nem sikerült megszerezni az iskola nyilvánossági jogát sem.¹⁶

A Sárospatakon működő jogi kart meg is kellett szüntetnie az egyházkerületnek egy időre 1854-ben. Ennek oka szintén a tanárhány, de ebben az esetben nem elsősorban a pénzhány, hanem a tanárok elvesztése okozta a problémát: Kallos Lajos Debrecenbe ment tanítani, Gortvay János pedig meghalt 1854. áprilisában. Ugyanakkor nehéz lett volna egyszerre küzdeni a gimnázium és a jogi kar nyilvánossági jogáért. Így a jogi képzés csak 1860-ban indulhatott meg újra Sárospatakon.¹⁷

2. Tankönyvekkel kapcsolatos problémák

Az iskolákban és az egyes osztályokban használható tankönyvekről a válás- és közoktatásügyi minisztérium döntött. Elrendelték, hogy a tankönyvek forgalmazásával a könyvkereskedések foglalkozzanak. Folyamatosan küldték a püspököknek a leveleket azzal kapcsolatban, melyek azok a tankönyvek, amelyeket használni kell, használni lehet és melyek azok, amelyek használatát betiltották. A középiskolák esetében gyakoribb volt a tankönyvek ajánlása, az elemi iskolák esetében azonban elrendelték a könyvek használatát, de volt lehetőség arra is, hogy a minisztériumnál kérvényezzék, ha másfajta könyvet akartak használni. Időnként azt is közölték a könyvekkel

¹⁵ *Zibolen*: Az Entwurf kiterjesztése Magyarországra. 423–441.

¹⁶ *Ugrai János*: A szintemelkedés tényezői – A miskolci református gimnázium az Entwurf után, In: Baka Gabrielle, Hegedűs Judit (szerk.): Égi iskolák, földi műhelyek, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest, 2015. 61–71.

¹⁷ *Dienes - Ugrai*: i. m. 245.; *Ellend József*: Sárospataki főiskolánk küzdelmei in: *Protestáns Szemle* 1912/24. 435–436.

és a szükséges szemléltető eszközökkel kapcsolatban, hol lehet beszerezni őket. Ahhoz, hogy egy tankönyv használható legyen fel kellett terjeszteni bírálatra és a minisztériumnak kellett jóváhagyni. A bírálat tulajdonképpen szakmai és politikai bírálat volt. Később a vallástankönyvek esetében már elég volt az illetékes egyház előljáróságának jóváhagyó véleményét felterjeszteni. Sárospatakon azonban beszerezték ugyan a szükséges könyveket, de nem azokból tanítottak.¹⁸ Apostol Pál, a tiszáninneri egyházkerület püspöke, szorgalmazta, hogy legalább azokat a könyveket terjesszék fel, amelyeket nagy valószínűséggel jóváhagynának, de nem hallgattak rá. Ennek ellenére sárospataki tanároknak is részt kellett venniük a könyvek bírálatában, ami nehézségeket okozott, mert egyrészt plusz terhet jelentett, másrészt a bírálatot németül kérték és voltak, akiknek a német nyelven való fogalmazás gondot okozott.¹⁹

Voltak tankönyvek, amelyeknek a használatát betiltották. Nem minden esetben derül ki milyen indokkal, de több esetben is előfordul, hogy politikai okokra hivatkoztak. Ilyen könyvek voltak: Erdélyi Indali Péter Egészen új szerkezetű ABC vagyis vezérkönyv az olvasni tanulásban és tanításban című műve, Tatay István Elemi fi és leánytanulók szavaló és olvasókönyve, valamint Grammaticai és polgári tanulók szavalmányai című művei.²⁰ Más könyvek esetében megemlítették, hogy több okuk is volt a könyvek használatát megtiltani, de konkrétan csak a politikai okot emelik ki, mint például a kecskeméti ev. iskolai egyesület által készítettet Reformatio története Magyarországon és bévezetés a Szentírásba című, illetve a Bucsánszki Alajosnál megjelent Bibliatörténetek kisebb nagyobb tanuló gyermekek számára szorosan a Biblia szerént című művek esetében.²¹ A Hármaskör nevű tankönyv esetében viszont arra hivatkozva tiltják meg a használatát, hogy a régebbi kiadásokat elavultnak tartják földrajzi és történelmi szempontból, a legújabbal viszont az a probléma, hogy az 1848–49-es szabadságharc eseményeit is említi. Hunfalvy János Egyetemes

¹⁸ Apostol Pál 13. sz. levele Ragályi Károlyhoz 1855. jan. 12. Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGYKt. 1912.; Apostol Pál levele Molnár Istvánhoz 1855. jan. 23. Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGYKt. 1912.; Apostol Pál levele Erdélyi Jánoshoz 1854. szept. 20. Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGYKt. 1912.; *Barcza József*: A Kollégium története 1849-től 1919-ig in: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára, A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1981. 155-202.; Apostol Pál levele Szakáll Lászlónak 1854. okt. 4. Püspöki körlevelek 1853–1860. SRKTGYL. R. C. IX. 1/4.

¹⁹ Apostol 1855. ápr. 16-án Augusz Antalhoz írt 139. számú levele Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGYKt. 1912.

²⁰ Apostol Pál levele Szakáll László espereshez 1854. ápr. 6. és 1853. szept. 15. Püspöki körlevelek 1853–1860 SRKTGYL. R. C. IX. 1/4.

²¹ Apostol Pál levele Szakáll László espereshez 1854. júl. 20. Püspöki körlevelek 1853–1860 SRKTGYL. R. C. IX. 1/4.

történelem című tankönyvét sem engedték használni, de ebben az esetben nem írtak indoklást.²² Az Entwurf csak az egyetemes és az ausztriai történelem tanítását írta elő, mellőzték a nemzeti történelmet, így valószínűleg emiatt tilthatták be Hunfalvy könyvét. Azonban a nemzeti történelem tanításának mellőzése szintén olyan intézkedés volt, ami erősen sértette a nemzeti érzéseket.²³

3. Politikai elvárások miatti nehézségek

Az iskolákat ebben az időszakban politikai szempontból is vizsgálták, hogy mennyiben jelentenek problémát. A sárospataki gimnázium pedig ilyen szempontból nem felelt meg a kívánalmaknak és alapvetően ez volt az oka annak, hogy nem sikerült megszereznie a nyilvánossági jogot.²⁴

Az egyházkerület rögtön az Entwurf bevezetése utáni első közgyűlésén igyekezett intézkedéseket tenni a nyilvánossági jog bevezetése érdekében. De voltak rendelkezések, amelyeknek inkább csak formailag, felületesen tettek eleget. Vagyis látszólag az iskola igazodott az Entwurf előírásaihoz, de a gyakorlatban nem ennek szellemében működött. Jó példa erre, hogy beszerezték az előírt tankönyveket, de nem azokból tanítottak.²⁵ A nyilvánossági jogért benyújtott első kérvényükre 1853. február 11-én érkezett meg az elutasító válasz. Az elutasítást azzal indokolták, hogy a kollégium nem felel meg az előírt követelményeknek. Tomasek Pál iskolafelügyelő azonban ekkor még biztatta őket. 1854 májusában újra beadták a kérvényt, de szintén elutasító választ kaptak. Viszont ekkor már Tomasek Pál is másként nyilatkozott. Mikor a folyamodvány beadása után meglátogatta az iskolát több dolgot is problémásnak talált. Nehezményezte, hogy az iskolában nem tanítottak németül, valamint a tanári kar elhanyagolta az értekezletek jegyzőkönyveinek megírását, és nem küldték el életrajzukat sem a minisztériumba.²⁶ Problémák akadtak az iskolai szünetekkel kapcsolatban is. A minisztérium az egységesítésre törekedett ebben is, de végül kénytelenek voltak engedni a helyi viszonyokra való tekintettel. A nehézséget ugyanis az okozta, hogy a sárospataki gimnáziumban tanulók többsége olyan vidékről jött, ahol szőlőtermesztéssel foglalkoztak. Emiatt az volt az igény, hogy a szüret idején a diákok menjenek haza segíteni a munkában, ehhez alkalmazkodva az iskolában is ekkor volt szünet. Ennek megfelelően

²² Apostol Pál levele Szakall László espereshez 1854. aug. 30. és 1854. nov. 16. Püspöki körlevelek 1853–1860 SRKTGYLt. R. C. IX. 1/4.

²³ *Zibolen*: Az Entwurf. 149–159.

²⁴ *Zibolen*: Az Entwurf kiterjesztése Magyarországra. 423–441.

²⁵ Apostol 1855. júl. 3-án Tomasek Pálnak írt 335. számú levele Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGYKt. 1912.; *Barcza*: i. m. 162–163. o.

²⁶ Apostol 1854. szept. 26-án Tomasek Pálnak írt 481. számú levele Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGYKt. 1912.; Ellend: i. m. 432–435.

az aratási szünnapok az aratás, az őszi szünet pedig a szüret kezdetével indult. Az előbbi 14 napig, az utóbbi 3 hétig tarthatott.²⁷

Apostol Pál több levelet is váltott Tomasek Pállal a sárospataki gimnáziummal kapcsolatban, amelyekből egyértelműen kiderül, hogy leginkább politikai szempontból voltak problémái az iskolával. Apostol ugyanis bár több levelében is érdeklődik milyen változtatásokra lenne még szükség a nyilvánossági jog elnyeréséhez, semmilyen választ nem kap kérdésére. Viszont annál több kritikát fogalmaznak meg a tanári karral szemben. Állításuk szerint az a közhivatalok véleménye, hogy a tanári karban mindenki rosszhírű erkölcsi és politikai tekintetben. Apostol ezt nem fogadja el, hanem konkrét neveket kér és jelzi, ha valóban komoly problémák vannak valakivel, azt elbocsájtják. De figyelmen kívül hagyták a kérését, miközben azt kérik írásban kezeskedjen minden tanárért. A püspök azonban ezt megtagadta és jelezte, hogy ugyanezek a közhivatalok alig pár hónappal azelőtt adtak ki bizonyítványokat a tanárokról a nyilvánossági jog igényléséhez, amelyekben viszont kifejezetten pozitívan nyilatkoztak a tanári kar tagjairól. Így bár 1856-ra a sárospataki gimnázium formálisan megfelelt a minisztérium által támasztott követelményeknek, mégsem kapta meg a nyilvánossági jogot és fel is hagytak azzal, hogy megkíséreljék a megszerzését. Ezután már nem törekedtek arra sem, hogy az Entwurf kívánalmainak megfeleljenek. Igyekeztek korszerűsíteni a tananyagot, de szervezeti kérdésekben többnyire visszatértek az Entwurf előtti állapotokhoz.²⁸

A nyilvánossági jog elnyerésére való próbálkozások konfliktust okoztak a sárospataki gimnázium tanári kara és Apostol Pál szuperintendens között. A konfliktus oka alapvetően az volt, hogy más jelentette számukra a prioritást. Apostol Pálnak szívügye volt az oktatás és az iskola, számára az volt az elsődleges, hogy az iskola megmaradjon. Úgy gondolta, ha sikerül megszerezni a nyilvánossági jogot az iskola helyzete is stabil lesz. A tanári kar viszont azt találta fontosabbnak, hogy ragaszkodjanak hazájukhoz, egyházukhoz és álljanak ki az elveik mellett, ezért az általuk sérelmesnek talált rendeletek,²⁹ végrehajtása ellen tiltakoztak esetleg igyekeztek megkerülni, vállalva azt is, hogy ennek következményei lehetnek az iskolára nézve.³⁰ Akkor sem értettek egyet, amikor meghozták a döntést, hogy nem

²⁷ Apostol 1855. máj. 15-én Szakall Lászlónak írt levele Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGyKt. 1912.; Apostol 1855. júl. 3-án Tomasek Pálnak írt 335. sz. levele Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGyKt. 1912.

²⁸ *Ellend:* i. m. 435–436.; Apostol 1855. júl. 3-án Tomasek Pálnak írt 335. számú levele Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGyKt. 1912.; Apostol 1855. szept. 6-án Tomasek Pálnak írt szám nélküli levele Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGyKt. 1912.

²⁹ Különösen sérelmesnek találták a tanárok képzésének, beállításának, felügyeletének előírt módját, a gimnáziumi igazgató megkülönböztetett jogkörét és a tanönyvek cenzúráját és a német nyelv oktatásának kényszerét. *Barcza:* i. m. 158. o

³⁰ u. o. 155–202.; *Ellend:* i. m. 425–435.

próbálkoznak tovább a nyilvánossági jog megszerzésével. Apostol Pál ugyanis egyrészt reménykedett abban, hogyha kitartanak, megkaphatják a nyilvánossági jogot, másrészt felhívta a figyelmet arra, hogy nem tudják meddig fog tartani az adott politikai helyzet. Előfordulhat, hogy sokáig változatlan marad a helyzetük és a támogatóik, valamint azok, akik hozzájuk küldik iskolába a gyermekeiket elpártolnak tőlük, mert előnyösebb lesz számukra egy olyan iskola, amelyik adhat érettségi bizonyítványt is. Ez pedig komoly gondot okozna az iskolának, mivel a tanulói létszám csökkenésével járna.³¹

4. A német nyelv erőltetésével kapcsolatos nehézségek

Az Entwurf kimondja, hogy a birodalom bármelyik országában beszélt nyelv oktatási nyelv lehet a gimnáziumban, de lehetőséget kell adni a német nyelv tanulására is.³² Azonban az Entwurf eredeti rendeletét szigorították és többet vártak el a nyilvánossági jog megszerzéséhez. Elvárták legalább néhány tárgy német nyelven való tanítását. A pénzhányon kívül ez volt a másik oka annak, hogy Miskolcon lemondtak a nyilvánossági jog megszerzéséről. Sárospatakon is igyekeztek ellenállni a német nyelv bevezetésének. Nem akarnak német nyelvű előadásokat tartani. Amikor ezt számon kérték, Apostol Pál azzal próbálta meg menteni a helyzetet, hogy a diákok még nem tudnak elég jól németül ehhez.³³ Azonban egyre inkább erőltetik a német tanítást és a németül tanítást, ráadásul egyre több dokumentumot kérnek német nyelven főleg 1854 után. Ilyen beadandó dokumentumból pedig elég sok volt, mivel rengeteg statisztikai adatot kértek például az iskola tanáiról, az iskola állapotáról, a gimnázium fenntartóiról, a népiskolák állapotáról, az iskolák pénzügyi helyzetéről. Ezeket általában kitöltendő táblázatok formájában kérték. Kezdetben ezeket a püspökön keresztül küldik az illetékes tanodai hatóságoknak, 1854-től azonban közvetlenül az iskolával levelezett a helytartósági osztály.³⁴ A népiskolákról szóló dokumentumokat az iskolatanítóknak kellett kitölteni, de közülük sokan nem tudtak németül, ami problémát jelentett. De gondot okozott az is, hogy nem mindig fogalmaztak egyértelműen. Egy alkalommal Apostol Pál szuperintendens emiatt csak a gimnáziumokra vonatkoztat egy utasítást és csak később derült ki, hogy a népiskolákra is vonatkozott. A kitöltendő táblázatok esetében is előfordult, hogy nem volt egyértelmű mit kell az

³¹ Apostol 1856. jan. 6-án Ragályi Károlynak írt 8. számú levele Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGyKt. 1912.

³² *Zibolen*: Az Entwurf. 149–159.

³³ Apostol 1854. szept. 26-án Tomasek Pálnak írt 481. számú levele Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGyKt. 1912.; Apostol 1855. júl. 3-án Tomasek Pálnak írt 335. számú levele Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGyKt. 1912.

³⁴ Bejegyzés 1854. máj. 15-én Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGyKt. 1912.; Bejegyzés 1854. aug. 1-jén Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGyKt. 1912.

adott helyre beírni vagy nem közölték milyen nyelven kérik az adatokat.³⁵

A tanárok, tanítók munkavállalása

A minisztérium nemcsak az iskolák működésébe, hanem a tanárok munkavállalásának kérdésébe is igyekezett beleszólni. A lelkészképzésre jellemző volt a korban, hogy a kollégiumban tanulók tanulmányaik megszakítása vagy befejezése után néhány évig valamelyik partikulában tanítottak vagy végeztek iskolamesteri feladatokat. De egyre gyakrabban előfordult, hogy a gyülekezetek állandó tanítót alkalmaztak.³⁶ A minisztérium 1851. október 10-én kelt leirata feltételekhez kötötte a tanítók alkalmazását. Az újonnan megválasztott, előléptetett vagy más településre távozó tanítóknak a politikai magaviseletéről az illetékes kerületi tanodai hatósághoz fölterjesztést kellett tenni, még akkor is, ha semmi kétség nem volt az illető feddhetetlenségével kapcsolatban. A fölterjesztésnek tartalmaznia kellett az illetékes egyházközség elöljáróinak pecséttel és aláírással ellátott igazolását arról, hogy a szóban forgó tanítót politikailag feddhetetlennek ismerik és érte kezességet vállalnak a jövőbeli politikai életét illetően. Az elmaradást szankcionálták is. Ha a változást követő 8 héten belül nem érkezett meg az igazolás, akkor a „rendellenesen” alkalmazott tanítót elmozdították hivatalából vagy megvádolták a rendelet be nem tartásával, esetleg ellenszegüléssel.³⁷ A későbbiekben ez úgy változott, hogy 1854-től a püspököknek kellett felterjeszteni az adott helytartósági osztályhoz azoknak a papírjait, akik új helyen kezdtek tanítani, és a felterjesztéstől számított 6 héten belül döntöttek a helytartóságnál arról, jóváhagyják, vagy elutasítják a kihelyezést. Ezért először csak ideiglenesen taníthattak az új helyen, vagy új pozícióban és elutasítás esetén el is kellett menniük.³⁸ Akadtak példák arra, hogy alakít nem erősítették meg a hivatalában, de általában nem ez volt a jellemző. Ilyen volt Bolha István, akit a nem megfelelő képesítése miatt nem erősítették meg 1858-ban és Bély János 1857-ben, de az ő esetében az indoklást nem jegyezte le Apostol Pál a naplójában.³⁹

³⁵ Apostol Pál körlevele az espereseknek 1854. febr. 16. Püspöki körlevelek 1853–1860 SRKTGyLt. R. C. IX. 1/4.; Apostol Pál levél Szakall László esperesnek 1854. febr. 22. Püspöki körlevelek 1853–1860 SRKTGyLt. R. C. IX. 1/4.

³⁶ *Dienes - Ugrai*: i. m. 254–263.

³⁷ Apostol számozás nélküli levele Augusz Antalhoz 1853. novemberében Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGyKt. 1912.

³⁸ Apostol Pál levele Szakall László espereshez 1857. nov. 12. Püspöki körlevelek 1853–1860 SRKTGyLt. R. C. IX. 1/4.

³⁹ Apostol Pál levele Szakall László espereshez 1858. szept. 14. Püspöki körlevelek 1853–1860 SRKTGyLt. R. C. IX. 1/4.; Bejegyzés 1857. jan. 5. bejövő levelek Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGyKt. 1912.

A népiskolák helyzete

A népiskolák állapotáról, vagyis az elemi iskolákról félévente kellett jelentést küldeni az illetékes tanodai hatóságnak 1853 után pedig a helytartóságnak. Emiatt szükség volt rá, hogy rendszeresen ellenőrizzék ezeket az iskolákat. Felmérések korábban is zajlottak az éves egyházlátogatások alkalmával, de azok nem egységes szempontok alapján történtek emiatt az egyes egyházmegyék eltérő felfogás, részletesség és alaposág szerint vizsgáldták.⁴⁰ De az Entwurf bevezetése után egységesen megadott szempontok alapján kellett jelentéseket küldeni a tanodai hatóságoknak, majd pedig a helytartóságoknak.⁴¹ Apostol Pál az egyik levelében beszámolt arról, hogyan zajlott az ehhez szükséges iskolai ellenőrzés 1855 előtt. Leírása alapján minden iskolát és tanítót a helybeli lelkész felügyelt, akinek általában volt gyakorlata az oktatás és nevelés terén. Ha szükséges volt tanáccsal is elláthatta a tanítót. A lelkészen kívül minden iskolához kirendeltek néhány embert a gyülekezet értelmesebb tagjai közül, akik a lelkéssel együtt időnként meglátogatták az iskolát és az esetleges hiányosságokat igyekeztek megoldani. A kevésbé szorgalmas tanítót megintették, ha valamit nem jól csinált kiigazították. Ha az intés hatástalan volt az egyháztanácshoz fordultak az ügygel, mivel nagyobb tekintélye és hatásköre volt. Minden egyházmegyében voltak úgynevezett körlelkészek, akiknek a felügyelete alá meghatározott számú általában 3, 4, 5 iskola volt bízva, amelyeket évente többször meglátogattak. Ellenőrizték a tanító munkáját a következő szempontok szerint: magyaráz-e, vagy csak tanultat, megtartja-e a leckerendet, mikor tart szünetet, hogyan fegyelmezi a hibázó gyerekeket, milyen gyakran hagyja magára az iskolát. De nemcsak a tanító munkáját, hanem az iskola állapotát is ellenőrizték: megvannak-e az iskolában a szükséges taneszközök, megfelel-e a célnak a tanító szoba. A tapasztalataikat megbeszélték az egyházi előljárósággal és jelentést tettek az esperességnél, ami alapján elkészültek a beküldött jelentések. Az egyházlátogatás továbbra is szokásban maradt, amely során egy vagy két lelkészt kiküldtek, hogy vizsgálják meg az adott egyházközség állapotát. Ha hiányosságokat találtak az egyházközség vagy az iskola működésében, annak megoldásáról az egyháztanács bevonásával gondoskodtak. Azonban, ha az ő lehetőségeiket meghaladó dologról

⁴⁰ *Ugrai János: A pallérozatlanság ellenében Iskolázás a falvakban a polgárosodás hajnalán, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2010. 85. o.*

⁴¹ 1858-ban az Abaúji egyházmegyében pl. a következő adatokat kérték az egyes gyülekezetben működő iskolák kapcsán: házak száma az egyházközségben, mennyi az iskolaképes gyermek, mennyien járnak iskolába, az iskolatanító neve és milyen szorgalommal végzi a munkáját. Kérték az iskolalátogatók neveit, melyik szolgabírói járásban fekszik a település, az iskolaépületek állapotának jellemzését, vannak-e az egyházközségben siketnémák és tartanak-e vasárnapi iskolai foglalkozást. Mindezekon kívül pedig táblázatba szedve kérték a tanulók nevét, életkorát, mennyit hiányoztak és mit tanultak. Népiskolákról szóló jelentések és kimutatások SRKTGyLt. R. A. VI. 3/17.

volt szó, akkor az esperességnél tettek róla jelentést.⁴²

1855-ben az Apostol által leírt rendszert a vallás-és közoktatásügyi minisztérium megváltoztatta azzal, hogy elrendelete minden intézmény számára nevezzenek ki helybeli világi iskolafelügyelőket. Azt is meghatározza, hogy az iskolafelügyelők az adott község értelmesebb és tekintélyesebb férfiai közül kerüljenek ki és olyan emberek legyenek, akik oda tudják szánni az idejüket erre a feladatra. A minisztérium azonban nagyobb jogkört biztosított az újonnan kinevezett világi iskolafelügyelőknek, mint amit a korábbi, egyházközségek által kinevezett iskolafelügyelők birtokoltak.⁴³

Időnként olyan rendelkezéseket is kiadott a minisztérium, amivel bár a fejlesztést célozták meg, mégsem a lehetőségeket mérték fel, hanem parancsba adták az elképzeléseiket. 1857 áprilisában például elrendelték, hogy a népiskolai tanítók népszerűsítsék a méhészetet, egy másik esetben pedig gyümölcsfaiskolák telepítését szeretnék előmozdítani.⁴⁴

Az egyik espereseknek küldött körlevélből kiderül, hogy a fegyelmezés terén modern elveket vallottak, mivel kifejezetten ellene voltak a testi fenyegetésnek és megaláztatásnak. Elleneztek a hibázó diákok kigúnyolását és vesszővel vagy bottal történő büntetését, de a fül- és hajhúzást, arculütést, térdepeltetést, fej vagy más testrészek megütését is. Sőt, ha a tanító sérülést okozott a diáknak akkor 3 naptól egy hónapig terjedő elzárással büntethették. Ha pedig ez többször is megtörtént tanításra alkalmatlannak nyilváníthatták az illetőt. A szembetünőbb hibákért való fegyelmezésnek a helybeli felügyelőség tudtával és jóváhagyásával kell történnie.⁴⁵

Egyre erősebb volt az igény, hogy a sárospataki kollégiumból kikerülő tanítói munkát vállaló ifjak rendelkezzenek pedagógiai ismeretekkel. Ezt mutatja az is, hogy 1855-től a a gyakorlatban is elkezdtek munkálkodni egy tanítóképző felállításán, aminek a szükségességéről már korábban az egyházkerület 1852. június 17-én tartott közgyűlésén döntöttek. Apostol Pál körlevelet bocsátott ki, amit a szószékről felolvastak a lelkipásztorok és külön gyűjtőíveket bocsátottak ki minden 100 főnél nagyobb egyházközségbe és külön küldtek a tehetősebb egyháztagoknak is. Apostol azt is kiszámította, hogy az egyházkerület lélekszáma alapján minden 100 ember után 8 pengő forint adományra van szükség, hogy meg legyen a szükséges összeg a tanítóképző létrehozására és kérte, hogy ez alapján adakozzanak. Sikerült elég adományt gyűjteni ahhoz, hogy 1857. november 17-én

⁴² Apostol 1855. augusztus 3-án a budai kerületi cs. k. helytartósági osztálynak írt 369. számú levele Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGYKt. 1912.

⁴³ Apostol 1855. nov. 2-án Fekete Istvánnak írt 539. számú levele Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGYKt. 1912.

⁴⁴ Bejegyzés 1856. dec. 3. kimenő levelek Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGYKt. 1912.; Bejegyzés 1857. ápr. 23. bejövő levelek Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGYKt. 1912.

⁴⁵ Apostol Pál levele Szakall László esperesnek 1854. máj. 18. Püspöki körlevelek 1853–1860 SRKTGYL. R. C. IX. 1/4.

megnyílhatott a tanítóképző Sárospatakon.⁴⁶ A gimnáziumi tanulmányok elvégzése után volt lehetőség arra, hogy a diákok beiratkozzanak a tanítóképzőbe, ahol hároméves szakmai felkészítésben részesültek. De azok számára is volt lehetőség a pedagógiai ismeretek alapjainak az elsajátítására, akik a teológián tanultak és csak ideiglenesen, 2-3 évig szerettek volna tanítással foglalkozni. Számukra egy kéthónapos tanfolyamot biztosítottak.⁴⁷

A kormány szorgalmazta a vasárnapi vagy ismétlőiskolák felállítását a népesebb községekben vagy városokban azzal a céllal, hogy az iskolai oktatásban nem részesült gyermekeket a nélkülözhetetlen ismeretek megszerzésére, a többieket pedig az iskolák által tanított dolgok elmélyítésében és jobb elsajátításában segítsék. Elsősorban a mesterinasok és a kereskedő segédek tanítását szerették volna elősegíteni ezzel. Az iskolák felállítását az egyházközségekre bízta. Apostol Pál püspök ezt nehéz feladatnak tartotta a létrehozásukat, mivel úgy vélte sok szülő túlságosan elfásult ahhoz, hogy a gyermekeik taníttatásával foglalkozzanak. A tiszáninneni egyházkerületben Miskolcon hoztak létre ilyen vasárnapi iskolát.⁴⁸ A későbbiekben már nemcsak a városokban, hanem a falvakban is elrendelték, hogy az iskolából kikerült 13-18 éves ifjaknak és a mesterséget tanuló inasoknak függetlenül az életkoruktól tartsanak oktatást a gyülekezetek vasárnap és ünnepnapokon. Azonban már ezt megelőzően is jellemző volt sok gyülekezetben, hogy a fiatalok ottmaradtak tanulni az istentiszteletek után.⁴⁹

Összegzés

A bécsi kormány az 1850-es években arra törekedett iskolai életet a lehető legteljesebben szabályozza: beleszólta a tananyagba, az iskolák szervezetébe, a tanárok kinevezésébe, de még a használható tankönyvek körét is szigorúan megszabta. Viszont az általa bevezetett rendelkezéseknek egy része, mint például az érettségi, a szaktanítás, a tanári értekezletek ma is léteznek, hiszen alapvetően az oktatás fejlesztését szolgálták, csupán a bevezetésük módja volt sérelmes. Másrészt, annak ellenére, hogy ez az időszak nehéz volt a tiszáninneni egyházkerület számára, mégis történtek fejlesztések az oktatás terén felsőbb rendeletek nélkül is, hiszen 1857-ben sikerült megnyitni a tanítóképzőt Sárospatakon.

⁴⁶ *Barcza*: i. m. 170–171.; Apostol 1855. dec. 7-én az espereseknek írt 600. számú levele Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGyKt. 1912.

⁴⁷ *Dienes - Ugrai*: i. m. 262–266.

⁴⁸ Apostol 1854. nov. 23-án Soltész Nagy Jánoshoz írt 570. számú levele Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGyKt. 1912.; Apostol 1854. nov. 29-én Augustus Antalnak írt 573. sz. levele Apostol Pál naplója 1849–1859. SRKTGyKt. 1912.

⁴⁹ Apostol Pál levele Szakall László esperesnek 1854. jún. 29. Püspöki körlevelet 1853–1860 SRKTGyLt. R. C. IX. 1/4.

SZOCIÁLIS ALAPÍTVÁNYOK ÉS AZOK ALAPÍTÓI A TÖRTÉNELMI MÁRAMAROS-UGOCSAI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYÉBEN (1840–1914)

SOCIAL FOUNDATIONS AND THEIR FOUNDERS IN THE
HISTORICAL REFORMED DIOCESE OF MÁRAMAROS-UGOCSA
(1840–1914)

Becske Pál Zsolt

ÖSSZEFOGLALÁS

A magyar történeti szakirodalomban számos tudományos munka jelent már meg a 19–20. századi alapítványozással kapcsolatban. A történelmi Máramaros-Ugoc sai Református Egyházmegyében teret nyerő alapítványozás társadalom-, illetve gazdaságtörténeti indíttatású feldolgozására azonban ezidáig nem került sor. Jelen tanulmányomban e témakör egy bizonyos részterületének, az 1840 és 1914 között létesített szociális alapítványok főbb jellemzőinek, valamint az alapítók társadalmi összetételének bemutatására vállalkozom. A rendelkezésre álló források alapján – a tárgyalt időszakban – az egyházmegye 18 egyházközségében legkevesebb 28 szociális alapítvány létrehozására került sor. A tanulmány első részében az alapítási évek és az alapítványi célok megoszlását, a törzsvagyon eredetét, nagyságát és annak formáját vizsgálom. Ezt követően az alapítványtevők társadalmi jellemzőit (lakóhely, származás, foglalkozás, nem, kor stb.) elemzem.

ABSTRACT

Numerous scientific publications have already appeared in Hungarian historical literature on foundations in the 19th and 20th centuries. However, the social and economic historical analysis of the foundations emerging in the historical Reformed Diocese of Máramaros-Ugocsa has not yet been addressed. In this study, I aim to present the main traits of social foundations established between 1840 and 1914, as well as the social composition of their founders. Based on the accessible data, at least 28 social foundations were established in the 18 parishes of the diocese during the researched period. In the first part of the study, I examine the distribution of the founding years and foundation goals, the origin, size, and form of their capital. Following this, I analyze the social traits of the founders (residence, social origin, occupation, gender, age, etc.).

Kulcsszavak: református egyház, Máramaros-Ugoc sai Református Egyházmegye, egyházközség, szociális alapítványok, alapítók, társadalmi jellemzők.

Keywords: Reformed Church, Reformed Diocese of Máramaros-Ugocsa, parish, social foundations, founders, social traits.

DOI: 10.54231/ETSZEMLE.26.2026.1.3

Copyright © 2026 Becske Pál Zsolt (author)

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

Bevezetés

Az utóbbi két-három évtizedben számos tanulmány és forráskiadvány jelent meg a dualizmuskori alapítványozással kapcsolatban. Ezek főként valamelyik település, egyházközség vagy felekezeti iskola stb. alapítványainak vizsgálatára, bemutatására fókuszáltak.¹ A szociális alapítványokkal azonban viszonylag kevés elemzés foglalkozik. Különösen igaz ez a hajdani Máramaros-Ugocsi Református Egyházmegyében teret nyerő 19–20. századi szociális célú alapítványozásra, amely ez idáig teljes egészében kívül esett a történeti kutatások látókörén. Tanulmányunkban az egykori Tiszántúli Református Egyházkerület² észak–keleti régiójában elhelyezkedő történelmi

¹ Ezek a teljesség igénye nélkül a következők: *Becske Pál Zsolt*: Alapítványozás a Viski Református Egyházközségben a reformkortól a dualizmus végéig (1840–1918). In: *Scientia Denique* 7. (2017) 1. 9–33.; *Galambos Sándor*: Alapítványi célok a dualizmus korában Nyíregyházán. *Levéltári Szemle* 41. (1991) 1. sz. 19–27.; *Galambos Sándor*: Az alapítványozás résztvevői Nyíregyházán a dualizmus korában. In: Vera (nem csak) a városban: Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. Szerk. Á. Varga László. Debrecen 1995. 185–192.; *Galambos Sándor*: Alapítványozás Nyíregyházán a dualizmus korában. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárának Kiadványai III. Tanulmányok 2. Nyíregyháza 1996.; *Galambos Sándor*: A rétegek közötti pozitív kapcsolat: az alapítványozás. A nyíregyházi dualizmus kori alapítványok. In: *Kőfallal, sárpalánkkal... Várostörténeti tanulmányok.* (Rendi társadalom - polgári társadalom 7.). Szerk. Németh Zsófia – Sasfi Csaba. Debrecen 1997. 199–205.; *Gazdag István*: Debreceni alapítványok az első világháború előtt. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 14. 77–83.; *Halász Imre*: Szombathelyi alapítványok a Bach-korszakban. In: *Határon innen, határon túl.* Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára. Szerk. Bariska István, Mayer László. Szombathely 2012. 175–186.; *Tóth Ágnes*: A Debreceni Tisza István Tudományegyetem alapítványai a két világháború között. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 28. (2001) 299–358.; *Drd. Ferenczi Sándor*: Az erdélyi egyházmegye római katolikus papsága által tett alapítványok a dualizmus korában. *Studia Theologica Transsylvaniensia.* A Babeş-Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológiai Kar Pasztorálteológiai Tanszékének Folyóirata 13. (2010) 1. sz. 163–173.; *Debreceni alapítványok a XX. századból.* A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 28. Szerk. Radics Kálmán. Debrecen 1997.; „Alamisna képpen conferáltam...” A szatmárnémeti református gimnázium alapítványai 1667–1918. *Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transsylvanicani* XI. Szerk. Lengyel Katalin. Debrecen 2002.

² Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés következtében a történelmi Tiszántúli Református Egyházkerület gyakorlatilag négy részre szakadt. A kerület akkori 579 gyülekezetének többsége a püspöki központtal, Debrecennel együtt Magyarország része maradt. Viszont a Máramaros-Ugocsi, a Nagybányai, a Nagykárolyi, a Beregi, a Bihari, az Érmelléki, a Szatmári, a Nagyszalontai, illetve a Békés-bánáti Egyházmegyékből 183 anyaegyház és számos filia közel 250 ezer egyházzal Romániához, mintegy 90 egyházközség és csaknem 140 ezer református Csehszlovákiához, míg 9 egyházközség néhány szóróvánnyal a

Máramaros-Ugoc sai Református Egyházmegye³ 18 egyházközségében (1. térkép) létesített 28 szociális alap, alapítvány⁴ társadalom- és gazdaságtörténeti indíttatású vizsgálatára vállalkozunk az eddigiekben feltáratlan és/vagy feldolgozatlan források, illetve a releváns szakmunkák alapján. Fontos megjegyezni, hogy az elemzés eredetileg komplexebb jellegű volt, mivel kiterjedt az alapítványok névadóinak,⁵ illetve a fundációk működésének,

Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került. *Süli-Zakar István – Szilágyi Ferenc: Vallásföldrajzi változások a Partiumban.* In: A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza. Tanulmánygyűjtemény. I. Szerk. Gál András – Frisnyák Sándor – Kókai Sándor. Nyíregyháza–Szerencs 2016. 173.; *Szabadi István: „Habent sua fata...”: adalékok a 20. századi tiszántúli református levéltártörténethez.* Levéltári Szemle 55. (2005) 1. sz. 47.; *Zoványi Jenő: A Tiszántúli Református Egyházkerület története.* Debrecen 1939. 162.

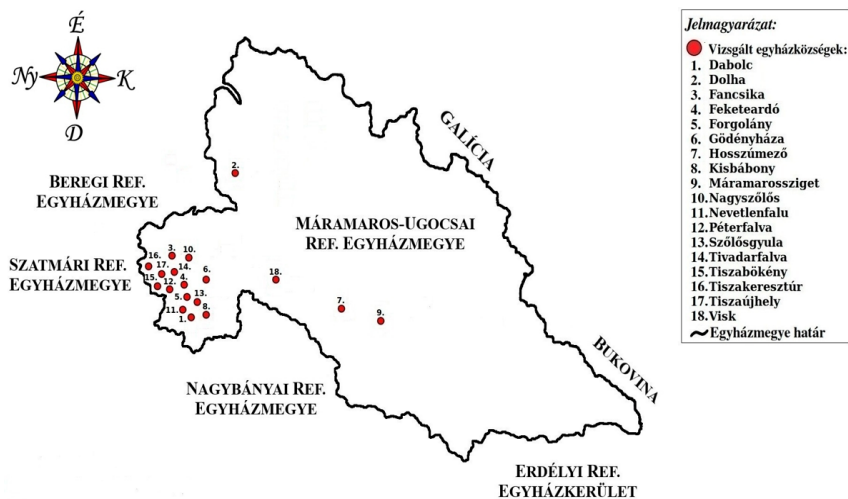
³ Az egyházkerület szerves részét képező történelmi Máramaros-Ugoc sai Egyházmegye szintén több, azaz két részre szakadt. Területét, azonban teljes egészében elcsatolták a Tiszántúli Egyházkerulettől. Az egyházmegye akkori 32 egyházközségéből 24 – más adat szerint 25 – Csehszlovákiához, a többi pedig Romániához került. Ugyanakkor az egyházmegye csehszlovákiai részéhez a Szatmár vármegyei Nagypalád is „csatlakozott”. Az említett egyházközség eredetileg a tiszántúli Nagybányai Egyházmegye kötelékébe tartozott, azonban Csehszlovákiához történő csatolását követően a történelmi Máramaros-Ugoc sai Egyházmegye nem Romániához tartozó nagyobb részébe olvadt és az ottani gyülekezetekkel együtt önálló egyházmegyét alkotott. Ezzel szemben a Romániához csatolt Máramaros-Ugoc sai egyházközségek (9) a Nagybányai Református Egyházmegyéhez kerültek. A Tiszántúli Református Egyházkerület névtára. Összeáll. Futó András. Debrecen 1925. 38–39, 42.; A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára 1941. Szerk. Kiss Gyula. Bp. 1941. 302.; *Tömösközi Ferenc: A szlovenszkói és kárpátaljai egyetemes református egyház önszerveződésének rövid története 1918–1923 között.* In: Pro Minoritate. H.n. 2017. 128.; *Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* 3. javított és bővített kiadás. Bp. 1977. 388, 426, 580.; *Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig.* I–II. Máriabesnyő–Gödöllő 2004. II. 414–415.

⁴ Galambos Sándor szerint: „Az alapítvány a jótékony célú adományozás egyik formája; olyan nyilvános kezelés és felügyelet alatt álló vagyon, amelynek kamatait – a törzsszállomány érintetlenül hagyásával – csak az előre megjelölt célra használhatják fel. [...] Jótékony adomány az alap is. Jelentős különbségek vannak azonban az alap és az alapítvány között. Az alap olyan különleges célra rendelt vagyon, amelynek nemcsak a hozadéka, hanem az állaga is felhasználható.” Galambos S.: Alapítványi célok i. m. 19.

⁵ Az alapítványok döntő többsége egy-egy személy nevét viselte. Ezek a személyek, azaz a névadók gyakran nem voltak azonosak az alapítókkal. Az egyéni alapítók egy része a saját nevét örököltette meg, a többiek viszont általában valamelyik családtagjukról nevezték el adományukat. A történelmi Máramaros-Ugoc sai Református Egyházmegye egyházközségeiben létesített szociális alapítványok többségében az alapító(k) nevét, esetenként pedig elhunyt házastársuk vagy vala-

tevékenységének vizsgálatára is, azonban az eredmények bemutatására jelen tanulmány keretein belül terjedelmi okok miatt nem kerül sor.

1. térkép: A szociális alapítványok térbeli megoszlása a történelmi Máramaros-Ugocjai Református Egyházmegyében (1840–1914)

Forrás: Magyarország közigazgatási atlasza 1914. Szerk. Kósa Pál. Baja 2000. 198.; A Tiszántúli Református Egyházkerület térképe. Debreczen 1912. alapján

melyik hozzátartozójuk – testvérük vagy gyermekük – nevét viselték. Ez utóbbi kategóriába tartozott özvegy Aczél Lászlóné Perényi Lujza aki – részben – szintén férjéről, nevezte el alapítványát. Szentpály István 1906-ban létesített alapítványt öccse, néhai Szentpály Jenő emlékének megőrzésére. Ezzel szemben Nánásy/Nánássy Lajos és neje Gábrriel Terézia elhunyt fiuk – az öngyilkosságot elkövető – Nánásy Kálmán emlékére tett annak nevét viselő alapítványt. Ugyanakkor akadtak olyan alapok/alapítványok is, amelyek nem az alapítványtevők vagy hozzátartozók nevét viselték, hanem egyszerűen az alapítvány rendeltetését, célját tükrözték. Többek között e fundációk között tartozott Géressy László 1840-ben tett Iskolai alapítványa, valamint a Kovássy Ferenc által létesített Iskolai növendékek jutalmazási alapja is. *Galambos S.*: Az alapítványozás résztvevői i. m. 185.; Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL) I. 1. t. (= Püspöki Hivatal iratai. Egyházközségi alapítólevelek.) 4. Hosszúmező 1852–1910. Alapító levél. X/6.; TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 22.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902–1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902–1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 39.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.

Forrásanyag

Munkánkban főként elsődleges forrásfeltárást és adatfeldolgozást végeztünk. A kutatás egyik alapvető forrásbázisát az 1840 és 1914 között keletkezett egyházközségi alapítólevelek képezik. A Tiszántúli Református Egyházkerület 1909-ben elfogadott alapítványi szabályrendelete értelmében az alapítvány kezelésével megbízott jogi személynek legalább három példányban kellett elkészítenie az alapítóleveleket. A szabályszerűen kiállított alapító okiratok közül egy példány a kezelőnél maradt, míg egy-egy példányt a felettes egyházi hatóságokhoz – vagyis az egyházmegyéhez és az egyházkerülethez – kellett felterjeszteni elbírálás és jóváhagyás céljából. Az egyházi hatóságok közgyűlései által megerősített alapítólevelek⁶ vagy ezek hitelesített másolatai az egyházmegyei, illetve az egyházkerületi levéltárakba kerültek.⁷

Az említett egyházkerületi szabályrendelet értelmében az alapítóleveleknek a következő elemeket kellett tartalmazniuk:

1. Az alapítvány keletkezésének történeti leírása, az alapító végrendeletének vagy más írásbeli rendelkezésének szószerinti idézésével.
2. Az alapítvány címe, amelyben az alapító neve és az alapítvány rendeltetése is szerepel.
3. Az alapítvány céljának pontos leírása.
4. Az alapítványi vagyon mennyiségének, minőségének, hol és mikénti kezelésének, illetve biztosításának pontos meghatározása.
5. Az alapítvány felhasználásának módja és amennyiben abban egyénilag meg nem határozott személyek részesülnének, az adományozásra jogosított személy vagy szervezet megnevezése és az adományozás körüli eljárás részletes megállapítása.
6. Az alapítványban esetleg részesülők személyes kellékeinek és annak meghatározása, hogy több jelentkező közül ki tarthat igényt el-

⁶ Az alapítványozás intézményét átfogóan szabályozó törvény – a többszöri próbálkozás ellenére – nem született. A jogi keretek hiányában sokszínűség jellemezte az alapítás aktusát. Az alapítási szándék önmagában, külön engedély és regisztráció nélkül elegendő volt az alapítvány létrehozásához. Az alapítványtevő valamilyen közhiteles okiratban nyilvánította ki akaratát. Az alapítványi cél meghatározásánál csak arra kellett tekintettel lenni, hogy az közérdekű, tartós legyen és ne ütközzön törvényes tilalomba, közrendbe. A 20. század elejétől azonban a hatóságok szabályszerűen kiállított alapítólevelet követeltek meg. Az alapítólevélnek tartalmaznia kellett az alapítvány címét, célját, a törzstőke nagyságát, a kamatok elnyerésének feltételeit, a pályázat és a kamatkiosztás módját és idejét. Ezekon kívül az alapító okiratokban fel kellett tüntetni az alapító, a kezelő, a peres és peren kívüli képviselő, valamint az adományozottokról döntő kuratórium nevét is. *Galambos S.*: Alapítványi célok i. m. 20.; *Tóth Á.*: A Debreceni Tisza István Tudományegyetem alapítványai i. m. 300.

⁷ *Vas Mihály*: A Tiszántúli Református Egyházkerület közérdekű határozatainak és szabályrendeleteinek gyűjteménye. Debreczen 1918. 104–107.

sőbbiségre.

7. A kezelő jogi személy részéről az alapítványra nézve a vagyoni felelősség elvállalásának elismerése.

8. Kijelentése annak, hogy az alapítványt peres és peren kívüli jogüggyekben ki lesz hivatott képviselni.

9. Az alapítólevelet hány eredeti példányban állíttatott ki és hogy a kiállított példányok hol vannak elhelyezve. A szabályrendelet hatályba lépése előtt létesült alapítványokra nézve kiállítandó alapítóleveleknek elég a 3., 4., 5. pont alattiakat tartalmazni.⁸

A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában elhelyezett Egyházközségi alapítólevelek – illetve az Egyházkerületi és egyházmegyei nyomtatott jegyzőkönyvek – nevű állag témánk szempontjából 19 releváns alapítólevelet⁹ tartalmaz 28 alapítványra vonatkozóan. Az alapító okiratok csaknem minden egyes esetben ismertetik az alapítványok keletkezését, valamint az alapítók nevét, az alapítványok célját, rendeltetését és nem mellesleg az alapítványi vagyon formáját, összegét/értékét, továbbá kezelésének és kamatoztatásának módját stb. Ezekon kívül – az alapítólevelek – az alapítókra vonatkozóan is sok értékes információt tartalmaznak. Többek közt olyan adatokra is kitérnek, mint a vallásfelekezeti hovatartozás, a foglalkozás vagy épp a családi állapot.

Az elsődleges források második csoportját az Egyházkerületi Levéltár I. 8. i) jelzetű Egyházkerületi és egyházmegyei nyomtatott jegyzőkönyvek (1843–1946) elnevezésű állagában őrzött Máramaros-ugocsbai református egyházmegyei jegyzőkönyvek (1882–1923) alkotják, amelyek a vizsgált alapítványokra vonatkozó különböző típusú adatok mellett igen értékes és egyben fontos információkat közölnek az alapítók lakhelyét, származását, illetve foglalkozását stb. illetően.

⁸ *Vas M.*: A Tiszántúli Református Egyházkerület i. m. 105–106.

⁹ Az Atzél László alapítvány alapítólevele két példányban – egyrészt mint jegyzőkönyvi kivonat – van elhelyezve az említett állagban. Míg Kovássy Ákos és jeje Derzsy Irma lelkeszfzetési alapítványainak alapítólevelei (12) közül csupán két példány – egy másolat és egy az egyházmegyei közgyűlés által is jóváhagyott, megerősített alapító okirat – maradt fenn. Lásd TtREL I. 1. t. 6. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Kivonat a máramaros ugcscái ref. egyházmegye 1907 ik évi május hó 3 án Máramarosszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az idősziaki esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítéséül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902–1907. Másolat. 64 filléres bélyeggel ellátott eredeti alapítványi oklevélről.; TtREL I. 8. i. (= Egyházkerületi Levéltár iratai. Egyházkerületi és egyházmegyei nyomtatott jegyzőkönyvek.) 43. A máramaros-ugocscái ev. ref. egyházmegye 1902. évi szeptember hó 30-án, Técsón tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Máramarosszigeten, 1902. (a továbbiakban: Em. kjkv. 1902. szeptember 30. Máramarossziget, 1902.) 35.

Az alapítólevelek feldolgozása során arra törekedtünk, hogy lehetőség szerint valamennyi alapítványról és alapítóról azonos típusú adatokat gyűjtsünk össze. A kutatást azonban nagyban megnehezítette, hogy az egyes adatok nem minden alapító okiratban kerültek feltüntetésre. Ezért a vizsgálatba további forrásokat, többek közt egyházkerületi nyomtatott jegyzőkönyveket, gyászjelentéseket, emlékbeszédeket, illetve néhány szakirodalmat is bevontunk. A különböző forrásokban és kiadványokban szereplő adatok többé-kevésbé lehetővé tették a meglévő hiányosságok, bizonytalanságok pótlását, valamint a rendelkezésre álló információk ellenőrzését és helyesbítését. Ezt követően az összegyűjtött adatokat különböző szempontú statisztikai vizsgálat keretein belül elemeztük, majd az így nyert eredményeket összegző táblázatokba foglaltuk és tematikus diagramokkal szemléltettük.

A vizsgált korszak történeti háttere

A szociálpolitikai tevékenység eszméje, mint állami feladat a 18. században jelent meg. A középkor folyamán a szegénygondozás nagyrészt a katolikus egyház feladata volt. A polgári tendenciákat hordozó reformáció kora pedig nagy mértékben helyi közösségi ügyé tette azt. Az újkor elején a szegényügyel való foglalkozás elsősorban még az egyházak feladatai közé tartozott. Míg a polgári korszakban a szegényügy kezelése két síkon zajlott. Egyrészt állami hatósági intézkedéseket foganatosítottak, másrészt egyre jobban elterjedtek a civil szervezetek és magánszemélyek általi jótékony segélyezési formák.¹⁰

Az állami szociálpolitika kezdetben elsősorban rendészeti indíttatású volt és még sokáig az is maradt. Rejtett vagy olykor nem is annyira bűrkolt célja a koldulás adminisztratív korlátozása (felszámolása), valamint a koldulásra motiváló hajlamok, az erkölcsök javítása volt. Már a kiegyezés évében belügyminiszteri – 4682–1867. sz. – rendelet szólt arról, hogy a koldulás elharapózása miatt ajánlatos lenne, ha a helyhatóságok eltartanák saját szegényeiket. Emellett a rendelet azt is kimondta, hogy a munkaképeseket juttassák keresethez, míg a munkaképtelen szegényeket a községek lássák el. Ebből az ajánlásból az 1871-es községi (törvényhatósági), illetve az 1872-es fővárosi törvények nyomán önkormányzati köteleesség lett.¹¹

Az 1871. évi XLIII. tc. 131. §-a kimondta, hogy a község a helyi viszonyokhoz képest gondoskodni tartozik a községben illetékes mindazon szegények ellátásáról, akik magukat közsegély nélkül fenntartani nem képesek. Az 1886. évi XXII. t.c. szintén a községek szegénygondozási kötelezettségét rendelte el. Az 51000—1899. sz. belügyminiszteri rendelet

¹⁰ Major Zoltán László: Adatok Debrecen város szociálpolitikájának kérdéséhez (1867–1914). In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 15. Debrecen 1988. 125–126.; Galambos S.: Alapítványozás Nyíregyházán i. m. 64.

¹¹ Major Z.: Adatok Debrecen város i. m. 126.

pedig kötelezte a községeket, hogy a szegénygondozás tárgyában szabályrendeletet alkossanak és elrendelte, hogy szegénykataszter állíttassék fel.¹²

A községi és fővárosi törvény egyöntetűen az illetőségi hely felelősségét deklarálta a szegénységélyezés kérdésében. A közvetlenül az osztrák jogrendből átvett elv az jelentette, hogy az ellátandó szegény után bárhol felmerülő költségeket a születési (az illetőségi) hely közigazgatási hatóságának kellett (volna) viselnie. A jogszabályok soha sem részletezték a gondozás (segélyezés) iránti igényjogosultságot, azt viszont újra és újra megerősítették, hogy milyen felelősség terheli e téren az államot és főként az önkormányzatokat. Másodlagos szegénygondozási köteleesség csak az illetőségi községeket terhelte, ami előírta számukra, hogy lássák el mindazokat az egészséges felnőtt szegényeket, akiket a karitatív társadalmi egyesületek nem gondoz(hat)nak. A községek a községi szegényalap jövedelmeinek a felhasználása útján, évi költségvetésük keretei között látták el a feladatukat. A szegénygondozással túlterhelt községek elvileg államsegélyt is kaphattak, erre azonban ritkán került sor, így lényegében teljesen a maguk erejére voltak utalva. Az önkormányzatok igyekeztek csökkenteni a szegénygondozásból rájuk háruló anyagi terheket, és továbbhárították azokat a jótékonyági egyesületekre stb.¹³

Az állami hatósági intézkedések – amint azt fentebb is láthattuk – a községek feladatává tették a szegények támogatását, de csak igen szigorú feltételek megléte esetén – illetőség, vagyontalanság, keresetképtelenség stb. – folyósítottak segélyeket. A leszakadók tábora azonban sokkal nagyobb volt annál, mint amit a törvények átfogtak. Az összklakosságnak körülbelül 1%-a kapott hatósági segélyt. Ezek a segélyek azonban nem, vagy csak alig tették lehetővé a megélhetést. A szociális háló tehát igen laza szövésű volt. Annak megerősítése a civil társadalomra maradt. Az anyagi biztonsággal rendelkező rétegek tagjai többféleképpen támogatták a szegényeket. A növekvő számú jótékony egyesületek folyamatos tevékenysége és a főleg természetbeni, egyszeri adományozások mellett az alapítványok is jelentős szerepet tölthettek be e téren.¹⁴

Az alapítványok létrehozását a református egyházi rendeletek is előírták. A Tiszántúli Református Egyházkerület tizenöt paragrafusból álló szabályrendelete – az elhagyott szegények, árvák és betegek gondozásának módjáról, az eljárás és felügyelet részleteiről – kimondta, hogy minden egyházközség köteles szegényalapot létesíteni, melynek kezelése és kamatotzatása a választott gondnok feladatkörébe tartozott. Teendőit az árva- és szegényügyi bizottság elnökének ellenőrzése, valamint a lelkész felügyelete

¹² *Major Z.*: Adatok Debrecen város i. m. 126.

¹³ *Kövér György – Gyáni Gábor*: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp. 2001. 240.; *Major Z.*: Adatok Debrecen város i. m. 126.

¹⁴ *Galambos S.*: Alapítványozás Nyíregyházán i. m. 64.; *Galambos S.*: Nyíregyházi szociális alapítványok i. m. 123.

mellett az egyháztanács rendelkezései szerint kellett ellátnia. Az alap gondnokának külön nyilvántartást kellett vezetnie az elhagyott szegényekről, az árvákról és a betegekről. Ennek céljából a lelkésznek hivatalos úton kellett szereznie a gyámhatóság és az illetékes állami árvaház által a kötelékébe tartozó gyermekekről, kiskorúakról, gondozottakról vezetett nyilvántartás és kimutatás vonatkozó adatait. Az alap gondnoka által összeállítandó jegyzékbe azok a személyek kerülhettek be, akik a lelkésznél vagy a gondnoknál jelentkeztek, vagy akiket ezen egyházi tisztviselőknél bárki bejelentett.¹⁵

Mindezek mellett a szabályrendelet a rászorulókat támogatásának lehetséges formájáról, módjáról is rendelkezett. Az 5. §. értelmében: „[...] A nyilvántartásba bevezetett szegények, árvák és betegek gondozására szolgálnak: a) lakásra és tartásra elhelyezés; b) élelmi és ruházati cikkeknek természetben kiszolgáltatása; c) készpénz segélynyújtás; d) az óvoda és tankötelesek neveléséről és tanításáról való gondoskodás s azok részére tanszerek beszerzése; e) gyógyintézetten kívül elhelyezett betegeknek ápolása s gyógyszerekkel, gyógyeszközökkel ellátása, ha ezen gyógyszerek és gyógyeszközök beszerzéséről a község, vagy a betegsegélyző egyesület nem gondoskodik; f) a munkaképes szegényeknek és árváknak hivatásszerű állandó keresetre, vagy ideiglenes foglalkozásra elhelyezése.” A felsorolásban szereplő lehetséges módzatok közül a konkrét segélyezési forma/formák alkalmazásáról, illetve a célszerű intézkedések megtételéről a gondnok véleményezése mellett a református lelkész döntött.¹⁶

Míg az 1912-es Népiskolai szervezet és szolgálati pragmatika 13. §-a kimondta, hogy: „Minden egyház, amennyiben még ilyen alapja nem volna, tartozik iskolai árva-és segélypénztárt létesíteni, melynek célja az árva és szegény tanulóknak ruhával, tankönyvekkel s írószerekkel ellátása, esetleg vizsgai jutalomkönyvek beszerzése.”¹⁷

A fentebb említett egyházkerületi szabályrendelet megjelenését követően – azaz az 1910-es évek első felében – a történelmi Máramaros-Ugocsei Református Egyházmegye több egyházközségében (Kisbáonyban, Visken) is sor került úgynevezett Szegény alapok, alapítványok létrehozására. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az egyes egyházközségekben, mint például Máramarosszigeten – az egyéni kezdeményezéseknek köszönhetően – már az ezt megelőző évtizedekben is létesültek ilyen típusú fundációk.¹⁸

¹⁵ TtREL I. 1. a. (= Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek.) 39. A tiszántúli reform. egyházkerület 1907. máj. 28–30. napjain Debreczenben tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Debreczen, 1907. (a továbbiakban: Ek. kjkv. 1907. május. 28–30. Debreczen, 1907.) 45–46.

¹⁶ TtREL I. 1. a. 39. Ek. kjkv. 1907. május. 28–30. Debreczen, 1907. 46–47.

¹⁷ TtREL I. 8. h. (= Egyházkerületi Levéltár iratai. Szabályzatok gyűjteménye.) 8. Népiskolai szervezet és szolgálati pragmatika, 1912. 10.

¹⁸ TtREL I. 1. t. 5. Kisbáony 1904–1911. Alapító-levél. X. 25.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 26.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917.

Az alapítványok számának alakulása

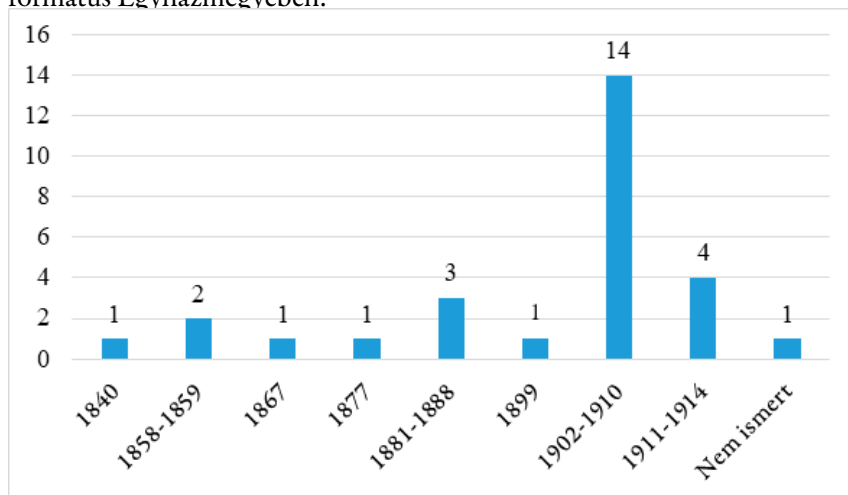
Az ismert adatok szerint a történelmi Máramaros-Ugocsei Egyházmegyében 1840 és 1914 között legkevesebb 28 szociális – vagy ilyen jellegű célkitűzésekkel is rendelkező¹⁹ – alap és alapítvány létrehozására került sor.²⁰ Az

A viski ref. egyház szegényalapja alapító levele. X. 45.; Viski Református Egyház Irattára (a továbbiakban: VREI) Alapítványok. Kelt, 1926. XII. 31.

¹⁹ A Báró Perényi Lujza által 1907-ben tett 10 ezer koronás Atzél László alapítvány osztott céllal jött létre. Az alapító az említett összeg felhasználásáról a következőképp rendelkezett: „[...] ezen alapítványból 3 ezer koronának kamata a nagyszöllősi evang. reform. lelkész jövedelmét képezze a mai naptól kezdve, úgy azonban, hogy ez a kongrua törvény végrehajtásánál az esetleges kiegészítendő fizetésnél felszámolás tárgyát nem képezheti.” A bárónő a mindenkori lelképásztor mellett az egyházközség és egyben a református felekezeti iskola egy másik tisztviselőjét is támogatni kívánta. Meghagyása szerint további „2 ezer korona kamatja a nagyszöllősi evang. reform. kántor-tanító jövedelmét képezze, úgy azonban, hogy a fizetésrendezésnél felszámolás tárgyát ez sem képezheti.” Ez utóbbi célkitűzés kapcsán Perényi egy helyettesítő vagy másképp pót rendelkezést is bevett az alapító okiratba. E szerint: „Azon estre pedig, ha valamikor a felekezeti iskola beszüntetve lenne az állami iskolai térhódítás folytán vagy bármi ok miatt, de a hitélet fenntartatik, ezen jövedelem a kántor illetménye marad.” Mindezek mellett a bárónő a nagyszöllősi református elemi iskola tankönyvekkel, tanszerekkel történő ellátását is támogatni kívánta. Az említett alapítványi összegből ezer korona kamatja „[...] az evang. ref. iskolában tankönyvek, írószerek és jutalomkönyvekre fordítottatik, hogy ez által a tanítás és nevelés hasznosabb, a szülőkre [a szülőkre nézve] is megkönnyítve legyen.” Míg a fennmaradó 4 ezer korona: „[...] kamatos kamatok tőkésítésével neveltsék mindaddig csonkítatlanul, míg /:10 000:/ tíz ezer koronára emelkedik. Amikor ebből, a t. i. a negyedik pont alatti tízezer koronából 3000 azaz háromezer korona a lelkész fizetés javítására szolgáló kamatozó tőkéhez csatoltassék s kamatja szintén a lelkész jövedelmét képezze. Kettőezer (2 000) korona pedig a kántor-tanító fizetés javítására szolgáló kamatozó tőkéhez csatoltassék s szintén a kántor-tanító fizetését képezze. 5000 azaz ötezer korona ismét kamatozó kamatok tőkésítésével neveltsék míg 30,000 azaz harmincezer koronára nem emelkedik, amikor ezen 30,000 koronának kétötöd 2/5 része lelkészi fizetés, 1/5 része kántor-tanítói fizetés – felekezeti iskola nem léteben kántori fizetés alapot képezvén a már fentebb 1. 2. szám alatt nevezett fizetési alapokhoz csatoltassanak.” TrREL I. 1. t. 6. Nagyszöllős 1902-1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TrREL I. 1. t. 6. Nagyszöllős 1902-1907. Kivonat a máramaros ugocsei ref. egyházmegye 1907 ik évi május hó 3 án Máramarosszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszaki esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítéséül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány.

²⁰ Valószínűsíthető, hogy a vizsgált időszakban – és azon túl – több szociális alapítvány is létesült az egyházmegyében, így az ilyen típusú fundációkkal rendelkező egyházközségek száma is nagyobb lehetett. Többek közt ezt bizonyítják a történelmi Máramaros-Ugocsei Református Egyházmegye egyes egyházközségeinek (pl. Huszt, Técső) presbiteri jegyzőkönyvei, iratai, illetve az egyházmegyei jegyzőkönyvek és esperesi jelentések is, amelyek több olyan alapról, alapítványról tesznek em-

alapítási évek alapján megállapítható, hogy az alapítások száma az 1880-as és az 1900-as években, valamint az 1910-es évek első felében volt a legmagasabb. Ugyanakkor konstatálható, hogy a vizsgált alapok és alapítványok mintegy fele az 1902 és 1910 közötti időszakban jött létre. (1. ábra) Mindezek alapján elmondható, hogy a szociális célú alapítványozás a 20. század első negyedében vált jellemzővé, elterjedtebbé a Máramaros-Ugocsai Református Egyházmegyében.

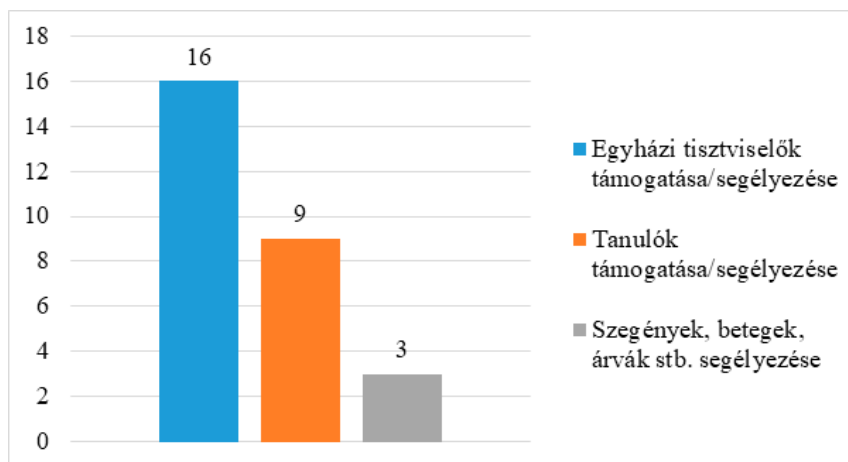
lítést, amelyek alapítóleveleinek megléte, holléte még mai is kérdéses, így egyelőre csupán jelen ismereteinkről adhatunk számot. Lásd Huszti Református Egyház Irattára (a továbbiakban: HREI) A helvét hitvallású Huszti egyház köz- és tanácsgyűléseinek jegyzőkönyve 1841-ki télhó 23 kától; Técsői Református Egyház Irattára (a továbbiakban: TREI) Igaz érdemnek szentelt emlékkönyv.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1901. október 15. 1902. 6.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 1902. 6.; TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés a máramaros-ugocsai ev. ref. egyházmegye 1904-ik évi vallás-erkölcsi és anyagi állapotáról (a továbbiakban: Esperesi jelentés, 1904.) 2. In: Em. kjkv. 1905. október 3.; TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1905. 2., 13–14. In: Em. kjkv. 1906. május 1.; TtREL I. 1. t. 43. Esperesi jelentés, 1906. 13–14. In: Em. kjkv. 1907. október 11.; TtREL I. 1. t. 43. Esperesi jelentés, 1907. 11–13. In: Em. kjkv. 1908. október 16.; TtREL I. 1. t. 43. Esperesi jelentés, 1909. 11–13. In: Em. kjkv. 1909. november 4., 29.; TtREL I. 1. t. 43. Esperesi jelentés, 1909. 2., 17–19. In: Em. kjkv. 1910. augusztus 22.; TtREL I. 1. t. 43. Esperesi jelentés, 1910. 19–22.; TtREL I. 1. t. 43. Esperesi jelentés, 1911. 15–18. In: Em. kjkv. 1912. október 9.; TtREL I. 8. c. (= Egyházkerületi Levéltár iratai. Egyházközségi adattár.) 5. A nagyarnai református egyház története 1862–1940-ig. Összeállította Dénes László lelkész. Nagyarna, 1942. május hónap.

1. ábra: A szociális alapítványok számának megoszlása alapítási évük szerint
(1840–1914) (Saját szerk.)²¹

Az alapítványok típusai

Az alapító okiratokban feltüntetett célkitűzések (alapítási célok) elemzése alapján az egyházközségekben működő szociális alapítványokat 3 fő csoportba, kategóriába sorolhatjuk be. (2. ábra)

²¹ TtREL I. 1. t. 2. Dolha 1909–1910. Alapító levél. X/9., X/11.; TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852–1910. Alapító levél. X/6.; TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 22., X. 25.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarosziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 26., X. 28. – X. 29., X. 37., X. 39.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllös 1902–1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Kivonat a márnaromos ugoicsai ref. egyházmegye 1907-ik évi május hó 3-án Máramaroszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszakos esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítésül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllös 1902–1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllös 1902–1907. Másolat. 64 filléres bélyeggel ellátott eredeti alapítványi oklevélről.; TtREL I. 1. t. 8. Tivadarfalva 1867–1911. Alapítólevél X. 42.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. A viski ref. egyház népiskolai árva – és segély alapjának alapító levele X. 49.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. A viski ref. egyház szegélyalapja alapítólevele.; TtREL I. 8. i. 43. Melléklet a 41. számhoz. A hosszúmezői ev. ref. egyház belhivatalnoki fizetés alapjának szabályai. In: Em. kjkv. 1888. április 12. 31–32.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. május 9. 34–35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. szeptember 22. 33–34.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1912. április 30. 31.; TtREL I. 1. a. (= Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek.) 43. Püspöki jelentés az egyházmegyék 1885. évi szellemi és anyagi állapotáról. IX. Máramaros-Ugoicsai Egyházmegye. (a továbbiakban: Püspöki jelentés, 1885.) 152. In: A tiszántúli ev. reformált egyházkerület 1886. augusztus. 9–12. napjain Debreczenben tartott második gyűlésének jegyzőkönyve. Debreczen, 1886. (a továbbiakban: Ek. kjkv. 1886. augusztus. 9–12. Debreczen, 1886.); A Viski Református Egyházközség Irattára (a továbbiakban: VREI) Alapítványok. Kelt, 1926. XII. 31.; Peleskey Sándor: A viski református egyház története. Beregszász 1925. 52–53.

2. ábra: Az alapítási célok megoszlása.
(Saját szerk.)²²

Az alapítványok abszolút többsége (57,1%) kifejezetten – esetenként részben²³ – az egyes református egyházközségek tisztviselőinek támogatására jött létre. Az ismert adatok szerint a történelmi Máramaros-Ugocsbai Református Egyházmegye 14 egyházközségében (2. térkép) összesen 16 ilyen szociális alap és alapítvány létrehozására került sor. (2. ábra)

²² TtREL I. 1. t. 2. Dolha 1909–1910. Alapító levél. X/9., X/11.; TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852–1910. Alapító levél. X/6.; TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 22., X. 25.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 26., X. 28.–X. 29., X. 37., X. 39.; TtREL I. 1. t. 8. Tivadarfalva 1867–1911. Alapítólevél X. 42.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902–1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Kivonat a márnmaros ugocsbai ref. egyházmegye 1907-ik évi május hó 3-án Máramarosszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszakos esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítéséül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Harmadpéldány. Alapító levél; TtREL. I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902–1907. Másolat. 64 filléres bélyeggel ellátott eredeti alapítványi oklevélről; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. A viski ref. egyház népiskolai árva – és segély alapjának alapító levele X. 49.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. A viski ref. egyház szegélyalapja alapítólevele; TtREL I. 8. i. 43. Melléklet a 41. számhoz. A hosszúmezői ev. ref. egyház behivatalnokai fizetés alapjának szabályai. In: Em. kjkv. 1888. április 12. 31–34.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. május 9. 34–35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. szeptember 22. 33–34.; VREI Alapítványok. Kelt, 1926. XII. 31.; Peleskey S.: A viski református egyház i. m. 52–53.

²³ A korábbiakban említett Atzél László alapítvány szerzteágazó célrendszerrel jött létre.

Ezek a fundációk (alapítványok) kifejezetten egy-egy konkrét foglalkozáshoz, hivatalhoz kötődtek, mivel az alapítók²⁴ az egyházközségek valamelyik bel hivatalnokát – elsősorban a lelkészt, míg egy esetben párhuzamosan a kántort/kántortanítót – kívánták támogatni. Az adományozók rendszerint nyomatékosan kihangsúlyozták, hogy alapítványukat nem a kedvezményezett javadalmazására, azaz fizetésük fedezésére, hanem a hivatalnokok jövedelmének kiegészítése céljából hozták létre. Fontos megjegyeznünk, hogy az említett fundációk haszonélvezete helyhez és időhöz volt kötve, mivel a támogatás gyakorlatilag az adott egyházigazgatási egységben (egyházközségben) eltöltött szolgálati, hivatali időre szólt. Ami tulajdonképpen azt jelentette, hogy egy-egy kedvezményezett egy vagy akár több évig is részesülhetett a támogatásban, attól függően, hogy tisztségét mennyi ideig töltötte be egy-egy adott egyházközségben. A hivatalról való leköszönés, illetve az esetleges leváltás vagy áthelyezés egyben a támogatás, haszonélvezeti jog végét is jelentette. Az alapítványok többsége (16-ból 14; 87,5%) pénzbeli támogatást²⁵ nyújtott vagy kívánt nyújtani az

²⁴ Galambos megállapítása szerint: „Az alapítvány létrehozója az a személy /vagy közösség/, aki /amelyik/ az összeget a kezelő szerv számára letette s az alapítólevelet megalkotta. A névadó pedig az a személy, akinek a nevét az adomány viseli.” Galambos S.: Nyíregyházi szociális alapítványok i. m. 124.

²⁵ A Kovássy Ákos és Derzsy Irma által 1902/03-ban létesített alapítványok kedvezményezett lelkészei 1903. január 1-től kezdődően a 200 koronás alapítványi összegek évi 5%-os kamatjának megfelelően minden évben – egyenként – 10 koronás készpénzbeli támogatásban részesültek. Az Atzél László alapítvány – az utóbbiakhoz – hasonlóan szintén pénzbeli támogatást nyújtott az egyházközség bel hivatalnokainak. Az egyházmegye 1907. évi közgyűlési jegyzőkönyvében, az egyházközségi díjlevelekben, illetve az alapító okiratokban szereplő adatok – az adott célra rendelt törzsvagyon nagysága, valamint a befektetési, kamatoztatási formák nyújtotta éves kamatlábak – összevetése alapján megállapítható, hogy a nagyszöllősi lelképásztor részére folyósított éves segély összege – legalább is kezdetben – 120-150 korona lehetett, míg a kántor-tanítóé 80 korona volt. Ezen összegek – a törzstőkék jelentős eltéréseiből adódóan – nagyságrendileg messzemenően meghaladták a Kovássy és Derzsy féle alapítványok által biztosított egy főre jutó támogatások összegét. TtREL. I. 1. t. 6. Nagyszöllős 1902-1907. Másolat, 64 filléres bélyeggel ellátott eredeti alapítványi oklevélről. X/12.; TtREL. I. 1. t. 6. Nagyszöllős 1902-1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL. I. 1. t. 6. Nagyszöllős 1902-1907. Kivonat a máramaros ugocsai ref. egyházmegye 1907 ik évi május hó 3 án Máramarosszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszaki esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítéséül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány.; TtREL I. 1. u. (= Püspöki Hivatal iratai. Egyházközségi díjlevelek.) 9. Díjlevél. A nagyszöllősi ref. egyház kántor tanítóí állomásának évi rendes javadalmazásáról a nevezett egyház egyháztanácsának 1910 évi augusztus 14 én hozott 2 ik számú határozata alapján.; TtREL I. 1. u. 9. Díjlevél a nagyszöllősi ref. kántor-tanítóí állomás javadalmazásáról a nevezett egyházközség

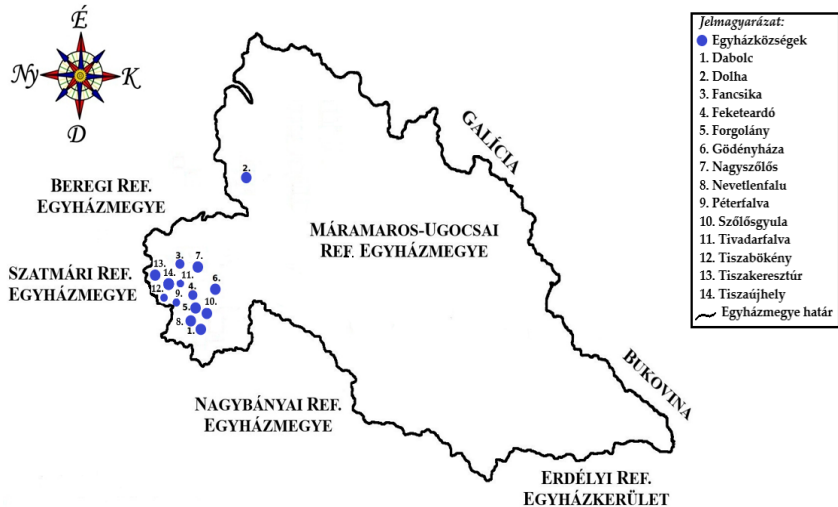
adományozottaknak. Ugyanakkor fontos megemlítenünk, hogy az egyes alapítványok – mint Báró Perényi Lujza özv. Atzél Lászlóné alapítványa, illetve Tegze Benedek és neje Ary Juliánna alapítványa – haszonélvezeti jogot biztosítottak a kedvezményezetteknek.²⁶ Azonban a rendelkezésünkre álló források alapján jelenleg nem tudjuk megállapítani, hogy az ingatlan, földbirtok adományok a gyakorlatban természetbeni és/vagy pénzbeli jövedelmet, hasznot hoztak-e a támogatottaknak, ahogy azt sem, hogy ezek a hozadékok nagyságrendileg mekkorák lehettek.²⁷

presbitériumának 1918 évi március hó 10 napján hozott 1. számú határozata alapján.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. május 9. Máramarossziget, 1902. 34–35.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 35.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. május 13. 6.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1904. május 9. Máramarossziget, 1904. 9., 23.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1905. május 2. Máramarossziget, 1905. 19. o.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1906. május 1. Máramarossziget, 1906. 13.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1907. május 3. Máramarossziget, 1907. 20.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1907. október 11. Máramarossziget, 1907. 38.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1908. május 2. Máramarossziget, 1908. 9.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1911. május 1. Nagyszőlős, 1911. 13.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1912. április 30. Nagyszőlős, 1912. 8.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1914. április 8. Nagyszőlős, 1914. 13.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1915. március 18. Nagyszőlős, 1915. 11–12.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1916. április 7. Nagyszőlős, 1916. 14–15.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1917. április 13. Nagyszőlős, 1917. 11.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1918. április 11. Nagyszőlős, 1918. 14.

²⁶ TtREL I. 1. t. 8. Tivadarfalva 1867–1911. Alapítólevél X. 42.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902–1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Kivonat a máramaros ugocsai ref. egyházmegye 1907-ik évi május hó 3-án Máramarosszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszaki esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítéséül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány.

²⁷ Könnyen megeshetett, hogy a kedvezményezett lelkészek, mint haszonélvezők kiadták bérbe a birtokot és így naturáliákhoz (terményhez, gyümölcsöz, borhoz) és/vagy pénzbeli jövedelemhez juthattak. Az sem kizárt, hogy a megtermelt javak egy részét saját közszükségleteik fedezésére használták fel, de az is meglehet, hogy részben vagy egészben értékesítették azokat és így egy bizonyos mennyiségű készpénzhez juthattak. A kérdéskör tisztázása, megválaszolása további kutatást igényel

2. térkép: Az egyházi tisztviselők támogatását szolgáló alapítványok térbeli megoszlása a történelmi Máramaros-Ugocsi Református Egyház megyében.

Forrás: Magyarország közigazgatási atlasza i. m. 198.; A Tiszántúli Református Egyházkerület térképe. Debreczen 1912. alapján.

A segély alapítványok második csoportját az újnevezett iskolai szociális alapítványok képezik, amelyek kifejezetten a református elemi népiskolák arra rászoruló – árva és/vagy szegény – növendékeinek támogatását szolgálták. A vizsgált időszakban legkevesebb 9 ilyen alapítvány jött létre az egyház megyében. (2. ábra) Ezek közül 4 Máramarosszigeten, 2 Viskén, míg 1–1 a dolhai, a hosszúmezei, illetve a kisbábonyi református egyházközségben létesült. Az előbbiektől eltérően az iskolai szociális alapítványok főként tárgyi támogatásban (tankönyvek, tanszerek, ruházati cikkek) részesítették a kedvezményezett tanulókat.²⁸

Míg a harmadik kategóriába tartozó szociális alapok, alapítványok a református gyülekezetek (Visk, Kisbábony, Máramarossziget) rászoruló tagjainak, ezen belül a szegénynek, a betegek, az árvák, továbbá az elaggott és nagycsaládos egyháztagok pénzbeli és/vagy természetbeni segélyezésére céljából jöttek létre.²⁹

²⁸ TtREL I. 1. t. 2. Dolha 1909–1910. Alapító levél. X/11.; TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852–1910. Alapító levél. X/6.; TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 22.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 28.–X. 29., X. 37., X. 39.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. A viski ref. egyház népiskolai árva – és segély alapjának alapító levele X. 49.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.

²⁹ TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 25.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 26.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. A viski ref. egyház szegélynyalapa alapítólevele.; A támogatás formáját tekint-

Az alapítványok vagyona. A törzstőkék nagysága, eredete és formája.

Az alapítólevelekben az alapítási célok mellett az alapok és alapítványok összegét vagy értékét, tehát a törzsvagyon nagyságát is csaknem mindig feltüntették³⁰ forintban vagy koronában, sok esetben pedig forintban és koronában egyaránt.³¹ Ezek alapján elmondható, hogy a törzstőkék nagyságrendileg rendkívül széles skálán mozogtak és a néhány koronás összegektől több ezer koronáig terjedtek. A legkisebb induló vagyonnal létrehozott alapítvány összege 20 koronát, míg a legnagyobb összegű alapítvány – jelen ismereteink szerint – 5 000 koronát³² tett ki. A néhány 100 korona alatti, esetenként több száz vagy több ezer koronás nagyságrendű alaptőkék mellett azonban elsősorban a 100 és 200 korona³³ közötti összegek

ve – a rendelkezésünkre álló források alapján – esetenként nehéz megállapítani, hogy a segélyek folyósítására készpénzben vagy pedig természetbeni formában került, kerülhetett e sor. Míg a viski Szegény alap esetében egyértelműnek tűnik, hogy a segélyezés pénzbeli támogatást jelentett, addig a bábonyi Szegény alapítvány és a máramarosszigeti Nánásy Lajos-féle szegény alap által nyújtandó segélyek mibenléte kérdéses. Bár tény, hogy mindkét alapító okiratban rögzítették, hogy a törzstőkék kamatösszegeit segélyezésre fordítsák, viszont annak tényleges formáját már nem részletezték. Mindezek alapján a pénzbeli, illetve természetbeni – pl. élelmiszer, ruhanemű, tanszerek, gyógyszerek stb. – vagy akár a vegyes formájú támogatásra is sor kerülhetett.

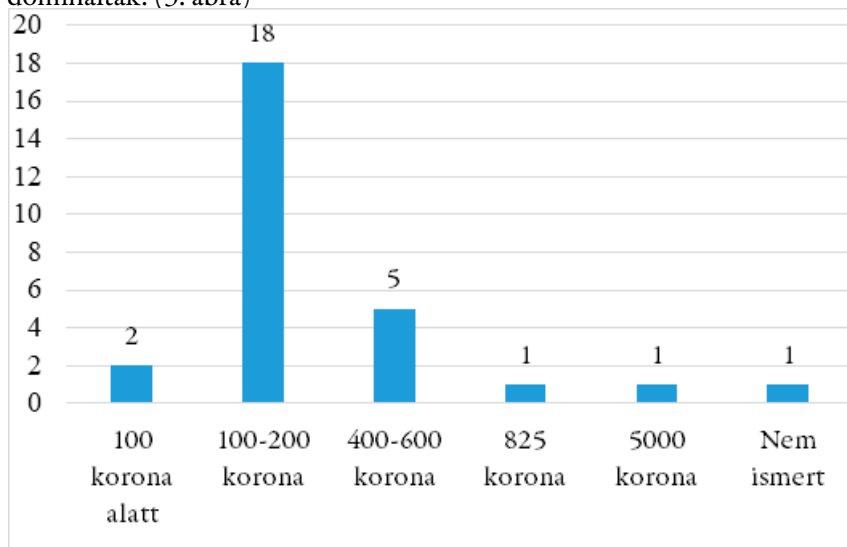
³⁰ A Báró Perényi Lujza által 1914-ben tett 1 hold és 167 négyszögöl területű – egy szőlőből, borházból és gyümölcsösből álló – ingatlan alapítvány értékét jelenleg nem ismerjük. Lásd TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902–1907. Harmadpéldány. Alapító levél.

³¹ Az 1858-tól érvényben lévő ezüst alapú osztrák értékű forint-krajcár pénzrendszer 1892-ben felváltotta az aranyalapú korona-fillér rendszer. Az 1899. november 1-én kelt kormányrendelet értelmében a korona 1900. január 1-től kizárólagos fizetőeszközzé vált az Osztrák-Magyar Monarchia területén. Viszont az 1892 augusztusától 1899 decemberéig terjedő időszakban még mindkét pénznem forgalomban volt törvényes fizetőeszközként. 1 osztrák értékű forint 2 koronával volt egyenlő. *Molnár Péter*: Magyarország forgalmi pénzei 1892–1914 között. Honismeret 38. (2010) 1. sz. 67., 70.; *Rádóczy Gyula*: Adatok a legújabb kori magyar pénztörténethez. Az érem 28. (1971) 2. sz. 16.

³² Az Atzél László alapítvány teljes – alapítási – összege 10 ezer korona volt. Ebből 5 ezer korona a mindenkori református lelkész és a kántor-tanító támogatását szolgálta. Lásd TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902–1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Kivonat a máramaros ugocsai ref. egyházmegye 1907-ik évi május hó 3-án Máramarosszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszaki esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítéséül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány.

³³ Fontos megjegyezni, hogy a kutatott időszakban a vizsgált alapítványok közül tizenhárom fundáció a törzsvagyon átadása nélkül jött létre. Ezek egyike a mára-

domináltak. (3. ábra)

3. ábra: Az alapítványok megoszlása a vagyon nagysága/értéke szerint (1840–1914)
(Saját szerk.)³⁴

marosszigeti Kovássy Ákos ref. elemi iskolai segélyezési alapítvány volt. Kovássy Ákos 1881-ben 100 osztrák értékű forint (200 korona) alapítványt tett azzal a kikötéssel, hogy alapítványi összeg halála után lesz beszedendő örököseitől. Ezen kívül Kovássy és neje, Derzsy Irma 1902–1903-ban a Máramaros-Ugocsi Egyházmegye tizenkét egyházközsége – részére egyenként 200 koronás alapítványt tett. A törzsvagyon átadására azonban az említett fundációk esetében sem került sor, csak az 5%-os éves kamatok kifizetésére. TtREL I. 1. t. 6. Máramarosziget 1671-1917. Alapító-levél. X. 29.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. május 9. Máramarosziget, 1902. 34-35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 1902. 35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. május 13. Máramarosziget, 1903. 6.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. szeptember 22. 1903. 33-34.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1904. május 9. Máramarosziget, 1904. 9., 23; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1905. május 2. Máramarosziget, 1905. 19.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1906. május 1. Máramarosziget, 1906. 13.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1907. május 3. Máramarosziget, 1907. 20.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1908. május 2. Máramarosziget, 1908. 9.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1911. május 1. Nagyszőlős, 1911. 13.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1912. április 30. Nagyszőlős, 1912. 8.; TtREL I. 8. i. 43. 1914. április 8. Nagyszőlős, 1914. 13.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1915. március 18. Nagyszőlős, 1915. 11.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1916. április 7. Nagyszőlős, 1916. 14.

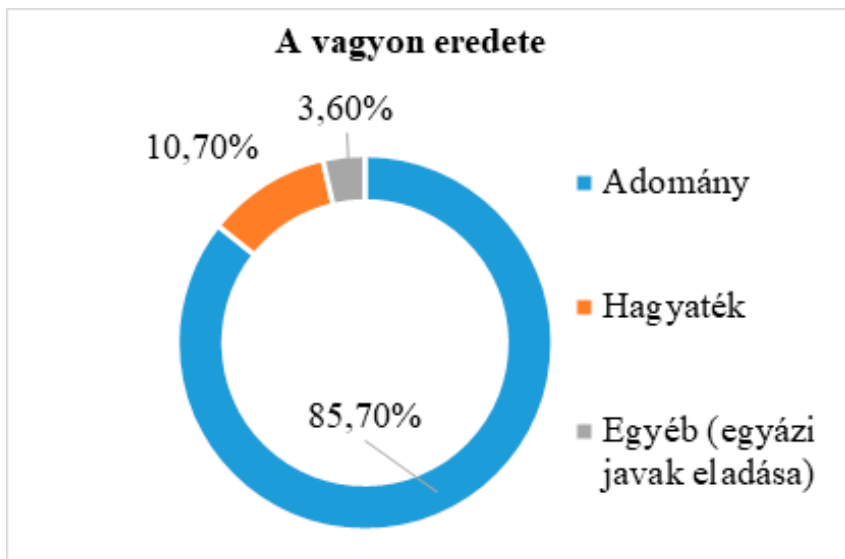
³⁴ TtREL I. 1. t. 2. Dolha 1909–1910. Alapító levél. X/9., X/11.; TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852–1910. Alapító levél. X/6.; TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 22., X. 25.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarosziget

Az alapítványi tőkék eredetüket tekintve főként adományokból, tehát egyéni, társas, illetve csoportos formában tett felajánlásokból és gyűjtések-ből származtak, kisebb részben pedig hagyatékokból keletkeztek. (4. ábra) Az adományok formáját tekintve elsősorban a készpénz, illetve a hadikötvény³⁵ volt jellemző. Ezzel szemben a végrendeletek útján keletkezett alapítványok esetében csakis pénzbeli hagyatékok fordultak elő. (5. ábra) Az adományok nagyságrendileg 20 és 5 000 korona között mozogtak. Míg a pénzbeli hagyatékok 600 koronától 825 koronáig³⁶ terjedtek.

1671–1917. Alapító-levél. X. 26., X. 28.–X. 29., X. 37., X. 39.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllős 1902–1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Kivonat a máramaros ugocsai ref. egyházmegye 1907-ik évi május hó 3-án Máramarosszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszaki esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítéséül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllős 1902-1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllős 1902–1907. Másolat. 64 filléres bélyeggel ellátott eredeti alapítványi oklevélről.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. A viski ref. egyház népiskolai árva – és segély alapjának alapító levele X. 49.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. A viski ref. egyház szegélyalapja alapítólevele.; TtREL I. 1. t. 8. Tivadarfalva 1867–1911. Alapítólevél X. 42.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. május 9. 34–35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. szeptember 22. 33–34.; VREI: Alapítványok. Kelt, 1926. XII. 31.; *Peleskey S.*: A viski református egyház i. m. 52–53.

³⁵ Hadikölcsön: a háborús kiadásokat finanszírozó állami értékpapír (hadikölcsön kötvény) kibocsátásból származó államkölcsön. Miután a hadiköltségek előteremtése egyre súlyosabb terheket rótt a köz- és magángazdaságra egyaránt, a kormányzat az első világháború finanszírozásába hadikölcsönök jegyeztetésével az állampolgárokat is be kívánta vonni. Az első világháború során 8 alkalommal bocsátottak ki aláírásra hadikötvényeket Magyarországon, összesen 15,6 milliárd korona értékben. A kibocsátásokra egyidejűleg került sor az OMM mindkét felében. 1914.nov. 12-én jelent meg az első kötvények aláírási felhívása, Magyarországon ekkor bocsátottak ki először hazai kisbefektetők számára kis címletű állami értékpapírt. A hadikötvények kibocsátása eleinte sikeres volt. A kezdetben kedvező (5,5; illetve 6 %-os) kamatozású pénztárjegy- és járadékkölcsön-kötvények az infláció következtében elértéktelenedtek, jelentős veszteséget okozva tulajdonosaiknak. Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Szijj Zoltán. Bp., 2000. 241–242.

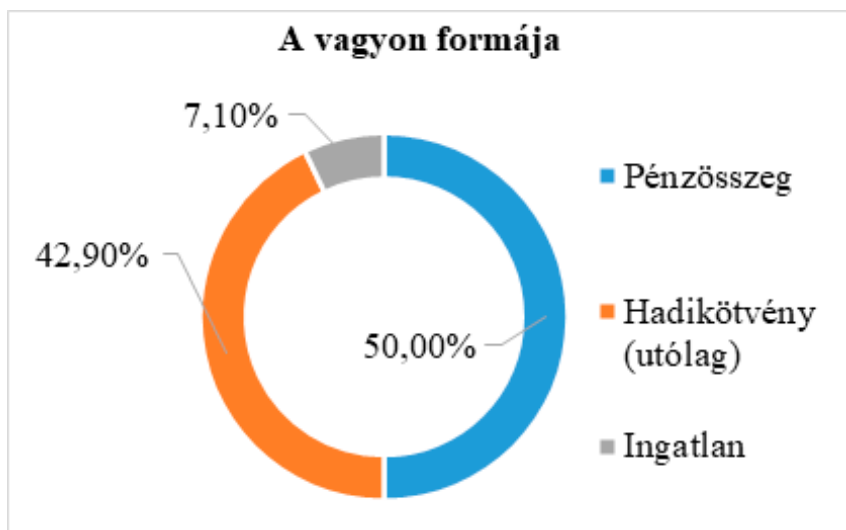
³⁶ Az 1899-ben elhunyt szatmárnémeti cipész, Almássy Sándor vagyonának (ház) örökösiként a felsőbányai, a szatmári, a nagybányai, a máramarosszigeti, valamint a debreceni református egyházakat jelölte meg. A hagyatékok gondozásával és értékesítésével megbízott szatmári református egyház a szóban forgó ingatlant 1902-ben 6000 koronáért eladta. A máramarosszigeti református egyházközség a szatmárnémeti királyi járásbíróóság 1899. évi végzése alapján 1/8-ad rész fejében járulékokkal

4. ábra: Az alapítványok megoszlása a törzsvagyon eredete szerint.
(Saját szerk.)³⁷

együtt 825 korona 24 fillért kapott a több ezer koronás összegből. TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító-levél. X. 37.

³⁷ TtREL I. 1. t. 2. Dolha 1909-1910. Alapító levél. X/9., X/11.; TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852-1910. Alapító levél. X/6.; TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904-1911. Alapító-levél. X. 22., X. 25.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító-levél. X. 26., X. 28.-X. 29., X. 37., X. 39.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Kivonat a márnamos ugocsai ref. egyházmegye 1907-ik évi május hó 3-án Máramarosszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszaki esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítésül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Másolat. 64 filléres bélyeggel ellátott eredeti alapítványi oklevélről.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840-1917. A viski ref. egyház népiskolai árva – és segély alapjának alapító levele X. 49.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840-1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840-1917. A viski ref. egyház szegélyalapja alapítólevele.; TtREL I. 1. t. 8. Tivadarfalva 1867-1911. Alapítólevél X. 42.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. május 9. 34-35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. szeptember 22. 33-34.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1912. április 30. 31.; TtREL I. 1. a. 43. Püspöki jelentés, 1885.) 152. In: Ek. kjkv. 1886. augusztus. 9-12. Debreczen, 1886.; VREI Alapítványok. Kelt, 1926. XII. 31.; *Peleskey S.*: A viski református egyház i. m. 52-53.

5. ábra: Az alapítványok megoszlása a törzsvagyon formája szerint. (Saját szerk.)³⁸

³⁸ TtREL I. 1. t. 2. Dolha 1909–1910. Alapító levél. X/9., X/11.; TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852–1910. Alapító levél. X/6.; TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 22., X. 25.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 26., X. 28.–X. 29., X. 37., X. 39.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllős 1902–1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Kivonat a máramaros ugocsai ref. egyházmegye 1907-ik évi május hó 3-án Máramarosszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszaki esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítéséül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllős 1902-1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllős 1902–1907. Másolat. 64 filléres bélyeggel ellátott eredeti alapítványi oklevélről. TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. A viski ref. egyház népiskolai árva – és segély alapjának alapító levele X. 49.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. A viski ref. egyház szegélyalapja alapítólevele.; TtREL I. 1. t. 8. Tivadarfalva 1867–1911. Alapítólevél X. 42.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. május 9. 34–35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. szeptember 22. 33–34.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1912. április 30. 31.; TtREL I. 1. a. 43. Püspöki jelentés, 1885.) 152. In: Ek. kjkv. 1886. augusztus. 9–12. Debreczen, 1886.; VREI Alapítványok. Kelt, 1926. XII. 31.; *Peleskey S.*: A viski református egyház i. m. 52–53.; Kovássy Ákos a Máramaros-Ugocsai Református Egyházmegye 1917. október 9-én, Máramarosszigeten tartott közgyűlésén bejelentette, hogy 12 alapítvány kamatainak további fedezése céljából 2400 korona névértékű hadikölcsönkötvényt ad át az egyházmegyének, hogy az a kötvények esedékes szelvényeinek beváltásából fizesse ki a kamatösszegeket a kedvezményezett lelkészeknek. A közgyűlés elfogadta az alapító rendelkezését és ennek megfelelően a két darab

Az alapítványtevők köre

Az alapítványok főbb jellemzőinek bemutatása után térjünk át az alapítványtevők társadalmi összetételének vizsgálatára. A kutatásba bevont alapítványok alapítói – a dolhai és a kisbányai egyházközségek egy-egy alapítványának kivételével – kizárólag magánszemélyek voltak (6. ábra), akik főként társas és egyéni, néhány esetben pedig csoportos formában hoztak létre alapítványokat. (7., 8. ábra) A fundátorok abszolút többsége egyszeri alapító volt, ugyanakkor olyan többszörös, visszatérő alapítványtevőkre is van példa – mint Báró Perényi Lujza, Nánásy Lajos és Kovássy Ákos – akik egyéni és társas formában összesen 2, illetve 13 szociális alapítványt hoztak létre.³⁹ A társalapítók – Kovássy Ákos és Derzsy Irma, Nánásy (Nánássy) Lajos és Gábrriel Terézia, valamint Tegze Benedek és Ary Juliánna – mindannyian házastársak voltak.⁴⁰

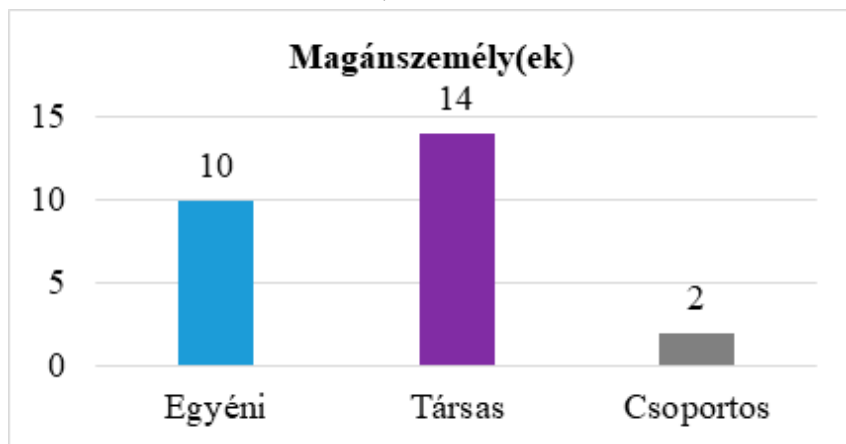

egyenként 1000 korona, illetve a négy darab 100-100 korona névértékű 5,5%-os és 6%-os hadikötvényt az egyházmegyei közpénztárban helyezte el. TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1917. október 9. Nagyszőlős, 1917. 14.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1918. április 11. Nagyszőlős, 1918. 14., 25.

³⁹ Nánásy Lajos egyéni és társalapítóként is egy-egy alapítványt létesített 1859-ben és 1877-ben. Míg özvegy Aczél Lászlóné Báró Perényi Lujza egyéni alapítóként összesen két alapítványt tett 1907-ben és 1914-ben. Külön említést érdemel Kovássy Ákos, aki 1881-ben egyénileg egy, míg nejével, Derzsy Irmával 12 alapítványt létesített. Lásd TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 26., X. 29., X. 39.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902–1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902–1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. május 9. Máramarossziget, 1902. 34–35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 1902. 24.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. szeptember 22. 1903. 33–34.

⁴⁰ TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852–1910. Alapító levél. X/5.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító levél. X. 30., X. 39.; TtREL I. 1. t. 6.

6. ábra: Az alapítványok megoszlása alapítóik szerint I.
(Saját szerk.)⁴¹

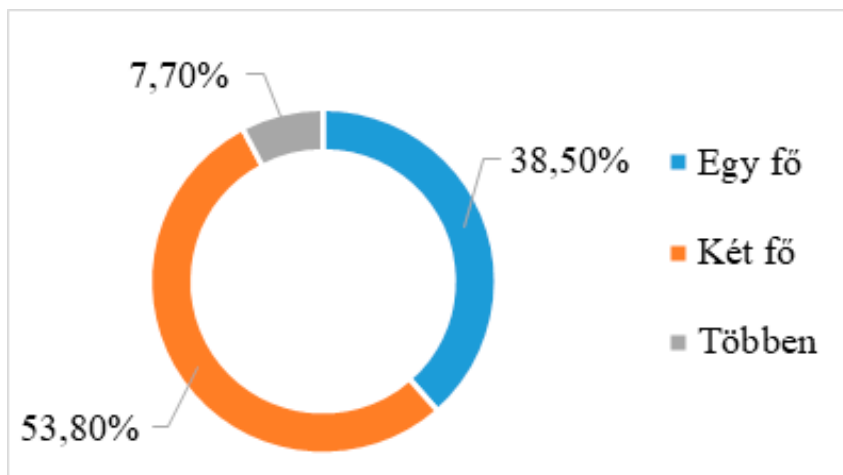

7. ábra: Az alapítványok megoszlása alapítóik szerint II.
(Saját szerk.)⁴²

Nagyszőlős 1902-1907. Másolat, 64 filléres bélyeggel ellátott eredeti alapítványi oklevélről. X/12.; TtREL I. 1. t. 8. Tivadarfalva 1867-1911. Alapító levél. X. 42.

⁴¹ TtREL I. 1. t. 2. Dolha 1909-1910. Alapító levél. X/9., X/11.; TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852-1910. Alapító levél. X/6.; TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904-1911. Alapító-levél. X. 22., X. 25.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító-levél. X. 26., X. 28., X. 29., X. 37., X. 39.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Kivonat a máramaros ugocsai ref. egyházmegye 1907-ik évi május hó 3-án Máramarosszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszaki esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítésül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Másolat. 64 filléres bélyeggel ellátott eredeti alapítványi oklevélről; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840-1917. A viski ref. egyház népiskolai árva – és segély alapjának alapító levele X. 49.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840-1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840-1917. A viski ref. egyház szegényalapja alapítólevele.; TtREL I. 1. t. 8. Tivadarfalva 1867-1911. Alapítólevél X. 42.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1886. április 8. 8.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. május 9. 34-35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. szeptember 22. 33-34.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1912. április 30. 31.; VREI Alapítványok. Kelt, 1926. XII. 31.; Peleskey S.: A viski református egyház i. m. 52-53.

⁴² TtREL I. 1. t. 2. Dolha 1909-1910. Alapító levél. X/9., X/11.; TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852-1910. Alapító levél. X/6.; TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904-1911. Alapító-levél. X. 22., X. 25.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító-levél. X. 26., X. 28. – X. 29., X. 37., X. 39.; TtREL I. 1. t.

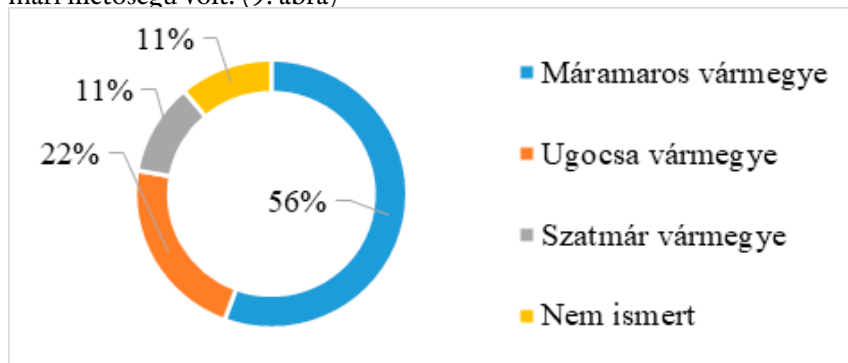
8. ábra: Az alapítványok megoszlása alapítókik száma szerint III
(Saját szerk.)⁴³

6. Nagyszöllös 1902–1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Kivonat a márnamos ugocsai ref. egyházmegye 1907-ik évi május hó 3-án Máramarosszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszaki esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítésül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllös 1902–1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllös 1902–1907. Másolat. 64 filléres bélyeggel ellátott eredeti alapítványi oklevélről.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. A viski ref. egyház népiskolai árva – és segély alapjának alapító levele X. 49.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. A viski ref. egyház szegélyalapja alapítólevele.; TtREL I. 1. t. 8. Tivadarfalva 1867–1911. Alapítólevél X. 42.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1886. április 8. 8.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. május 9. 34–35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. szeptember 22. 33–34.; VREI Alapítványok. Kelt, 1926. XII. 31.; *Peleskey S.*: A viski református egyház i. m. 52–53.

⁴³ TtREL I. 1. t. 2. Dolha 1909–1910. Alapító levél. X/9., X/11.; TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852–1910. Alapító levél. X/6.; TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 22., X. 25.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 26., X. 28.–X. 29., X. 37., X. 39.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllös 1902–1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Kivonat a márnamos ugocsai ref. egyházmegye 1907-ik évi május hó 3-án Máramarosszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszaki esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítésül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllös 1902–1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllös 1902–1907. Másolat. 64 filléres bélyeggel ellátott eredeti alapítványi oklevélről.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. A viski ref. egyház népiskolai árva – és segély alapjának alapító levele.

Az alapítványtevők lakóhely szerinti megoszlása

Az egyéni alapítványtevők lakóhely (közigazgatási egység) szerinti megoszlásának vizsgálata alapján elmondható, hogy az alapítók abszolút többsége (55,6%, 5 fő) Máramaros vármegyében és főként a járási, illetve megyeszékhelyen, Máramarosszigeten (33,3%, 3 fő), kisebbik részük pedig Ugocsa vármegyében élt. Míg további egy alapító (Almássy Sándor) Szatmári illetőségű volt. (9. ábra)

9. ábra: Az egyéni alapítók lakóhely szerinti megoszlása.

(Saját szerk.)⁴⁴

Az egyéni alapítványtevők mintegy fele (4 fő) városlakó volt, míg 44%-uk valamelyik nagyközségben élt. (1. táblázat) Az esetek túlnyomó többségében az alapítványtevők lakhelye megegyezett azzal a közigazgatási egységgel, amelynek területén a támogatni kívánt személyek is éltek. Ami azt

le X. 49.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. A viski ref. egyház szegélyalapja alapítólevele.; TtREL I. 1. t. 8. Tivadarfalva 1867–1911. Alapítólevél X. 42.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1886. április 8. 8.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. május 9. 34–35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. szeptember 22. 33–34.; VREI Alapítványok. Kelt, 1926. XII. 31.; *Peleskey S.*: A viski református egyház i. m. 52–53.

⁴⁴ TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852–1910. Alapító levél. X/6.; TtREL I. 1. t. 5. Kispábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 22.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 26., X. 28.–X. 29., X. 37.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902–1907. Másolat. Artzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Kivonat a máramaros ugocsa ref. egyházmegye 1907-ik évi május hó 3-án Máramarosszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszakos esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítésül olvastatik a következő alapító levél: Artzél László alapítvány.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1885. október. 18. 1337-1340.; Vadász Lap, 1886. november 5. 417.; A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1913. Bp. 1913. 150., 152–153., 164–165., 169.

jelentette, hogy az alapítók – nem meglepő módon – elsősorban a saját környezetükben lévő rászorulókat – vagy általuk annak vélt személyeket – szeretnék volna patronálni. Ugyanakkor az is többször előfordult, hogy – az egyéni vagy társas formában – adományozók nem azt a gyülekezetet támogatták, amelynek maguk is tagjai volt, hanem más református egyházközség szegényeinek vagy bel hivatalnokainak javára adakoztak. Így például a szatmárnémeti illetőségű Almássy Sándor a máramarosszigeti református elemi iskola növendékeinek segélyezésére, Szentpály István halmi-i lakosként 1906-ban a kisbábonyi református népiskola tanulóinak támogatására, míg a máramarosszigeti Kovássy Ákos és neje Derzsy Irma a bökényi, a dabolci, a fanszikai, a feketeardői, a forgolányi, a gödényházai, a péterfalvai, a tiszakeresztúri, a tiszaujhelyi, a tivadari, a nevetlenfalui és a gyulai egyházközségek lelkészeinek támogatására tett alapítványt.⁴⁵

Település típusa	Település neve	Fő
Rendezett tanácsú város (rtv.)	Máramarossziget	3
Törvényhatósági jogú város (tjv.)	Szatmárnémeti	1
Nagyközség	Dolha	1
	Halmi	1
	Nagyszőlős	1
	Visk	1
Nem ismert	Nem ismert	1

I. táblázat: Az egyéni alapítók lakóhelyének megoszlása településtípusok szerint.

(Saját szerk.)⁴⁶

⁴⁵ TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 22.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 37.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. május 9. 34–35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. szeptember 22. 33–34.

⁴⁶ TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852–1910. Alapító levél. X/6.; TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 22.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 26., X. 28.–X. 29., X. 37.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902–1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Kivonat a máramaros ugoctsi ref. egyházmegye 1907-ik évi május hó 3-án Máramarosszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszak-ki esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítésül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902–1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1885. október. 18. 1337–1340.; Vadász Lap, 1886. november 5. 417.; A Magyar Szent Korona Országainak Helységnevtára 1913. Bp. 1913. 150., 152–153., 164–165., 169.

Az alapítványtevők származása

A lakóhellyel kapcsolatos kérdések után térjünk át a származás vizsgálatához. Ennek az egyik legfontosabb eleme, hogy az alapítványtevők milyen társadalmi rétegből eredeztethetőek, amelyet részben az apa foglalkozásával határozhatunk meg. A kutatás során az egyéni alapítók (9 fő) mindössze 55,6%-nál (5 fő) sikerült beazonosítanunk az apa foglalkozását. Ami azt jelenti, hogy az alapítványtevők jelentős részéről – mintegy feléről – nem tudjuk, hogy milyen társadalmi rétegből származott. Ugyanakkor – az ismert adatok alapján – elmondható, hogy az apák vonatkozásában jelenleg egy meghatározó foglalkozást sem emelhetünk ki. Az összes alapítványtevő számához viszonyítva a nemes, a tanár, a lelkész, az egyházmegyei főtisztviselő (esperes), a lelkész, a vármegyei főhivatalnok, valamint az ügyvéd és a vármegyei főhivatalnok családokból származó alapítók aránya egyenként körülbelül 11%-ot tett ki. (2. táblázat)

Foglalkozás típusa	Számuk (fő)	% (össz.)
nemes	1	11,1
tanár, lelkész, egyházmegyei főtisztviselő	1	11,1
lelkész	1	11,1
vármegyei főtisztviselő	1	11,1
ügyvéd, vármegyei főtisztviselő	1	11,1
nem ismert	4	44,4

2. táblázat: Az alapítók megoszlása az apa foglalkozása szerint.
(Saját szerk.)⁴⁷

⁴⁷ II. Emlékszó Nánásy Lajos kormányzó-tanácsi tag felett. Írta s az 1888. évi június 17-én tartott záróünnepélyen felolvasta Vékony Antal tanár. In: A máramaros-szigeti helvét. hitv. nyilvános gimnázium értesítője 1887/88. évről. Negyedik folyam. Ötödik év. M. Sziget, 1888. 13.; *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. VI. kötet. Bp. 1913. 223., 225.; *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. VIII. Kötet. Bp. 1914. 262.; *Zágoni Á. Károly*: A nagytiszteletű beregi egyházmegye emlékkönyve. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. II. Közlemények. 34. Nyíregyháza, 2005. 36.; *Balogh Béla*: A máramaros-szigeti református líceum története. Debrecen, 2013. 161.; *Komáromy András – Pettkó Béla*: Nagy Iván családörténeti értesítő czimerekkel és leszármazási táblákkal. Második kötet. 1900. évfolyam. Bp, MDCCCC. 69-70.; *Komáromy András*: A horod-szentpáli Szentpáli család. In: Turul. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közönye. Tizedik kötet. 1892-ik évi folyam. Bp. MDCCCXCII. 143.; *Medgyesi Somogyi Zsigmond*: Magyarország főispánjainak története 1000-1903. Bp. 1902. 127.; *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Tizedik kötet. Pest, 1863. 659., 661.; *Szabó Miklós–Szögi László*: Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701-1849. Marosvásárhely, 1998. 343.; *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. IX. kötet. Bp. 1903. 811.;

Az alapítványtevők foglalkozása

Továbbra is a foglalkozás kérdéskörénél maradva nézzük meg, hogy milyen volt az alapítványtevők foglalkozás szerinti megoszlása. Az alapítók kategorizálása során elsősorban az alapítólevelekben feltüntetett adatokat vettük alapul, még abban az esetben is, ha egykori hivatalról, tisztségről volt szó. Kivételt képezett ez alól, ha az egykori hivatal mellett az aktuális foglalkozás is fel volt tüntetve. Ha az okiratok alapján ezek egyike sem volt megállapítható, akkor – lehetőség szerint – az egyéb forrásokban, szakmunkákban szereplő releváns adatokat is bevontuk az elemzésünkbe. Ezzel a duális vizsgálati módszerrel az egyéni alapítványtevők (9 fő) több mint kétharmadának (7 fő) foglalkozását sikerült beazonosítanunk. Ezek alapján a fundátorok között nyugalmazott vármegyei főtisztviselő (alispán), egyházi tisztviselő (lelkész), grófi tiszttartó, továbbá egy iparos is stb. szerepelt. Az egyes foglalkozások előfordulását vizsgálva elmondhatjuk, hogy az előbbiekhöz hasonlóan az alapítók kapcsán sem tudunk egyértelműen meghatározó foglalkozást megnevezni. A különböző foglalkozási kategóriákba tartozó alapítványtevők aránya egyenként 11,1%-ot tett ki. (3. táblázat) Fontos azonban megjegyeznünk, hogy adataink ebben az esetben is csak hozzávetőlegesnek tekinthetők.

Foglalkozás	Férfi		Nő		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%
lelkész	1	14,3	-	-	1	11,1
nyugalmazott vármegyei fő-tisztviselő	1	14,3	-	-	1	11,1
uradalmi tiszt (tiszttartó)	1	14,3	-	-	1	11,1
nemes, földbirtokos	-	-	1	50,0	1	11,1
ügyvéd	1	14,3	-	-	1	11,1
ügyvéd, földbirtokos	1	14,3	-	-	1	11,1
iparos	1	14,3	-	-	1	11,1
nem ismert	1	14,3	1	50,0	2	22,2

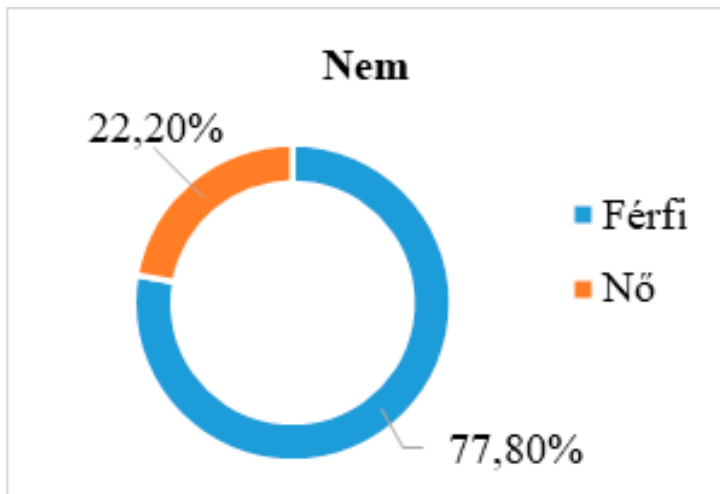
3. táblázat: Az egyéni alapítók foglalkozás szerinti megoszlása (Saját szerk.)⁴⁸

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet. Bp. 1909. 770.; Bertalan Perényi de Perény BR. www.geni.com, letöltés 2024. márc. 08.

⁴⁸ TtREL I. 1. t. 2. Dolha 1909–1910. Alapító levél. X/11.; TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852–1910. Alapító levél. X/6.; TtREL I. 1. t. 5. Kisbáony 1904–1911. Alapító-levél. X. 22.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarosziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 26., X. 28.–X. 29., X. 37., X. 39.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1912. április 30. 31.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1885. október. 18. 1337-1340.; Vadász Lap, 1883. április. 15. 139.; Vadász Lap,

Az alapítványtevők nem, kor és családi állapot szerinti megoszlása

Az egyéni alapítók nemi megoszlását tekintve megállapíthatjuk, hogy az alapítványtevők abszolút többsége (7 fő) férfi volt. (10. ábra) Míg a tár-salapítók (6 fő) esetében a férfi és a női alapítványtevők száma egyenlően oszlott meg.

10. ábra: Az egyéni alapítók nem szerinti megoszlása.

(Saját szerk.)⁴⁹

Az alapítók demográfiai adatait (születés, elhalálozás, életkor) vizsgálva konstatálható, hogy számos esetben ezek az adatok leghiányosabbak és sokszor a legkevésbé feltárhatóak.⁵⁰ Az ismert adatok összevetése alapján

1886. november 5. 417.; Pesti Hírlap, 1882. március 30.; *Galo Vilmos*: Református árvaházak Kárpátalján 1935-1945 között. In: „Taníts minket úgy számlálni napjainkat...” Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére. Szerk. Ifj. Bertényi Iván, Géra Eleonóra, Richly Gábor. Bp. 2012. 174.; *Estók I.*: A Keleti Baráti Kör i. m. 52.

⁴⁹ TtREL I. 1. t. 2. Dolha 1909–1910. Alapító levél. X/11.; TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852–1910. Alapító levél. X/6.; TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 22.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 26., X. 28. – X. 29., X. 37.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902–1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Kivonat a máramaros ugcsoi ref. egyházmegye 1907-ik évi május hó 3-án Máramarosszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszaki esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítéséül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1886. április 8. 8.

⁵⁰ Az említett adatok hiányában például Özv. Aczél Lászlóné Perényi Lujza bárónő születési és halálozási adatainak feltárása, közzlése céljából 2019. december 29-én terepkutatást végeztünk Nagyszőlősön (ma Ukrajna) a Feketehegy lábánál Aczél

az egyéni alapítványtevők életkora átlag 47 év volt. A legidősebb alapító, a máramarosszigeti Nánássy Lajos 69 éves, míg a legfiatalabb a szintén máramarosszigeti illetőségű Kovássy Ákos 31 éves volt. Az adományozók 22,2%-a 1801 és 1810 között született. Míg az elhalálozások éveit tekintve az alapítók 22,2%-a 1891 és 1900 között, további 22,2%-a pedig 1931 után hunyt el. (4. táblázat)

Születés			Elhalálozás		
Időszak	Fő	%	Időszak	Fő	% (össz.)
1801–1810	2	22,2	1861–1870	1	11,1
1831–1840	1	11,1	1881–1890	1	11,1
1841–1850	1	11,1	1891–1900	2	22,2
1851–1860	1	11,1	1921–1930	1	11,1
nem ismert	4	44,4	1931 után	2	22,2
-	-	-	nem ismert	2	22,2

4. táblázat: Az alapítók megoszlása születési és elhalálozási évük szerint (Saját szerk.)⁵¹

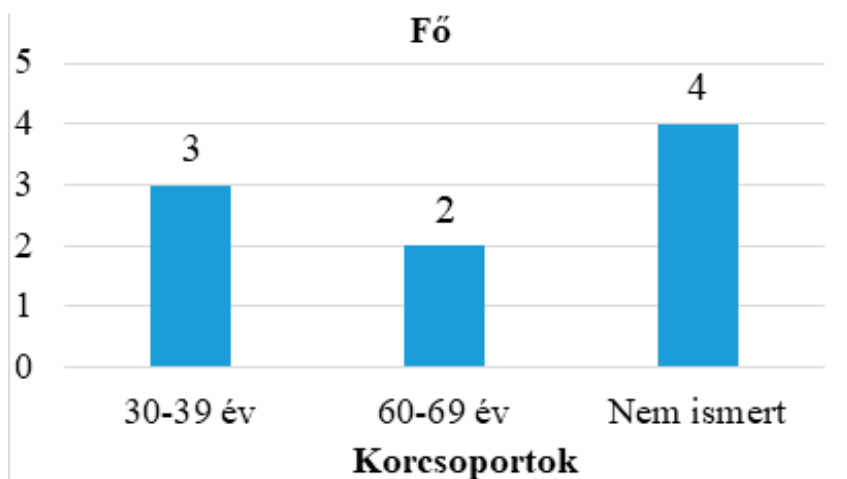
László kriptájánál – ahol az emléktábla tanúsága szerint az egykori királyi tanfelügyelő özvegye is a nyugszik – valamint kutatást végeztünk a helyi vegyes felekezettől, illetve a régi református temetőben is, sajnos eredménytelenül.

⁵¹ TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 22.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító-levél. X. 26., X. 29., X. 37.; TtREL I. 1. t. 6. Kivonat a máramaros ugocsai ref. egyházmegye 1907-ik évi május hó 3-án Máramarosszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszaki esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítésül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Másolat, 64 filléres bélyeggel ellátott eredeti alapítványi oklevélről. X/12.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; TtREL. I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1912. április 30. 31.; VREI Lelkészek életrajzi adatai a viski református egyházközség anyakönyveiben; II. Emlékbeszéd. Nánássy Lajos kormányzó-tanácsi tag felett. Írta s az 1888. évi június 17-én tartott záró ünnepélyen felolvasta Vékony Antal tanár. In: A máramaros-szigeti helvét. hitv. nyilvános gimnásyum értesítője 1887/88. évről. Negyedik folyam. Ötödik év. M. Sziget, 1888. 13., 17.; Budapesti Hírlap, 1893. március 4. 7.; Fővárosi Lapok, 1893. március 5. 541.; Vasárnapi Újság, 1893. március 5. 165.; Természettudományi Közlöny. Huszonötödik kötet. Bp. 1893. 603. Fővárosi Lapok, 1888. február 17. 348.; Vasárnapi Újság, 1888. február 19. 134.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1888. február 26. 288.; Magyarország, 1926. szeptember. 24. 6.; Nemzeti Újság, 1926. szeptember 24. 6.; Prágai Magyar Hírlap, 1935. augusztus 1. 7.; Prágai Magyar Hírlap, 1937. április 24. 4.; Kovássy Z.: Almanemesítés Máramarosban i. m. 45-47.; Dobrossy I.: Szentpáli István i. m. 10.; Estók I.: A Keleti Baráti Kör i.

Az alapítás és hagyományozás időpontjában a fundátorok 33,3%-a 30 és 39 év közötti, míg 22,2%-a 60 és 69 év közötti volt. (11. ábra) Az alapítványtevők életkor szerinti megoszlása alapján elmondható, hogy – jelen ismereteink szerint – relatív többségük középkorú, kisebb részük pedig időskorú volt. A középkorú korcsoportba Boleman Mór, Géressy László, valamint Kovássy Ákos tartozott. Míg Szentpály István és Nánássy Lajos az időskorú alapítványtevők körébe sorolható.⁵² Természetesen nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy az alapítók között a fiatalabb, vagy éppen az idősebb generáció tagjai is képviseltették magukat, viszont jelenleg nem rendelkezünk egyetlen egy olyan forrással, adattal sem, amely alátámasztaná, vagy éppen cáfolná ezen megállapításunkat. Ezért a kérdéskör további kutatást igényel.

m. 52.; Galo V.: Református árvaházak i. m. 174.; Czébely L.: Visk története i. m. 111-112.; Harsányi Béla: Református belmissziói munka Kárpátalján a múlt század 20-as és 30-as éveiben. In: Egyháztörténeti Szemle 20. (2019) 2. sz. 95.

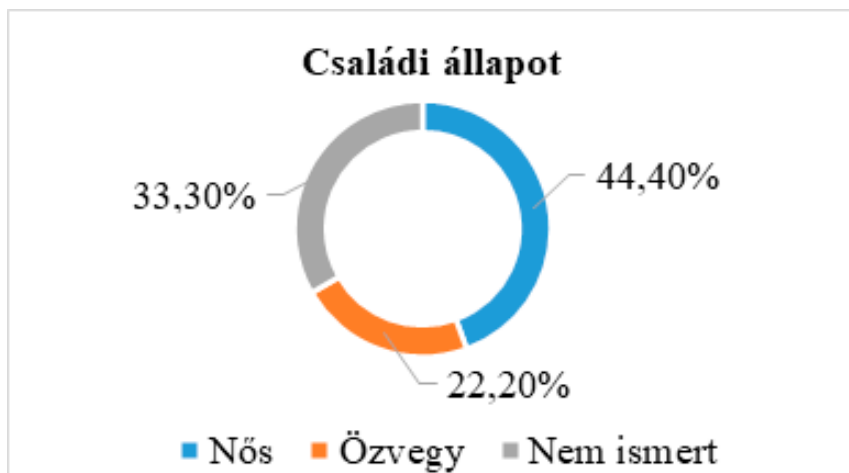
⁵² TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 22.; TtREL. I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító-levél. X.26., X. 29., X. 37.; TtREL I. 1. t. 6. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1912. április 30. 31.; VREI Lelkészek életrajzi adatai a viski református egyházközség anyakönyveiben; II. Emlébeszéd. Nánássy Lajos kormányzó-tanácsi tag felett. Írta s az 1888. évi június 17-én tartott záró ünnepélyen felolvasta Vékony Antal tanár. In: A máramaros-szigeti helvét. hitv. nyilvános gimnásyum értesítője 1887/88. évről. Negyedik folyam. Ötödik év. M. Sziget, 1888. 17.; Budapesti Hírlap, 1893. március 4. 7.; Fővárosi Lapok, 1888. február 17. 348.; Fővárosi Lapok, 1893. március 5. 541.; Vasárnapi Újság, 1888. február 19. 134.; Vasárnapi Újság, 1893. március 5. 165.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1888. február 26. 288.; Magyarország, 1926. szeptember. 24. 6.; Nemzeti Újság, 1926. szeptember 24. 6.; Prágai Magyar Hírlap, 1935. augusztus 1. 7.; Prágai Magyar Hírlap, 1937. április 24. 4.; *Kovássy Z.*: Almanemesítés Máramarosban i. m. 45-47.; *Dobrossy I.*: Szentpáli István i. m. 67-68.; *Estók I.*: A Keleti Baráti Kör i. m. 52.; *Galo V.*: Református árvaházak Kárpátalján i. m. 174.; *Czébely L.*: Visk története i. m. 111-112.; *Harsányi B.*: Református belmissziói munka i. m. 95.

11. ábra: Az alapítványtevők kormegoszlása az alapítás/hagyományozás évével összevetve. (Saját szerk.)⁵³

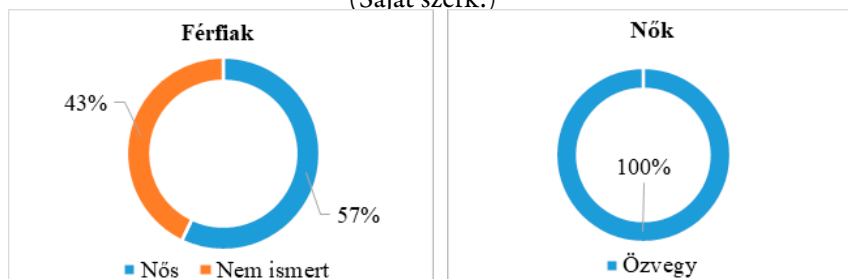
Ami az egyéni alapítók családi állapot szerinti megoszlását illeti elmondható, hogy – az ismert adatok szerint – az alapítványtevők relatív többsége (4 fő) házas, kisebb része (2 fő) pedig özvegy volt az adományozás, illetve a hagyományozás időpontjában. (12. ábra) A nemi megoszlás és a családi állapot összevetése alapján pedig az is megállapítható, hogy a férfi alapítványtevők többsége házas, míg a női alapítók mindegyike özvegy volt. (13. ábra)

⁵³ TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 22.; TtREL. I. 1. t. 6. Máramarosziget 1671-1917. Alapító-levél. X.26., X. 29., X. 37.; TtREL I. 1. t. 6. Másolat. Artzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1912. április 30. 31.; VREI Lelkészek életrajzi adatai a viski református egyházköz-ség anyakönyveiben; II. Emlékbeszéd. Nánásy Lajos kormányzó-tanácsi tag felett. Írta s az 1888. évi június 17-én tartott záró ünnepélyen felolvasta Vékony Antal tanár. In: A máramaros-szigeti helvét. hitv. nyilvános gimnásyum értesítője 1887/88. évről. Negyedik folyam. Ötödik év. M. Sziget, 1888. 17.; Budapesti Hírlap, 1893. március 4. 7.; Fővárosi Lapok, 1888. február 17. 348.; Fővárosi Lapok, 1893. március 5. 541.; Vasárnapi Újság, 1888. február 19. 134.; Vasánapi Újság, 1893. március 5. 165.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1888. február 26. 288.; Magyarország, 1926. szeptember. 24. 6.; Nemzeti Újság, 1926. szeptember 24. 6.; Prágai Magyar Hírlap, 1935. augusztus 1. 7.; Prágai Magyar Hírlap, 1937. április 24. 4.; Kovácsy Z.: Almanemesítés Máramarosban i. m. 45-47.; Dobrossy I.: Szentpáli István i. m. 67-68.; Estók I.: A Keleti Baráti Kör i. m. 52.; Galo V.: Református árvaházak Kárpátalján i. m. 174.; Czébelly L.: Visk története i. m. 111-112.; Harsányi B.: Református belmissziói munka i. m. 95.

12. ábra: Az egyéni alapítók családi állapot szerinti megoszlása.

(Saját szerk.)⁵⁴

⁵⁴ TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 26., X. 28.–X. 29., X. 37., X. 39.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllös 1902–1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Kivonat a máramaros ugocsai ref. egyházmegye 1907-ik évi május hó 3-án Máramarosszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszakai esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítéséül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllös 1902-1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; Lugossy Juliánna síremléke. Helyszín: Visk, református temető. Időpont: 2019. december 30.; VREI Lelkészek életrajzi adatai a viski református egyházközség anyakönyveiben.; II. Emlékbeszéd. Nánásy Lajos kormányzó-tanácsi tag felett. Írta s az 1888. évi június 17-én tartott záró ünnepélyen felolvasta Vékony Antal tanár. In: A máramaros-szigeti helyvét. hitv. nyilvános gimnásyum értesítője 1887/88. évről. Negyedik folyam. Ötödik év. M. Sziget, 1888. 17.; Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára. Gyászjelentések. Ivántsý Aladár.; *Komáromy András – Pettkó Béla*: Nagy Iván családtörténeti értesítő czimerekkel és leszármazási táblákkal. Harmadik kötet. 1901. évi folyam. Bp. MDCCCCI. 202.; *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. VI. kötet. Bp. 1913. 225.; *Kovássy Zoltán*: Színházi esték Máramarosszigeten. Beszélgetések szép emlékekről. In: Színháztudományi Szemle 21. Bp. 1986. 148.

13. ábra: Az egyéni alapítók családi állapotának megoszlása nemek szerint.

(Saját szerk.)⁵⁵

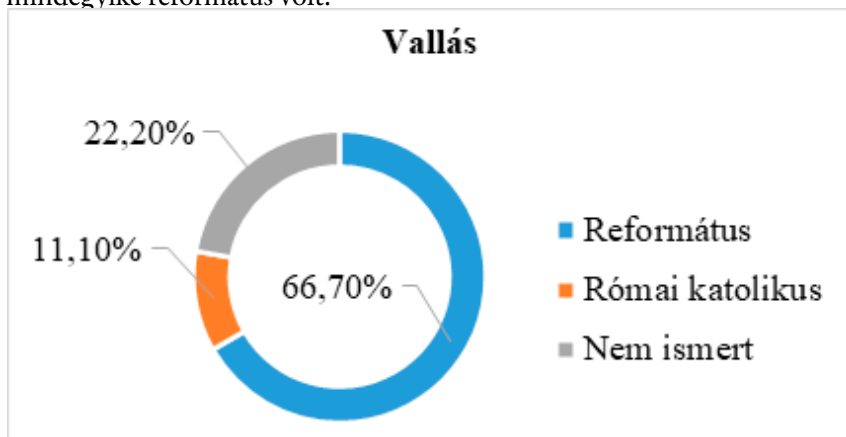
Az alapítványtevők vallásfelekezeti megoszlása

A kutatás során a vizsgált alapítványok egyéni alapítóinak csaknem mind-egyikéről (9-ből 7 főről) sikerült megállapítanunk, hogy melyik vallásfelekezethez tartozott. (14. ábra) Ezek alapján kijelenthetjük, hogy úgy tűnik, hogy esetünkben nem beszélhetünk klasszikus értelemben vett felekezeti tagozódásról, mivel a római katolikus bárónő, Perényi Lujza⁵⁶ kivételével az ismert felekezeti fundátorok mindegyike (6 fő) református vallású volt. A rendelkezésre álló adatok alapján a férfi alapítványtevőknél a reformátusok aránya 100%-ot, míg a nőknél 50%-ot tett ki. (15. ábra) A vallási

⁵⁵ TtREL I. 1. t. 6. Máramarosziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 26., X. 28. – X. 29., X. 37., X. 39.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllös 1902–1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Kivonat a máramaros ugoicsai ref. egyházmegye 1907-ik évi május hó 3-án Máramaroszigeten tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 7. szám. Az időszakos esperesi jelentéssel kapcsolatban, s annak kiegészítéséül olvastatik a következő alapító levél: Atzél László alapítvány.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllös 1902-1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; Lugossy Juliánna síremléke. Helyszín: Visk, református temető. Időpont: 2019. december 30.; VREI Lelkészek életrajzi adatai a viski református egyházközség anyakönyveiben.; II. Emlékbeszéd. Nánásy Lajos kormányzó-tanácsi tag felett. Írta s az 1888. évi június 17-én tartott záró ünnepélyen felolvasta Vékony Antal tanár. In: A máramaros-szigeti helvét. hitv. nyilvános gimnásium értesítője 1887/88. évről. Negyedik folyam. Ötödik év. M. Sziget, 1888. 17.; Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára. Gyászjelentések. Ivántsý Aladár.; *Komáromy András – Pettkó Béla*: Nagy Iván családtörténeti értesítő czimerekkel és leszármazási táblákkal. Harmadik kötet. 1901. évi folyam. Bp. MDCCCCI. 202.; *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. VI. kötet. Bp. 1913. 225.; *Kovássy Zoltán*: Színházi esték Máramaroszigeten. Beszélgetések szép emlékekről. In: Színháztudományi Szemle 21. Bp. 1986. 148.

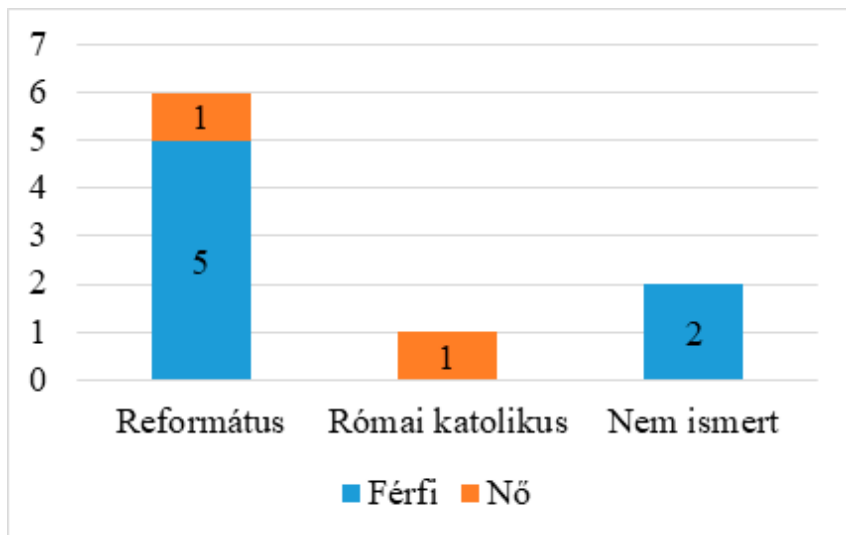
⁵⁶ A római katolikus felekezeti bárónő 1907-ben, illetve 1914-ben egy-egy alapítványt tett a Nagyszöllösi Református Egyházközség javára. A második alapítvány létesítéséről a Máramaros-Ugoicsai Református Egyházmegye 1914. évi közgyűlésének jegyzőkönyve a következőképp számolt be: „A nagyszöllösi egyház elöljárósága jelenti, hogy özv. Atzél Lászlóné szül. Perényi Lujza bárónő nagyszöllösi lakos az ugyanottani ref. egyház javára adott át egy 1 hold és 167 0l kiterjedésű szőlő ingatlant, melyet alapítványként adományoz [...]. Egyházmegyei közgyűlés tudomásul vévén a bejelentést, örömmel fejezi ki hálás köszönetét, annival is inkább, mert özv. Atzél Lászlóné, Perényi Lujza bárónő, más vallásfelekezethez tartozása dacára, egyházunk iránti rokonszenvének immár másodízben adja tanújelét nemes lelkű alapítványával.” TtREL I. 1. t. 6. Nagyszöllös 1902-1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 1. t. 6. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1914. április 8. Nagyszöllös, 1914. 43-44.; Estók I.: A Keleti Baráti Kör i. m. 52.; Galo V.: Református árvaházak Kárpátalján i. m. 174.

adatok teljes körű, átfogó ismeretének hiányában azonban nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy több református vagy épp más felekezetű alapító is volt a vizsgált személyek között, viszont jelenleg nem rendelkezünk semmilyen forrással, adattal, amely alátámasztaná, vagy éppen cáfolná ezen megállapításunkat. Mindenesetre az alapító okiratokban, egyházmegyei jegyzőkönyvekben stb. nem szerepelnek a más felekezeti hovatartozásra vonatkozó, vagy utaló megállapítások, így nagy a valószínűsége annak, hogy a jelenleg ismeretlen vallású alapítványtevők egy része, vagy éppen mindegyike református volt.

14. ábra: Az egyéni alapítók felekezeti megoszlása.
(Saját szerk.)⁵⁷

⁵⁷ TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-level. X. 26., X. 28. – X. 29., X. 37., X. 39.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; *Dobrossy I.*: Szentpáli István i. m. 10.; *Estók I.*: A Keleti Baráti Kör i. m. 52.; *Galo Vilmos*: Református árvaházak Kárpátalján i. m. 174.

15. ábra: Az egyéni alapítók felekezeti megoszlása nemek szerint
(Saját szerk.)⁵⁸

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a szociális célú alapítványozás a 20. század első negyedében vált jellemzővé, elterjedtebbé a Máramaros-Ugocsai Református Egyházmegyében. A vizsgált alapítványok mintegy fele az 1902 és 1910 közötti időszakban jött létre. A fundációk abszolút többsége a református egyházközségek tisztviselőinek támogatását, kisebbik része pedig a hátrányos anyagi körülmények között élő tanulók, illetve a rászoruló egyháztagnak segélyezését szolgálta. Az alapítványok törzsvagyonát képező alaptőkék eredetüket tekintve főként adományokból, részben pedig hagyatékokból származtak. Az adományok formáját tekintve elsősorban a készpénz, illetve a hadikötvény volt jellemző. Ezzel szemben a végrendeletek útján keletkezett fundációk esetében csakis a pénzbeli hagyatékok fordultak elő. Ami az alapítványtevőket illeti megállapíthatjuk, hogy az alapítók csaknem kizárólag – református felekezetű – magánszemélyek voltak, akik főként társas és egyéni, néhány esetben pedig csoportos formában hoztak létre alapítványokat. A fundátorok javarészt a férfiak közül kerültek ki és a társadalom különböző rétegeiből származtak. Többségük Máramaros vármegyében, kisebbik részük pedig Ugocsában

⁵⁸ TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 22.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 26., X. 28. – X. 29., X. 37., X. 39.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902–1907. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902–1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; Dobrossy I.: Szentpáli István i. m. 10.; Estók I.: A Keleti Baráti Kör i. m. 52.; Galo V.: Református árvaházak Kárpátján i. m. 174.

élt. Az alapítás időpontjában az alapítványtevők relatív többsége házas volt és zömmel a középkorú generáció képviselői közé tartozott.

AZ EGYÉNI ÉS TÁRSALAPÍTÓK ÉLETRAJZI ADATTÁRA

Az alábbi adattárban a történelmi Máramaros-Ugocsai Református Egyházmegye egyes alapítványtevőinek – a szociális alapítványok létrehozói-
nak – rövid életrajza kerül bemutatásra. Az említett életrajzok betűrendben követik egymást, viszont az egyes alapítványok alapítóinak adatait a közérthetőség és áttekinthetőség érdekében egymás után közöljük. Fontos megjegyezni, hogy az adattár eredetileg komplexebb jellegű volt, mivel a kutatás kiterjedt a névadók és a máramarosszigeti református líceum, főgimnázium, illetve a jogakadémia javára tett alapítványok alapítóinak vizsgálatára is, azonban az említett személyek életrajzi adatai jelen dolgozat keretein belül nem kerülnek közlésre, mivel az előzetes tervek szerint egy későbbi külön elemzés tárgyát képezik majd.

A rendelkezésünkre álló forrásbázis nyújtotta lehetőségek szerint jegyzékünkben a következő adatokat kívántuk/tudtuk összegyűjteni:

- név, névváltozat, zárójelben az alapítványozásban való részvétel formája;
- a születés és elhalálozás ideje, helye;
- lakhely;
- vallásfelekezeti hovatartozás;
- foglalkozás, egyházi és világi tisztségek, hivatalok;
- családi összetétel;
- egyesületi, társulati és társasági tagságok, tisztségek;
- címek, kitüntetések.
- alapítványa (i)

Megjegyzendő, hogy sok esetben az említett adatoknak csak egy része, esetenként pedig csupán a töredéke volt kideríthető a rendelkezésünkre álló forrásanyagból. Ennek ellenére mégis úgy véljük, hogy a téma feldolgozásának további előrehaladtával, a forrásbázis kiszélesítésével – pl. lehetőség szerint az egyházi anyakönyvek bevonása, esetleges temetőkutatások által – a jelenleg fennálló adathiány mérséklődni, míg az életrajzi adattár számos tekintetben bővülni fog.

1. Almássy Sándor (egyéni alapító)

(?–1899. január 21. ?)

Szatmárnémeti lakos, református, cipész. *Alapítványa*: Almássy Sándor ruhasegély-alap.⁵⁹

⁵⁹ TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító-levél. X. 37.

2. Bolemann Mór (egyéni alapító)

(1851?–1893?, *Munkács, Bereg vm./ Fogaras, Fogaras vm.*)⁶⁰

Dolhai lakos, grófi tisztartó (gondnok, jószágigazgató, uradalmi tiszt),⁶¹ állandó gazdasági tudósító (*Máramaros vm., Huszti j.*),⁶² ideiglenes községi iskolalátogató.⁶³ *Egyesületi, társulati tagság(ok)*: 1) Magyarországi Kárpát-egyesület (*rendes tag, 1884-ben*),⁶⁴ 2) Országos magyar vadászati védegyelet (*r. t., 1883–1892 között*),⁶⁵ 3) Királyi Magyar Természettudományi Társulat (*r. t.*).⁶⁶ *Alapítványa*: Bolemann Mór tanulói ösztöndíj alapítvány.⁶⁷

3. Géressy (Géresi)⁶⁸ László (egyéni alapító)

(1804,⁶⁹ Rákos (Beregrákos) Bereg vm. – 1870. április 6. *Visk, Máramaros vm.*)⁷⁰

Református lelkész (Csepében (*Ugocsa vm.*) 1830?–1832?, Forgolányban (*Ugocsa vm.*) 1832–1834, Visken (*Máramaros vm.*) 1834–1870), a vasárnapi iskola megalapítója Visken, valamint a helyi Olvasókör társalapítója (1862).⁷¹ *Neje*: Lugossy Juliánna (*ref., 1814. szeptember 29. – 1891. május 25. Visk, Máramaros vm.*). *Házasságkötésük ideje*: 1838. június 12. Felsőbánya (*Szatmár vm.*).⁷² *Gyermekei*: 1) Géresi Kálmán (1841. december 25.

⁶⁰ Budapesti Hírlap, 1893. március 4. 7.; Fővárosi Lapok, 1893. március 5. 541.; Vasárnapi Újság, 1893. március 5. 165.; Természettudományi Közlöny. Huszonötödik kötet. Bp. 1893. 603.

⁶¹ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1883. március 13-15. Máramarossziget, 1883. 30-31.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1886. április 25. 532.; Pesti Hírlap, 1884. április 9. 10.

⁶² A Hon, 1882. március 29. 1.; Földmívelési Érdekeink, 1882. április 10. 149.

⁶³ Budapesti Közöny, 1886. január 16. 1.; Néptanítók Lapja, 1886. január 20. 46.

⁶⁴ Magyarországi Kárpát-egyesület Évkönyve. XII. évfolyam. Iglón 1885. 257.

⁶⁵ Vadász Lap, 1883. április 15. 139.; Vadász Lap, 1883. május 15. 3.; Vadász Lap, 1884. január 15. 18.; Vadász Lap, 1885. január 15. 24.; Vadász Lap, 1886. november 5. 417.; Vadász Lap, 1888. január 15. 20.; Vadász Lap, 1892. január 15. 27.; Vadász Lap, 1893. január 15. 30.

⁶⁶ Természettudományi Közöny. Huszonötödik kötet. Budapest, 1893. 603.

⁶⁷ TtREL I. 1. t. 2. Dolha 1909-1910. Alapító levél. X/11.

⁶⁸ *Fodor Gusztáv*: Református múltunk kezesség I. Adattár kárpátaljai református gyülekezet-történeti kutatásokhoz 1523–2016. Tiszaszentimre 2016. 584.

⁶⁹ Borovszkynál tévesen az 1802. évi születési év szerepel. Ld.: *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Bp. 1908. 584.

⁷⁰ *Czébely L.*: Visk története i. m. 111-112.; VREI Lelkészek életrajzi adatai a viski református egyházközség anyakönyveiben.

⁷¹ *Czébely L.*: Visk története i. m. 111-112., 124.; *Fodor G.*: Református múltunk kezessége i. m. 584.; *Peleskey S.*: A viski református egyház i. m. 35-36.

⁷² VREI Lelkészek életrajzi adatai a viski református egyházközség anyakönyveiben.; Lugossy Juliánna síremléke. Saját gyűjtés. Visk, református temető. 2019. december 30.; *Peleskey S.*: A viski református egyház i. m. 35-36.

Visk, Máramaros vm. – 1921. január 23. Debrecen, Hajdú vm.) a pesti ev. ref. gimnázium segédtanára (1863–1868), gr. Tisza István egykori nevelője, később (1874-től) a debreceni református kollégium könyvtárának igazgatója, a kollégium bölcsészstanára (1874–1896), a debreceni tankerület kir. főigazgatója (1896–1918/19), valamint a tiszántúli ref. egyházkerület tanácsbírája (1903-tól). *Egyesületi, társulati tagság(ok), tisztség(ek)*: Tiszántúli Ref. Középkisvárosi Tanáregyesület (elnök), Csokonai Kör (1893-tól alelnök, majd elnök).⁷³ 2) Géressy/Géresy/Géresi Imre (1844. *Visk, Máramaros vm. – ?*) viski ref. lelkész (1870–1873), a máramarosszigeti ref. főgimnázium tanára (1874–1900). *Egyesületi, társulati tagság(ok)*: Természettudományi Társulat. 3) Géressy Ilona (1852?, *Visk, Máramaros vm. – ?*), előbb viski (1886–1896), majd alsózsolcai (*Borsod vm.*) tanítónő. *Férje*: Kőváry? (?–?). 4) Géressy László (1839. *Visk, Máramaros vm. – ?*) Máramaros megyei árvagyám. 5) Géressy János (1849. *Visk, Máramaros vm. – ?*) telekkönyvvezető. 6) Géressy Albert (1855. *Visk, Máramaros vm. – ?*) Telekkönyvvezető.⁷⁴ *Alapítványa*: Iskolai alapítvány.⁷⁵

4. Kovássy Ákos (egyéni és társalapító)

(1850–1932. Máramarossziget, határpataki tanya, Máramaros vm.) Máramarosszigeti lakos, református, köz- és váltóügyvéd, földbirtokos, almanemesítő.⁷⁶ A máramarosszigeti ügyvédi kamara tagja, törvényhatósági bizottsági tag (1886-ban és 1888-ban megyei alszámvevő), 1890?–1895? között máramarosszigeti városi tanácsos, helyettes polgármester, békebíró (1891-től 1894-ig), árvaügyi előadó (1895-ben).⁷⁷ 1901-től a

⁷³ Asztalos Dezső – Lakner Lajos – Szabó Anna Viola: Kultusz és áldozat. A debreceni Csokonai Kör. Debrecen 2005. 462-463.; Barcza József: A Debreceni Református Kollégium Története. Bp. 1988. 244., 671.; 'Géresi Kálmán' szócikk. In: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. mek.oszk.hu, megtekintés 2019. márc. 06.; Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Bp. 1977. 215-216., 643.

⁷⁴ VREI Lelkészek életrajzi adatai a viski református egyházközség anyakönyveiben.; Balogh Béla: A máramarosszigeti református líceum története. Debrecen 2013. 168.; Czébely L.: Visk története i. m. 136.; Peleskey S.: A viski református egyház i. m. 36., 46.; Borovszky S.: Magyarország vármegyei i. m. 584.; 'Géresy Imre' szócikk. In: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. mek.oszk.hu, megtekintés 2023. márc. 17.;

⁷⁵ TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840-1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.

⁷⁶ TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító-level. X. 29.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Másolat, 64 filléres bélyeggel ellátott eredeti alapítványi oklevélről. X/12.; Kovássy F.: Almanemesítés Máramarosban i. m. 45-47.

⁷⁷ Magyarország tiszti cím- és névtára. 5. évf. 1886. (a továbbiakban: MTCN, 1886.) 472.; MTCN, 1887. 472.; MTCN, 1888. 144., 479.; MTCN, 1889. 490.; MTCN, 1890. 501.; MTCN, 1891. 108.; MTCN, 1892. 111.; MTCN, 1893.

máramarosszigeti ref. líceum kormányzótanácsosa (1908-ig, illetve 1918–1922 között),⁷⁸ a szigeti református egyház tanácsosa, főgondnoka (1901–1908?, 1927., 1931.), a Máramaros-Ugocsei Ref. Egyházmegye államsegélyt kiosztó bizottságának tagja (1906-ban), egyházmegyei világi tanácsbíró (1914-től). Mindemellett a Máramarosi Független Újság felelős szerkesztője.⁷⁹ *Szülei:* 1) Kovássy Gábor (1809–1875. október. 29.) ügyvéd, Máramaros megyei tiszti ügyész. 2) Décsey Czecczil (?–?). *Testvére(i):* 1) Kovássy Gábor (?–1846. június 2.), neje: Páris Mária (?–?). 2) Kovássy

111.; MTCN, 1894. 116.; MTCN, 1895. 116.; Budapesti Közlöny, 1887. március 30. 3.; Budapesti Közlöny, 1890. augusztus 29. 2.; Budapesti Hírlap, 1886. október 7. 4.; Pesti Hírlap, 1881. február 19. 5.; Pesti Hírlap, 1889. február 16. 12.; Pesti Hírlap, 1890. május 31. 10.

⁷⁸ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1918. április 11. Nagyszőlős, 1918. 44.; A máramarosszigeti ev. ref. lyceum (jogakadémia és államilag segélyezett főgimnasyum) értesítője az 1900–901. tanévről. M.-Sziget, 1901. (a továbbiakban: MRL Értesítő 1900-01.) 3-4.; MRL Értesítő 1901-02. 17.; MRL Értesítő 1902-03. 10.; MRL Értesítő 1903-04. 3.; MRL Értesítő 1904-05. 5.; MRL Értesítő 1905-06. 5.; MRL Értesítő 1906-07. 5.; MRL Értesítő 1907-08. 7.; MRL Értesítő 1917-18. 17., 22.; MRL Értesítő 1918-19. 4.; MRL Értesítő 1940-41 és 1920-21. 31.

⁷⁹ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1901. május 17. Máramarossziget, 1901. 2.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1901. október 15. Máramarossziget, 1901. 2.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. május 9. Máramarossziget, 1902. 2.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. Máramarossziget, 1902. 2., 24., 34.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. május 13. Máramarossziget, 1903. 2., 6.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. szeptember 22. Máramarossziget, 1903. 2., 6., 33.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1904. május 9. Máramarossziget, 1904. 2.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1904. szeptember 6. Máramarossziget, 1904. 2.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1904. december 7. Máramarossziget, 1904. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1905. május 2. Máramarossziget, 1905. 4.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1905. október 3. Máramarossziget, 1905. 2.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1906. május 1. Máramarossziget, 1906. 2., 22.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1907. május 3. Máramarossziget, 1907. 2.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1909. november 29. Máramarossziget, 1909. 4., 6.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1914. szeptember 23. Máramarossziget, 1914. 1., 19., 32.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1916. április 7. Nagyszőlős, 1916. 6.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1916. október 4. Nagyszőlős, 1916. 6.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1917. október 9. Nagyszőlős, 1917. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1918. szeptember 25. Nagyszőlős, 1918. 1.; MRL Értesítő 1900-01. 3-4.; MRL Értesítő 1901-02. 17.; MRL Értesítő 1902-03. 10.; MRL Értesítő 1903-04. 3.; MRL Értesítő 1904-05. 5.; MRL Értesítő 1905-06. 5.; MRL Értesítő 1906-07. 5.; MRL Értesítő 1907-08. 7.; Az Újság, 1910. június 28. 22.; Evangélikus Órálló, 1911. május 20. 1911.; Keleti Újság, 1931. május 25. 23.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1903. július 26. 476.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1914. november 1. 628.; Keszeg Vilmos: Egy Hír adás a Késő Maradékhoz. 17-20. századi erdélyi toronygombiratok. Marosvásárhely 2006. 250., 252., 419.

^{Kemény} György: Magyarország időségi sajtója 1911-től 1920-ig. Bp. 1942. 190-191.

Ida (?–1864. június 2.). 3) Kovássy Dezső? (?–?) gyógyszerész. 4) Kovássy Gyula (?–1867. szeptember 30.). 5) Kovássy Emma (?–1870. augusztus 1.). 6) Kovássy Béla (?–1875. március 18.). *Neje(i)*: 1) Márkus Mária (?–?). 2) Derzsy Irma (1867–1913. november 29. *Máramarossziget, határpataki tanya, Máramaros vm.*).⁸⁰ *Házasságkötésük ideje*: 1) 1876?,⁸¹ 2) 1889?.⁸² *Egyesületi, társulati tagság(ok), tisztség(ek)*: Országos Magyar Kertészeti Egyesület (r. t.).⁸³ *Alapítványa (i)*: 1) Kovássy Ákos ref. elemi iskolai segélyezési alapítványa,⁸⁴ 2) Kovássy Ákos és neje Derzsy Irma lelkészfitetési alapítványa (Bökény/Tiszabökény, Dabolc, Fancsika, Feketeadó, Forgolány, Gödényháza, Péterfalva/Tiszapéterfalva, Tiszakeresztúr, Tiszaújhely, Tivadar/Tivadarfalva, Gyula/ Szöllőgyula, Nevetlen).⁸⁵

5. felső-boldogasszonyfalvi és gálospetri Derzsy Irma (társalapító)

(1867–1913. november 29. *Máramarossziget, határpataki tanya, Máramaros vm.*).⁸⁶ *Máramarosszigeti lakos.*⁸⁷ *Szülei*: 1) Derzsy S./László (1838?–1893. *Máramarossziget, Máramaros vm.*) földbirtokos (*Bihar vm.*). 2) Derzsy Lászlóné (?–?). *Testvére(i)*: 1) Derzsy Juliánna (?–?), férje: Kovásznay Marczell (?–?) főszolgabíró. 2) Derzsy László (?–?), neje: Szöllősy Olga (?–?). 3) Derzsy Emma (?–?), férje: Dr. Mázor Elemér (?–?).⁸⁸ *Férje*: Kovássy Ákos (*ref., 1850–1932. Máramarossziget, határpataki tanya,*

⁸⁰ Kempelen Béla: Magyar nemes családok. VI. kötet. Bp. 1913. 225.; Komáromy András–Pettkó Béla: Nagy Iván családtörténeti értesítő czimerekkel és leszármazási táblákkal. Második kötet. 1900. évi folyam. Bp. MDCCCC. 69-70.; DRKN Gyászjelentések. Kovassoi Kovássy Ákosné felső-boldogasszonyfalvi és gálospetri Derzsy Irma.

⁸¹ Fővárosi Lapok, 1876. március 15. 286.

⁸² DRKN Gyászjelentések. Kovassoi Kovássy Ákosné felső-boldogasszonyfalvi és gálospetri Derzsy Irma.

⁸³ Kertészeti Lapok. Az Országos Kertészeti Egyesület Hivatalos Közlönye. Huszonhatedik évf. 4. sz. 1912. április. 171.

⁸⁴ TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító-levél. X. 29.

⁸⁵ TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Másolat, 64 filléres bélyeggel ellátott eredeti alapítványi oklevélről. X/12.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. május 9. Máramarossziget, 1902. 34-35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 1902. 35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. szeptember 22. 1903. 33-34.

⁸⁶ DRKN Gyászjelentések. Kovassoi Kovássy Ákosné felső-boldogasszonyfalvi és gálospetri Derzsy Irma.

⁸⁷ TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Másolat, 64 filléres bélyeggel ellátott eredeti alapítványi oklevélről. X/12.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 34-35.

⁸⁸ DRKN Gyászjelentések. Kovassoi Kovássy Ákosné felső-boldogasszonyfalvi és gálospetri Derzsy Irma.; Érmellék, 1913. december 6. 4.; Pesti Hírlap, 1893. április 20. 8.

Máramaros vm.) köz- és váltóügyvéd, földbirtokos, almanemesítő.⁸⁹ *Alapítványa (i)*: Kovássy Ákos és neje Derzsy Irma lelkészfizetési alapítványa (Bökény, Dabolc, Fancsika, Feketeadó, Forgolány, Gödényháza, Péterfalva, Tiszakeresztúr, Tiszajuhely, Tivadar, Gyula, Nevetlen).⁹⁰

6. *Kovássy Ferenc (egyéni alapító)*

(?–?)

Alapítványa: Iskolai növendékek jutalmazási alap.⁹¹

7. *Kórody (Kóródi, Kóródy)*⁹² *Krisztina (egyéni alapító)*

(?–?)

Máramarosszigeti lakos, református. *Néhai férje*: Miklós Márton (?–?). *Alapítványa*: néhai Miklós Mártonné, Kórody Krisztina elemi iskolai segély-alap.⁹³

8. *Nánássy (Nánásy) Lajos*⁹⁴ *(egyéni és társalapító)*

(1808. március 4. Máramarossziget, Máramaros vm. – 1888. február 13. Máramarossziget, Máramaros vm.).⁹⁵

Máramarosszigeti lakos, református, ügyvéd, földbirtokos.⁹⁶ 1845-ben

⁸⁹ TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító-levél. X. 29.; *Kovássy F.*: Almanemesítés Máramarosban i. m. 45-47.

⁹⁰ TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Másolat, 64 filléres bélyeggel ellátott eredeti alapítványi oklevélről. X/12.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. május 9. Máramarossziget, 1902. 34-35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 1902. 35.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. szeptember 22. 1903. 33-34.

⁹¹ TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852-1910. Alapító levél. X/6.

⁹² TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító levél. X. 28.; TtREL I. 1. t. 8. Egyházközségi alapítványok egyházmegyéenkénti összesítése 1759-1941. Máramaros-Ugocsa. 10. X.; MRL Értesítő 1873-74. 85.; MRL Értesítő 1874-75. 50.; *Szilágyi István*: Máramaros vármegye egyetemes leírása. Bp. 1876. 353., 366-367.

⁹³ TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító levél. X. 28.

⁹⁴ TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító-levél. X. 26., X. 32.; X. 38.–X. 39.; TtREL I. 1. t. 8. Egyházközségi alapítványok egyházmegyéenkénti összesítése 1759-1941. Máramaros-Ugocsa. 10. X.

⁹⁵ II. Emlékbeszéd Nánásy Lajos kormányzó-tanácsi tag felett. Írta s az 1888. évi június 17-én tartott záróünnepélyen felolvasta Vékony Antal tanár. In: A máramarosszigeti helvét. hitv. nyilvános gimnásyum értesítője 1887/88. évről. Negyedik folyam. Ötödik év. M. Sziget, 1888. 13., 17.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1888. február 26. 288.; Fővárosi Lapok, 1888. február 17. 348.; Vasárnapi Újság, 1888. február 19. 134.

⁹⁶ TtREL. I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító-levél. X. 26., X. 32., X. 38.–X. 39.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1888. február 26. 288.; Fővárosi Lapok, 1888. február 17. 348.

Máramaros vármegye első – 1836-ban másod – aljegyzője, a forradalom és szabadságharc idején az öttagú megyei honvédelmi választmány tagja.⁹⁷ Az 1848–49-es eseményeket követően a máramarosszigeti ref. egyház főgondnoka, tanácsosa, valamint a pénzügyi választmány elnöke. A máramarosszigeti ref. líceumnál jegyző, később a pénzügyi választmány elnöke, majd tápintézeti főfelügyelő, felügyelő gondnok (1850., 1861–1872), kormányzótanácsos (1887/88-ig),⁹⁸ 1876-ban a máramarosszigeti állami tanítóképző igazgató tanácsának rendes tagja.⁹⁹ A Máramaros-Ugocsai ref. egyházmegye világi tanácsbírája (1871., 1878?-ig), egyházkerületi képviselő (1862),¹⁰⁰ valamint a máramarosszigeti takarékpénztráz igazgatója.¹⁰¹ *Szülei:* 1) Nánásy (Lovász)¹⁰² Mihály (?-?) a máramarosszigeti reformá-

⁹⁷ II. Emlékbeszéd Nánásy Lajos kormányzó-tanácsi tag felett. Írta s az 1888. évi június 17-én tartott záróünnepélyen felolvasta Vékony Antal tanár. In: A máramarosszigeti helvét. hitv. nyilvános gimnásyum értesítője 1887/88. évről. Negyedik folyam. Ötödik év. M. Sziget, 1888. 14–15.; Jelenkor, 1836. augusztus 3.

⁹⁸ TtREL I. 1. b. (= Püspöki Hivatal iratai, Egyházkerületi közgyűlési iratok) 123. A M. Szigeti Ref. Lyceum Pártfogóságátol a Helvét Hitvallásuak Tiszántúli Főtiszteletű Superintendensi Hivatalnak.; TtREL I. 1. b. 123. A M. Szigethi Ref. Lyceum Pártfogóságától Főtiszteletű Szoboszlai Pap István Urnak a Helvét Hitvallásuak Superintendensének önnagyságának.; II. Emlékbeszéd Nánásy Lajos kormányzó-tanácsi tag felett. Írta s az 1888. évi június 17-én tartott záróünnepélyen felolvasta Vékony Antal tanár. In: A máramarosszigeti helvét. hitv. nyilvános gimnásyum értesítője 1887/88. évről. Negyedik folyam. Ötödik év. M. Sziget, 1888. 16.; A máramarosszigeti helvét. hitv. nyilvános gimnásyum értesítője 1858/59. évről. Első év. M. Sziget, 1859. (a továbbiakban: MRL Értesítő 1858-59.) 23., 53.; MRL Értesítő 1859-60. 15., 28.; MRL Értesítő 1861-62. 13., 25.; MRL Értesítő 1862-63. 27., 32.; MRL Értesítő 1873-74. 68.; MRL Értesítő 1874-75. 33.; MRL Értesítő 1875-76. 31.; MRL Értesítő 1876-77. 39.; MRL Értesítő 1878-79. 24.; MRL Értesítő 1879-80. 23.; MRL Értesítő 1880-81. 19.; MRL Értesítő 1881-82. 22.; MRL Értesítő 1883-84. 22.; MRL Értesítő 1884-85. 29.; MRL Értesítő 1885-86. 20.; MRL Értesítő 1886-87. 25.; MRL Értesítő 1887-88. 18.; *Balogh B.*: A máramarosszigeti református líceum i. m. 82.

⁹⁹ A hon, 1876. február 19.; Budapesti Közlöny, 1876. február 18.

¹⁰⁰ TtREL I. 1. b. 157. 4450. A Máramaros-ugocsai Egyházmegye folyó 1871-k év. April hó 13-14-k napjain T. Ujlakon tartott közgyűlése jegyzőkönyvének Kivonata.; TtREL I. 1. b. 138. Az egyházmegyei papi főjegyzőtől. Tekintetes Nánásy Lajos urnak a M. Szigeti helv. hitv. gymnasium érdemdús felügyelő gondnokának stb hivatali tisztelettel.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1888. augusztus 28. Nagyszőlős, 1888. 27.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1878. október. 20. 1340.

¹⁰¹ Budapesti Közlöny, 1870. január 23. 343.

¹⁰² Vékony Antal szerint: „Az az ősi régi nemes család, a melyből Nánásy Lajos származott, tulajdonképen „Lovász” nevet viselt volt s Hajdu-Nánásról eredt; a Nánásy nevet, származási helyétől elszakadva, vette fel és használta azontúl folytonosan.” Ld.: II. Emlékbeszéd Nánásy Lajos kormányzó-tanácsi tag felett. Írta s az 1888. évi június 17-én tartott záróünnepélyen felolvasta Vékony Antal tanár. In: A máramarosszi-

tus líceum filozófia professzora (1797–1804), máramarosszigeti ref. lelkipásztor (1805-től), a máramarosi ref. egyházmegye esperese (1814–1816), majd nagybányai lelkész (1820., 1834.); 2) Mészáros Borbála (?–?).¹⁰³ Neje: Gábrriel Terézia (ref., 1816? – 1881. május 11. Máramarossziget, Máramaros vm.). Házasságkötésük ideje: 1835. Gyermek: Nánásy Kálmán (?–1859. március 28.).¹⁰⁴ Egyesületi, társulati tagság(ok), tisztség(ek): Országos Magyar Iparegyesület (r. t.),¹⁰⁵ Jótékony Egyesület (társalapító), Betegség-lyező Egyesület (alapító), Temetkezési Egyesület (alapító).¹⁰⁶ Alapítvány (i): 1) Nánásy Kálmány emlékalapítvány. 2) Kálvin János–emléke alapítvány. 3) Nánásy Lajos-féle szegényalap. 4) Nánássy Lajos gyümölcsészeti és konyhakertészeti ingatlan alapítvány.¹⁰⁷

9. Gábrriel Terézia (társalapító)

(1816? – 1881. május 11. Máramarossziget, Máramaros vm.)¹⁰⁸

Máramarosszigeti lakos, református.¹⁰⁹ Testvére(i): 1) Gábrriel Menyhért (?–?), 2) ?, 3) ?, 4) ?.¹¹⁰ Férje: Nánássy/Nánásy Lajos (ref., 1808. március 4. Máramarossziget, Máramaros vm. – 1888. február 13. Máramarossziget,

geti helvét. hitv. nyilvános gimnásyum értesítője 1887/88. évről. Negyedik folyam. Ötödik év. M. Sziget, 1888. 13.

¹⁰³ II. Emlékbeszéd Nánásy Lajos kormányzó-tanácsi tag felett. Írta s az 1888. évi június 17-én tartott záróünnepélyen felolvasta Vékony Antal tanár. In: A máramarosszigeti helvét. hitv. nyilvános gimnásyum értesítője 1887/88. évről. Negyedik folyam. Ötödik év. M. Sziget, 1888. 13.; Balogh B.: A máramarosszigeti református líceum i. m. 165.; Szabó M. – Szögi L.: Erdélyi peregrinusok i. m. 343.; Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IX. kötet. Bp. 1903. 811.

¹⁰⁴ TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító levél. X. 39.; II. Emlékbeszéd Nánásy Lajos kormányzó-tanácsi tag felett. Írta s az 1888. évi június 17-én tartott záróünnepélyen felolvasta Vékony Antal tanár. In: A máramarosszigeti helvét. hitv. nyilvános gimnásyum értesítője 1887/88. évről. Negyedik folyam. Ötödik év. M. Sziget, 1888. 17.; Fővárosi Lapok, 1881. május 17. 641.; Polgári Törvénykezés. XIX. kötet. 4. sz. 26.

¹⁰⁵ Anyagi Érdekeink. Az Országos Magyar Iparegyesület Közlönye. 1. évf. 18. sz. 1871. december 18. 13.

¹⁰⁶ II. Emlékbeszéd Nánásy Lajos kormányzó-tanácsi tag felett. Írta s az 1888. évi június 17-én tartott záróünnepélyen felolvasta Vékony Antal tanár. In: A máramarosszigeti helvét. hitv. nyilvános gimnásyum értesítője 1887/88. évről. Negyedik folyam. Ötödik év. M. Sziget, 1888. 16.

¹⁰⁷ TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító levél. X. 26., X. 32., X. 38.–X. 39.

¹⁰⁸ Fővárosi Lapok, 1881. május 17. 641.; Polgári Törvénykezés. XIX. kötet. 4. sz. 26.

¹⁰⁹ TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító levél. X. 39.

¹¹⁰ Polgári Törvénykezés. XIX. kötet. 4. sz. 26.

Máramaros vm.) ügyvéd, földbirtokos.¹¹¹ *Házasságkötésük ideje:* 1835. *Gyermeke:* Nánásy Kálmán (?–1859. március 28.).¹¹² *Alapítványa:* Nánásy Kálmány emlékalapítvány.¹¹³

10. Perényi Lujza, bárónő (egyéni alapító)

(?–1935/37 után)¹¹⁴

Nagyszőlősi lakos (*Ugocsa vm.*), római katolikus, nemes, földbirtokos.¹¹⁵ *Szülei:* 1) Báró Perényi Bertalan (1804?–1877. október 5. Nagyszőlős, *Ugocsa vm.*) cs. kir. kamarás és aranykulcsos, 2) Kornis Emília grófnő (?–?) / Kovács Mária (?–?). *Testvérei:* 1) Perényi Malvina (1834–?), férje: gróf Hessenstein Mór (?–?). 2) Perényi Aladár (1840–1874), 3) Perényi Gyula (?–?), neje: Gerhard Mária/Terézia (?–?). 4) Perényi János (?–?), neje: Egry Olga (?–?). 5) Perényi Rudolf (?–?).¹¹⁶ *Férje:* Aczél (Atzél) László (*ref.*, 1849. január 3. *Kunszentmiklós, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – 1906. december 24. Nagyszőlős, Ugocsa vm.*) a pozsonyi magyar kör titkára, az ugocsa megyei tankerület kir. tanfelügyelője (1880. július 8-tól ideiglenes, 1881. július 31-től pedig végleges minőségben), pedagógiai író, földbirtokos, ugocsa megyei közgazdasági előadó (1904?–1906), a nagyszőlősi református egyház főgondnoka.¹¹⁷ *Házasságkötésük ideje:* 1886. Nagysző-

¹¹¹ TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító-levél. X. 26., X. 32., X. 38., X. 39.; Fővárosi Lapok, 1888. február 17. 348.; Protestáns egyházi és Iskolai Lapok, 1888. február 26. 288.; Vasárnapi Újság, 1888. február 19. 134.

¹¹² II. Emlékbeszéd Nánásy Lajos kormányzó-tanácsi tag felett. Írta s az 1888. évi június 17-én tartott záróünnepélyen felolvasta Vékony Antal tanár. In: A máramaros-szigeti helvét. hitv. nyilvános gimnásyum értesítője 1887/88. évről. Negyedik folyam. Ötödik év. M. Sziget, 1888. 17.

¹¹³ TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító levél. X. 39.

¹¹⁴ Prágai Magyar Hírlap, 1935. augusztus 1. 7.; Prágai Magyar Hírlap, 1937. április 24. 4.; *Estók I.*: A Keleti Baráti Kör i. m. 52.; *Galo V.*: Református árvaházak Kárpátalján i. m. 174.; *Harsányi B.*: Református belmissziói munka i. m. 95.

¹¹⁵ TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Harmadpéldány. Alapító levél.; *Estók I.*: A Keleti Baráti Kör i. m. 52.; *Galo V.*: Református árvaházak Kárpátalján i. m. 174.

¹¹⁶ *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. VIII. Kötet. Bp. 1914. 262.

¹¹⁷ TtREL I. 1. b. 180. 5933. Trefort Ágoston vallásügyi ministertől jul. 8 ról 1966 3 sz. a. Aczél László ugocsa megyei kir. tfelügyelővé lett kinevezéséről. 19. 663 szám.; TtREL I. 1. b. 182. 6132. Közokt. miniszter Aczél László ugocsa m. ideiglenes tanfelügyelőt állomásán végleg megerősítette. 20973 szám.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1889. április 11. Nagyszőlős, 1889. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1890. április 22. Huszt, 1890. 2.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 8.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. szeptember 22. 10.; TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1904. 1. o. In: Em. kjkv. 1905. október 3. Máramarossziget, 1905. 1.; MTCN, 1904. 281.; MTCN, 1905. 298.; MTCN, 1906. 312.; Prágai Magyar Hírlap, 1931. december 30. 3.; *Aczél László*: Ugocsa vármegye népoktatásügye 1880–1902. Bp. 1908. 1., 5.; *Estók I.*: A Keleti Baráti Kör i. m. 52.; *Fodor Gusztáv*: Református múltunk ke-

lős (*Ugocsa vm.*).¹¹⁸ *Alapítványai:* 1) Báró Perényi Lujza özv Atzél Lászlóné alapítványa,¹¹⁹ 2) Atzél László alapítványa.¹²⁰

11. Id. Szentpály István (egyéni alapító)

(1839. –1926. szeptember 11. *Halmi, Ugocsa vm.*)¹²¹

Halmi-i lakos,¹²² Ugocsa vármegye főjegyzője,¹²³ alispánja (1877?-től 1895-ig), a vármegye kórházi bizottságának elnöke (1890–1896), az adó felszámolási bizottság alelnöke (1897–1916), majd elnöke (1917–1918).¹²⁴ 1870. április 5-től a Máramaros-Ugocsa Református Egyházmegye világi tanácsbírája (1916/18-ig),¹²⁵ időközben világi főjegyzője, az

zessége i. m. 668.; *Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. I. kötet. Bp. 1939. 101.*

¹¹⁸ Fővárosi Lapok, 1886. március 10. 500.

¹¹⁹ TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Harmadpéldány. Alapító levél.

¹²⁰ TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902-1907. Másolat. Atzél László alapítványa. X/13.

¹²¹ *Dobrossy I.: Szentpáli István i. m. 10.; Magyarország, 1926. szeptember. 24. 6.; Nemzeti Újság, 1926. szeptember 24. 6.*

¹²² TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904-1911. Alapító-levél. X. 22.

¹²³ A hon, 1871. december 30.; Magyar Újság, 1871. december 30.; Magyar Újság, 1872. január 6.

¹²⁴ TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904-1911. Alapító-levél. X. 22.; MTCN, 1879. 81.; MTCN, 1884. 114.; MTCN, 1886. 146.; MTCN, 1887. 146.; MTCN, 1888. 182.; MTCN, 1889. 182.; MTCN, 1890. 145., 176.; MTCN, 1891. 145., 176.; MTCN, 1892. 148., 179.; MTCN, 1893. 148., 179.; MTCN, 1894. 153., 186.; MTCN, 1895. 153., 186.; MTCN, 1896. 196.; MTCN, 1897. 124.; MTCN, 1898. 132.; MTCN, 1899. 149.; MTCN, 1900. 127.; MTCN, 1901. 127.; MTCN, 1902. 130.; MTCN, 1903. 126.; MTCN, 1904. 67.; MTCN, 1905. 70.; MTCN, 1906. 72.; MTCN, 1907. 72.; MTCN, 1908. 74.; MTCN, 1915. 92.; MTCN, 1916. 104.; MTCN, 1917. 117.; MTCN, 1918. 61.; Budapest, 1877. december 22.; A hon, 1877. december 16.; Fővárosi Lapok, 1877. december 23. 1409.; Pesti Hírlap, 1883. december 23. 9.

¹²⁵ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1882. március 29-30. Máramarossziget, 1882. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1883. március 13-15. Máramarossziget, 1883. 29.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1884. április 3-4. Máramarossziget, 1884. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1885. április 8. Máramarossziget, 1885. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1885. augusztus 5. Máramarossziget, 1885. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1886. április 8. Máramarossziget, 1886. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1886. július 28. Nagyszőlős, 1886. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1887. április 14. Nagyszőlős, 1887. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1889. augusztus 29. Nagyszőlős, 1889. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1889. április 11. Nagyszőlős, 1889. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1890. április 22. Huszt, 1890. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1891. április 22. Nagyszőlős, 1891. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1892. augusztus 11. Nagyszőlős, 1892. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1893. április 5. Nagyszőlős, 1893. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1893. szeptember 26. Nagyszőlős, 1893. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1894. szeptember 12. Nagyszőlős, 1894. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1895.

egyházmegyei tanügyi bizottság tagja, az államsegély kiosztó bizottság tagja, a lelkészjelölő bizottság pót- és rendes tagja, a vasárnapügyi bizottság póttagja, a debreceni protestáns egyetem egyházmegyei bizottságának tagja, a Máramaros-Ugocsa Ref. Egyházmegye egyházkerületi képviselője, valamint a halmi-i ref. egyház főgondnoka.¹²⁶ Ezek mellett Ugocsa megye (*Tiszántúli járás*) borellenőrző bizottságának elnöke (1899),¹²⁷ az Ugocsa takarékpénztár-egyesület felügyelő bizottságának tagja, a Halmi népbank

március 14. Nagyszőlős, 1895. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1895. szeptember 12. Nagyszőlős, 1895. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1896. április 8. Nagyszőlős, 1896. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1897. április 21. Nagyszőlős, 1897. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1899. április 19. Nagyszőlős, 1899. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1899. szeptember 27. Nagyszőlős, 1899. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1900. március 20. Nagyszőlős, 1900. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1900. június 10., 1900. augusztus 21., 1900. október 16. Nagyszőlős, 1900. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1901. május 17. Máramarossziget, 1901. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. május 9. Máramarossziget, 1902. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. május 13. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. szeptember 22. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1904. szeptember 6. Máramarossziget, 1904. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1905. május 2. Máramarossziget, 1905. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1905. október 3. Máramarossziget, 1905. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1906. május 1. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1906. október 9. Máramarossziget, 1906. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1907. október 11. Máramarossziget, 1907. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1909. május 4. Máramarossziget, 1909. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1909. november 4. Máramarossziget, 1909. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1910. április 12. 1., 22.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1911. május 1. Nagyszőlős, 1911. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1912. április 30. Nagyszőlős, 1912. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1912. október 9. Nagyszőlős, 1912. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1914. április 8. Nagyszőlős, 1914. 3.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1914. szeptember 23. Nagyszőlős, 1914. 3.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1916. április 7. Nagyszőlős, 1916. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1916. október 4. Nagyszőlős, 1916. 3.

¹²⁶ TtREL I. 1. b. 175. 5503. Megbízólevél.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1882. március hó 29-30. Máramarossziget, 1882. 19.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1886. április 8. Máramarossziget, 1886. 33.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1891. április 22. Nagyszőlős, 1891. 19.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1891. augusztus 19. Nagyszőlős, 1891. 19.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1892. augusztus 11. Nagyszőlős, 1892. 16-17.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1895. március 14. Nagyszőlős, 1895. 15.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1897. április 21. Nagyszőlős, 1897. 18.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1898. április 14. Nagyszőlős, 1898. 1.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1904. május 9. Máramarossziget, 1904. 29.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1906. május 4. Máramarossziget, 1906. 2.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1909. május 4. Máramarossziget, 1909. 2.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1911. május 1. Nagyszőlős, 1911. 2.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1916. október 4. Nagyszőlős, 1916. 4.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1880. április 25. 555.; Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1889. május 5. 560.

¹²⁷ Borászati Lapok, 1899. augusztus 27. 630.

részvénytársaság elnöke, a felügyelő bizottság tagja, a Halmi-i kereskedelmi bank vezérigazgatója, a Halmi-i Egyesült Bank Részvénytársaság helyettes elnöke volt.¹²⁸ *Szülei:* 1) homoród-szentpály Szentpály László (1796–1861. május 29. Halmi, Ugocsa vm.) Ugocsa megye főszolgabírája (1839-ben), országgyűlési követe (1836., 1839., 1843. évben), Máramaros vármegye főispáni adminisztrátora (*helytartója*).¹²⁹ 2) Szotóczky/Szotovszky Klementina (1808? – 1876. június 10. Halmi, Ugocsa vm.).¹³⁰ *Testvérei:* 1) Szentpály Janka (1831. Halmi, Ugocsa m. – 1908. május 5. Budapest, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) író, férje: boczonádi Szabó József (1825.? – 1893. június 26. *Félegyháza, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.*) 1848–49. honvédőrnagy, nyugalmazott altábornagy. *Házasságkötésük ideje:* 1856?.¹³¹ 2) Szentpály Erzsébet (?–?), férje: Rom Ferenc (?–?). 3) Szentpály Jozéfa/Jozefin (?–?), férje: Lator Gábor (1822–?) Ugocsa megyei alispán, országgyűlési képviselő (1866). 4) Szentpály Jenő (1836. Halmi, Ugocsa vm. – 1902. március 28. *Abbázia*) Ugocsa megyei aljegyző, főjegyző, országgyűlési képviselő, neje: Bölcsei Buday Hermin (?–?). 5) Szentpály Klementin (?–?), férje(i): 1) Buday Lőrincz (?–?), 2) György Endre (1848. március 18. *Huszt, Máramaros vm.* – 1927. január 15. Budapest.) országgyűlési képviselő, földművelésügyi miniszter, közgazdasági író;¹³² *Neje(i):* 1)

¹²⁸ Magyar Compass. Pénzügyi Évkönyv. Magyarország és társországi számára. (a továbbiakban: MC.) Budapest, 1879. 186.; MC, 1881. 204.; MC, 1882. 288.; MC, 1885. 163.; MC, 1886. 164.; MC, 1887. 153.; MC, 1889. 146.; MC, 1891. 218.; Mihók-féle Magyar Compass. (a továbbiakban: MMC.) Bp. 1895. 259.; MMC, 1890. 143.; MMC, 1898. 304.; MMC, 1906. 457.; MMC, 1900. 364.; Nagy Magyar Compass. (a továbbiakban: NMC.) Bp. 1917. 643.

¹²⁹ *Komáromy András:* A homoród-szentpáli Szentpáli család. In: Turul. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye. Tizedik kötet. 1892-ik évi folyam. Budapest. MDCCCXCII. 143.; *Medgyesi Somogyi Zs.:* Magyarország főispánjainak története i. m. 127.; *Nagy Iván:* Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. Tizedik kötet. Pest 1863. 659., 661.; *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet. Bp. 1909. 770.

¹³⁰ *Komáromy András:* A homoród-szentpáli Szentpáli család. In: Turul. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye. Tizedik kötet. 1892. évi folyam. Bp. MDCCCXCII. 143.; *Nagy I.:* Magyarország családai Tizedik kötet i. m. 659.; Fővárosi Lapok, 1876. június 17. 644.

¹³¹ *Nagy I.:* Magyarország családai Tizedik kötet i. m. 659.; *Szinnyei J.:* Magyar írók élete XIII i. m. 230-231.

¹³² DRKN Gyásjelentések. Homoród-szentpáli Szentpály Jenő.; Fővárosi Lapok, 1876. június 17. 644.; *Habermann Gusztáv:* Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez. Szeged, 1992. 171.; *Halász Sándor:* Országgyűlési Almanach. 1886. Képviselőház. Budapest, 1886. 63.; *Kenyeres Ágnes:* Magyar életrajzi lexikon. Első kötet. Bp. 1967. 643.; *Komáromy A.:* A homoród-szentpáli i. m. 143.; Magyar nemzetiségi zsebkönyv. Második rész. Nemes családok. Első kötet. Budapest, 1905. 134.; *Nagy I.:* Magyarország családai Tizedik kötet i. m. 659.; *Sturm Albert:*

Nagyeniedi Egry Irma (1841. december 31. – 1889. május 10. Nagyszőlős, Ugocsa vm.).¹³³ 2) Újhelyi Celesta (1856. október 11. –?).¹³⁴ *Gyermeke(i)*: 1) ifj. Szentpály István (1861. Halmi, Ugocsa vm. – 1924. Miskolc, Borsod vm.) a Közmunka és Közlekedési Minisztérium munkatársa (1887–1890), a Kereskedelmi és Iparkamara titkára (1890–1902), a középkereskedelmi iskola tanára, Miskolc polgármestere (1902–1912., 1917–1922), országgyűlési képviselő (1912–1916., 1922-től).¹³⁵ 2) Szentpály Anna (1863–?), férje: Kölcsey Kálmán (?–?). 3) Szentpály Benjamin (1865–?), neje: Horthy Ágnes (?–?). 4) Szentpály Ágnes (1867–?), férje: Péterffy Lajos (?–?) kereskedelemügyi miniszteri fogalmazó. 5) Szentpály Gábor (1868–?), főhadnagy. 6) Szentpály Miklós (1870–?). 7) Szentpály Ilona (1872–?), férje: Kozányi Zsigmond (?–?) halmi-i ügyvéd.¹³⁶ *Címek, kitüntetések*: királyi tanácsos (1910).¹³⁷ *Alapítványa*: Szentpály Jenő iskolai segély alapítvány.¹³⁸ *ee*: Tegze Benedek. Alapítványa: Tegze Benedek és neje Ary Juliánna alapítványa a lelkészfizetés gyarapítására.¹³⁹

Országgyűlési Almanach 1897-1901. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Bp. 1897. 348.

¹³³ Fővárosi Lapok, 1890. május 13. 970.; Pesti Hírlap, 1890. május 14. 8.; *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. III. kötet. Bp. 1912. 414.; *Komáromy A.–Pettkó B.*: Nagy Iván családtörténeti értesítő 1900 i. m. 157-158.

¹³⁴ *Komáromy A.*: A homoród-szentpáli i. m. 143.; *Komáromy András–Pettkó Béla*: Nagy Iván családtörténeti értesítő czimerekkel és leszármazási táblákkal. Harmadik kötet. 1901. évi folyam. Bp. MDCCCCI. 202.

¹³⁵ *Dobrossy István*: Miskolc írásban és képekben. 2. Miskolc 1995. 12., 25.; *Dobrossy István*: Miskolc írásban és képekben. 10. Miskolc 2003. 67-68.

¹³⁶ Fővárosi Lapok, 1890. augusztus 29. 1750.; Fővárosi Lapok, 1892. szeptember 27. 1981.; Pesti Hírlap, 1890. augusztus 28. 8.; *Komáromy A.*: A homoród-szentpáli i. m. 143.

¹³⁷ MTCN, 1911. 627.; MTCN, 1912. 639.; Budapest Hírlap, 1910. augusztus 18. 5.; Pesti Napló, 1910. augusztus 18. 5.; Pesti Hírlap, 1910. augusztus 18. 7.; Szatmári Közlöny, 1910. augusztus 22. 2.

¹³⁸ TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904-1911. Alapító-levél. X. 22.

¹³⁹ Ua.

MELLÉKLETEK

1. kép: Id. Szentpáli István (1838–1926) Ugocsa vármegye nyugalmazott alispánja.

Forrás: *Dobrossy I.*: Szentpáli István i. m. 12.

2. kép: A többszörös alapítványtevő Kovássy Ákos (1850–1932) máramarosszigeti ügyvéd, földbirtokos.

[Forrás: *Kovássy F.*: Almanemesítés Máramarosban i. m. 46.](#)

3. kép: Középen (ülő sor) Kovássy Ákos és neje, Derzsy Irma az 1900-as évek elején.

Forrás: www.draskoczy.hu, letöltés 2022. jan. 05.

„EBBŐL A NAGY JELENTŐSÉGŰ MOZGALOMBÓL MI MOST VESSZÜK KI A RÉSZÜNKET”

Az egyesületi élet megújításának kísérlete az 1930-as
években és a német kisebbség a pécsi egyházmegyében

“FROM THIS GREAT MOVEMENT WE NOW TAKE OUR SHARE”
The Attempts to Renew Associational Life in the 1930s and the German
Minority in the Diocese of Pécs

Gebhardt Edit

ÖSSZEFOGLALÁS

A két világháború között állam és egyház összefonódásának politikai konstellációjában a vallásos társulatok első pillantásra „reneszánszukat” éltek. A pécsi egyházmegyére a német hívek magas számaránya és egyleti életük sajátos, gazdaságcentrikus magatartásuk kereteit is adó beágyazottsága okán ez különösen érvényes volt. Az 1930-as évekre a gazdasági világválság és Bleyer Jakabnak a fiatal német generáció dinamizálására irányuló törekvése együttesen olyan helyzetet teremtettek, amelyben sikerült a németiséget mozgósítani és a politizálódás útjára léptetni, megbontva a hagyományos vallási társulati életük addigi kereteit is. A katolikus egyház társadalmi, politikai és szociális gondolkodásban ezekben az években felerősödő, a változásokra reagáló törekvések hatékonyan bizonyulhattak a német mozgalomhoz való viszony újrafogalmazására.

A tanulmány a forrásokat analizálva azt vizsgálja, hogy ezek a hatások hogyan jelentek meg a pécsi egyházmegye német falvainak társulati életében, azok miként váltak etnikai mobilizációs erővé, az egyház modernizációs törekvései, mint az *Actio Catholica* a német hívekhez fűződő kapcsolat újradefiniálását miként befolyásolták.

ABSTRACT

Within the political constellation of the interwar period, characterized by the interweaving of state and Church, religious associations at first glance experienced a “renaissance.” This was particularly true in the Diocese of Pécs due to the high proportion of German-speaking parishioners and their deeply rooted associational life, which also provided the framework for their distinctive, economically oriented patterns of behavior. By the 1930s, the combined impact of the Great Depression and the efforts of Jakob Bleyer to energize the younger German generation created a situation in which it became possible to mobilize the German population and set it on a path toward politicization, thereby disrupting the traditional framework of their religious associational life. In these years, the Catholic Church’s increasingly pronounced efforts in societal, political, and social-welfare thought—responding to ongoing changes—proved effective in redefining its relationship to the German movement.

Through an analysis of the sources, the study examines how these influences were reflected in the associational life of the German villages in the Diocese of Pécs, how these associations came to function as agents of ethnic mobilization, and how the Church's modernization efforts – most notably Catholic Action – shaped the redefinition of its relationship with German Catholic communities.

Kulcsszavak: vallási társulati élet, pécsi püspökség, német kisebbség, állam-egyház viszony, Actio Catholica

Keywords: religious associational life, Diocese of Pécs, German minority, state-church intertwining, Actio Catholica

Virág Ferenc pécsi püspök 1932 januárjában megjelent körlevelében „*Ebből a nagy jelentőségű mozgalomból mi most vesszük ki a részünket*” megjegyzéssel hirdette ki a püspöki kar 1931. október 14-én tartott értekezletének az *Actio Catholica* (AC) megalakításáról szóló döntését.¹ XI. Pius pápa (1922-1939) 1922-ben az *Ubi arnaco Dei consilio* kezdetű enciklikájában szorgalmazta a szervezetek létrehozását a világi hívek bizonyos fokú bevonását fogalmazva meg célként az apostolkodásba, mely elgondolás mögött az egyház érdekeinek védelmére fókuszáló társadalmi aktivitás szándéka rejlett.² 1931 májusában XI. Pius pápa *Quadragesimo Anno* kezdetű enciklikájának a megjelenése a hosszú ideje elodázott kérdést a gazdasági világválság okozta problémákkal hozta felszínre és adott lendületet a szervezet létrejöttének. A stratégiájában a pártpolitikát elutasító és az egyház keretein belül működő formáció alkalmasnak tűnt a hívek közvetlenebb elérésére, a politikailag mobilizálódó német hívek direkter megszólítására is.

¹ Pécsi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: PEL) I.1.f.1. (Körlevelek és szematizmusok) Litterae circulares (a továbbiakban LC) 91/1932.; A magyar püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944. I-II. Szerk. Beke Margit, München-Bp. 1992. I. 400-403.

² *Spannenberger Norbert – Vonyó József: Felekezeti béke és társadalomszervezés* (Társadalomszervezési kísérletek és a katolikus egyház a Gömbös-érában). In: Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére. Szerk. Horváth István – Kikindai András. (Egyháztörténeti tanulmányok II.) Bp.- Pécs, 2007. 136. Magyarországon az egyházi vezetés politikai rendszerhez való kötődései, a szociális jelszavak használatának 1919-ben szerzett negatív tapasztalatai és az egyházi vagyon védelmi reakciói nem kedveztek egy önálló vallási szervezet létrejöttének, ezért a megalakulás hosszú ideig váratott magára. *Petrás Éva: A Vatikán és a magyar katolikus értelmiség. A magyar katolikus értelmiség útja a kereszténydemokrácia felé.* In: Nyitott/zárt Magyarország. Politikai és kulturális orientáció 1914-1949. Szerk. Feil István. Bp. 2013. 83.

Kontinuitás és megújulás tengelyén

„Brav sein” Erkölcsei program és csoportidentitás

A hosszú ideje elodázott kérdés a német vallásos egyleti kultúra csoportidentitást érintő összetevői mentén sajátos módon futott végig.

A *Brav sein* [Légy jó] Németbólyban a Mária-lányokat összefogó Csodásérem Társulat 1938-ban rendezett háromnapos lelkigyakorlatának mottója volt, az egyes betűk jelentéstartalma szerint Beten, Rein, Arbeiten, Volksam [Imádság, tisztaság, munka, engedelmesség] kulcsfogalmaival, tartalmában nem csupán erkölcsi életvezetési program, hanem a német közösség önmeghatározási stratégiája is. Az egyesület az irgalmasrendi nővérek által 1882-ben megalapított Szeplőtelen Szűz Mária Gyermekének Társulatából „nőtte ki” magát, az óvodás- és az elemi iskolás korú lányokat fogva össze.³ Az 1920-as évektől a nővérek valamennyi lánykorosztályt megszervezték. Az óvodások, az 1. és 2. osztályosok a Prágai Kisdéd Jézus, a 3. osztályosok az Őrangyal, a 4-6. osztályosok az Eucharisztikus Társaság, a 14-15 éves lányok férjhezmenetelükig a Szeplőtelen Szűz Mária Gyermekének Társulata tagjai voltak. Az 1924-es új alapszabályzat szerint a Csodásérem társulat három korcsoportot fogott össze. Az 1. az elemi iskolások 3-6. osztályosok csoportját, a 2. a polgári iskolásokat és a még hajadon lányokat, a 3. a férjezett, volt Mária-lányok és az idősebb asszonyok csoportja volt – 88 elemi iskolás, 33 polgári iskolás lány, 67 iskoláját végzett fiatal lány és 280 asszony – összesen 480 taggal. Az egyesületbe való felvételkor a nővérek három napos lelkigyakorlatot szerveztek, mely német nyelven zajlott, külön az édesanyáknak és a lányoknak, az apáknak és a fiúknak is. A lelkigyakorlatot a közös ünnepi szentmisén követte a fogadalomtétel.⁴ A Mária-lányok a település fogadalmi ünnepein – Szent Flórián, Szentháromság, Nepomuki Szent János, Szent József ünnepén – valamint Úrnapján tartott körmenteken külön zászlók alatt vonultak. A hétköznapiakban segítették a szegényeket, a betegeket, az árvákat és az özvegyeket. Emellett illemtant, háztartási ismereteket tanultak, kötöttek, varrtak. Karácsonyra ajándécsomagokat készítettek a rászorulóknak, jótékony céllal rendszeresen adtak elő színdarabokat. Schneider Teréz (1925-2016) visszaemlékezése szerint, aki maga is tagja volt óvodás kora óta a Mária-társulatoknak, az egyletekben németül beszéltek és a színdarabokat is mindig németül adták elő, de megjegyezte azt is, hogy a nővérek óvodájában és iskolájában ekkor már magyarul is tanultak, a hazaszeretet pedig különös súlyt kapott az órákon. Teréz szeretett a társulatok tagja

³ PEL I. 1.f.2. Sematizmus, 1940.; *Imre Mária*: A vallásos népelet emlékei és hagyományai. In: Bóly1093-1993. Szerk. Rózsás József. Bóly 1993. 269.; *Lantosné Imre Mária*: A katolikus németiség népi hitélete a pécsi egyházmegyében. Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat. 1-2. (1991)182.

⁴ *Imre M.*: A vallásos népelet i.m. 269-271.; *Lantosné Imre M.*: A katolikus németiség i.m.183.

lenni. Itt voltak a barátnői, a közösen eltöltött idők, a bálók, a színdarabokra, az ünnepekre a készülődések, az azokon való részvételek, a nővérektől tanult illetően, a közös foglalkozások mind meghatározó élményei voltak későbbi életének. Nővére, Emma itt tanult meg olyan jól varrni, hogy a későbbiekben saját varróműhelyt is nyitott.⁵ A lányok, akik férjhez mentek, egy lourdes-i Mária-szobrot kaptak a társulattól ajándékba, amit a Schublot-on őriztek. Így honosodott meg ezekben az években Bólyban az a hagyomány, hogy májusban és októberben a Mária-litániák hónapjában a Schublot-ot feldíszítve Mária-oltárt készítettek, ahol esténként a család együtt németül imádkozott.⁶ Az egyesület fogadalmi ünnepségein rendszeresen részt vett a családanyákat és asszonyokat tömörítő Rózsafüzér Társulat is, mely 1896 óta volt aktív a településen. A közös imádság lelki védőháló funkciója mellett a zárda növendékeivel együttműködve az 1920-as évektől karitatív feladatokat is vállaltak, jótékonyági esteket szervezve a szegénysorsú gyerekek számára.⁷ A Mária-egyletek így nem csak átfogták a közösség nőtagjainak valamennyi korcsoportját, de a közösség vallási identitását, a német egyesületi nyelvhasználattal a vallást differenciáló szerepében is erősítették.

Különösen, hogy a lelkigyakorlatok alkalmával, így 1938-ban is a férfiakat és fiaikat is bekapcsolta az Csodásérem Társulat is az eseménybe.⁸ A németbólyi férfi társulatok a női egyesületekhez hasonló szervezettséget mutattak. A 6-16 éves fiúkat a 20-as évek új típusú egyesületeként a Szívgyárda fogta össze 120 taggal.⁹ Az 1926-ban megalakuló társulatot¹⁰ a Mária egyesületek tevékenységi tükreiként a vallásérkölcsei nevelés mellett a hétköznapi valóságára, a köteleességek teljesítésére, a házas éretnyek gyakorlására és a hazafias nevelésre helyezte a hangsúlyt.¹¹ 15-16 éves koruktól még a szá-

⁵ Kovács Józsefné, szül. Schneider Teréz (1925-2016) szóbeli közlése, 2011. március 17. Fennmaradt iskolai füzetéből a tananyagban a hazaszeretet hangsúlya jól tükröződik. A hagyatékot Kovács Katalin bocsátotta rendelkezésemre. 2024. november 1.

⁶ *Imre M.*: A vallásos népélet i.m. 272.; Kovács Józsefné, szül. Schneider Teréz szóbeli közlése, 2015. március 17.

⁷ *Imre M.*: A vallásos népélet i.m. 272.

⁸ *Imre M.*: A vallásos népélet i.m. 271.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ A Szívgyárdát a szegedi ferences hitoktató, Sinkovics Frigyes alapította, majd Bíró Ferenc kezdeményezésére a jezsuiták terjesztették. A szervezet új szellemiségét Bíró Ferenc jezsuita atya kezdeményezésére 1920-ban megalakuló Jézus Szentséges Szívét tisztelő és Jézusért apostolkodni akaró Szívgyárda a Jézus Szíve Szövetség tagozataként a 6-14 éves korosztályt fogta össze a vallásérkölcsei és a hazafias nevelés elmélyítésének céljával. A hazafias nevelés külső megjelenési formájaként a tagok nemzeti színű gárdista egyenruhát viseltek, fehér ing piros nyakkendővel és zöld övvel. **Frauhammer Krisztina**: A Szívgyárda kiadványai a gyermeknevelés szol-

zadfordulón a Streicher József plébános által alakított Katolikus Legényegylet és a Katolikus Ifjúsági Legényegylet szervezte az iparos és földműves ifjakat. Az iparos egyesület vasárnap, hétfő, csütörtök és szombat esténként hitbuzgalmi, matematika, történelem, üzleti levelezés, iparműtan és illetlen témákban kínált előadásokat. A szabadidős programok között táncanfolyamok, színelőadások, bálók, sakk-biliárd- és olvasóköri rendezvények szerepeltek. A társulat könyvtára 1935-ben közel 200 kötetet számlált. A megrendelt lapok között egyaránt voltak német és magyar nyelvű újságok. A társulat belső nyelvhasználata is a német és a magyar volt, ami az iparosok kapcsolati hálóiban a két nyelv használatának szükségét tükrözte.¹² Az 1930-as években rendszeressé váltak a pécsi, kőszegi, kalocsai, székesfehérvári testvéregyletek tagságaival való találkozásaik, mely összejövetelek kiváló lehetőségei voltak a tapasztalatcserének. A testvér vándorlegényeket az egyesületek rendszeres ellátással segítették. Németbóly utolsó pacskerkesztője, Reisz János, aki a mesterséget még az 1830-ban született dédapjától Reisz Ferencről tanulta, egy 1996-ban vele készített interjú alkalmával mesélt arról, hogy maga is tagja volt 1934-től a Legényegyletnek, ahol a praktikus vállalkozási ismeretek elsajátítása mellett nagy segítség volt számára, hogy a vándorévek alatt a testvéregyletektől napi étkezést és szállást kapott.¹³

Századfordulós alapításként a földműves fiatalokat tömörítő, Katolikus Ifjúsági Legényegylet hasonló elvek alapján szerveződött. A társulat alapszabálya szerint: *„Az egyesület célja a földműves ifjúságnak vallás-erkölcsös és hazafias szellemben való kiképzése; közhasznú, főleg a földművelésbe vágó ismeretek terjesztése és tisztességes szórakozás szerzése.”*¹⁴ Az egyesület két világháború közötti életébe Galambos-Göller Ferencnek a társulat fennállásának 50. évfordulója alkalmából 1940-ben, még teológus hallgató korában írt összefoglalója enged betekintést. A füzetet *„Népünkkel veleszületik a vallásosság.”* lélektükör leírással kezdte,¹⁵ majd azzal folytatta, hogy ezen a téren Bock plébános teljesen új elgondolással lépett elő, amikor bevezette a rendszeres vallásoktatási órát az egyesületi estéken, azzal, hogy a mindennapi munka, a rengeteg küzdelem és fáradtság az üdvösség kapuja legyen az ifjak lelkében. További újítása a húsvét előtti háromnapos lelkigyakorlat bevezetése volt, hogy a mezői munka mindennapos nehézségeiből, a modern kor hajszájából

gálatában. In: Lelkiségek, lelkiségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép Európában. Szerk. Barna Gábor – Podevák Kinga. Szeged 2014. 137-142.

¹² *Imre M.*: A vallásos népélet i.m. 274.; *Lantosné Imre M.*: A katolikus németiség i.m. 185.

¹³ *Heger Andrásné*: Tutyikészítés. Kézirat, 1996.

¹⁴ *Galambos-Göller Ferenc*: A Németbólyi Róm. Kat. Ifjúsági Egyesület 50 éve, 1890-1940. Németbóly 1940. 4.; Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BaVL) IV. 434.a. doboz 10. A német bólyi kathol. Ifjúsági egyesület alapszabályai 1890. október 16.

¹⁵ Uo.15.

kiemelje a fiatalokat. A plébános vezette elmélkedés mellett szentgyónás és közös szentáldozás szerepelt a programban.¹⁶ Emellett szorgalmazta a tagság országos katolikus megnyilatkozásokon való részvételét. 1925-ben így négyen utaztak vezetésével a szentévi római zarándoklatra, 1927-ben pedig 27-en Máriazellbe.¹⁷ A vallási öntudat erősítésének célján túl a működés gerincét azok az esti előadássorozatok képezték, melyek a modern mezőgazdasági és kereskedelmi ismeretek közvetítésére koncentráltak. Bock plébános, Fényi Sándor káplán, Szende Béla, Gatti Antal, Hámor András tanítók, Hirman Márton főjegyző a rendezvények állandó előadói voltak. A külsős előadók közül Sziebert Károly földbirtokos és Schneider József orvos voltak gyakori vendégei az egyleti beszélgetéseknek.¹⁸ Emellett intenzív kapcsolatot ápoltak a Mohácson 1931-ben megalakult téli gazdasági iskolával, rendszeresen részt vettek a vándorgyűlések szabadelőadásain – 1931 és 1936-ban Németbólyon, 1932-ben Dunaszekcsőn, 1934-ben Lánycsókön, 1937-ben Nagynyáradon, 1939-ben Szajkon és Véméden – melyek ugyancsak kiváló alkalmak voltak a tapasztalatcsereknél.¹⁹ Az eredményekről szólva Galambos-Göller kiemelte, hogy különösen az állattenyésztés során voltak a tagok sikeresek: *„Majdnem minden házban találunk bekeretezett díszoklevelet, mely hirdeti, hogy gazdáink az állandó oktatás, napilapok és szaklapok olvasása nyomán a modern követelményeknek megfelelően rendezik be gazdaságukat.”*²⁰ Megjegyezte ugyanakkor azt is, hogy a meggyőzés nem volt egyszerű feladat: *„A mi polgáraink nehezen akarnak engedni abból a gazdálkodási rendszerből, ami őseiktől maradt rájuk. Így majdnem hiábavaló lett volna az a sok előadás, útmutatás, amiben [...] részesültek.”*²¹ A valláserkölcsi és a szakmai munka mellett a társulat gondot fordított a szabadidő tartalmas eltöltésére is, ahogy írta: *„Aki az egyleti helyiségbe lép, ott vig életet talál.”*²² Voltak itt dominó és sakkasztalok, asztali tekék és egy 1912-ben vásárolt biliárdasztal. A gesztenyefákkal beültetett udvaron, ahol szüreti- és aratási ünnepeket is tartottak, tekepályáját állítottak fel. A nyár egyik szenzációja az egyleti tekemérkőzés volt, egy élő bárány főnyereményével.²³ A bálteremben az egyleti táncmulatságok mellett némi bérleti díj ellenében lakodalmakat is tartottak. Karácsonykor az egyleti karácsonyfa-ünnepély helyszíne volt a terem. Március 15-e hazafias ünnepét minden második évben ugyancsak a teremben tartotta a társulat: *„Alkalom nyílt itt arra, hogy német népünk kifejezze ragaszkodását a magyar haza iránt: német nyelvéhez hűségesen ragaszkodik, de éppen záloga*

¹⁶ Uo.15.

¹⁷ Uo.16.

¹⁸ Uo.16.

¹⁹ Uo.17.

²⁰ Uo.19.

²¹ Uo.17.

²² Uo.4.

²³ Uo.4.

a magyar hűségnek.”²⁴ – írta Galambos-Göller. Reflexiója az állam irányába a politikai lojalitás és a kulturális önazonosság védelmének hangsúlya, részben a mozgalom ekkorra már meghaladott, kompromisszumokat kereső programjának visszatükröződése. Másrészt az egy retorikai stratégia, amivel kifelé önmagát igazolta, és azzal legitimálta a német vallási nyelvhasználatot. Kettős névválasztása meggyőződését is tükrözte, amit az egyesület színdarab rendezői munkájában való aktív részvételével a gyakorlatban is fejezésre juttatott. 1937-ben így ő vitte színre a *Das Opfer des Reichgeheimnisses* [A gyónási titok áldozata] című drámát.²⁵ Gazdaságtechnikailag az egyesület a rendes és a pártoló tagok éves tagdíjaiból, a társulati borkimérés bevételeiből, terembérleti díjakból és adományokból befolyt összegek mellett 1936-ban Bok plébános kezdeményezésére részvényt is jegyzett.²⁶ Ez utóbbi lépése több szempontból is figyelemre méltó, az a tradicionális irányítási elemeken túllépve egyszerre volt a modern szociális szemlélet irányába nyitottságának, proaktív kezdeményező személyiségének a jele, nem idegenkedve a „világi” formáktól sem közössége javának érdekében. A társulat tevékenységében így a csoportkohézió, nem csak a belső, de a település határait is átépítő szolidaritás példája, a csoportidentitás lényegi indikátora is volt egyben.²⁷ A valódi kibontakozás azonban itt a határára is érkezett. A sematizmusokban adatok hiányában ugyan erre nincs utalás, csupán a Rózsafűzér Társulat létszámának csökkenése ragadható meg, amely az 1914-ben rögzített 600-ról 1940-re 346-ra esett vissza.²⁸ Ez a visszaesés sem jelentett azonban még önmagában hanyatlást, hiszen a korcsoportos működésre való áttéréssel a társulati létszámok szükségszerűen „átrendeződték.”

Az 1938-as lelki gyakorlat erkölcsi programja és csoportidentitást erősítő szándéka sem feltétlen utalás erre. A felszín alatt azonban a közösség stabilitásában 1932-től ténylegesen is a bomlás jelei mutatkoztak. Bok plébános 1932 és 1938 közötti feljegyzéseiből ez jól ki is tűnik: „1932. A község tagjai közül igen sokan igénybe veszik az inségakciót. [...] 1933. A népnevelés igen behatóan folyik. A legény és ifjúsági egyesületben 60-60 előadás volt. A legtöbb előadást a helybeli plébános tartotta, aki a vármegye népnevelési bizottság felkérésére több községben is megjelent és előadást tartott. [...] 1935. Midőn a következő történeseket írom összeszorul a szívem. Igen a templom

²⁴ Uo. 5.

²⁵ Uo. 22. A darabok rendezésének feladata a társulat megalakulása utáni években a plébános-elnökökre hárult, amit a két világháború között az egykori tagok vették át.

²⁶ Uo. 23.

²⁷ *Hominisova Mária*: Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció. Etnikai folyamatok magyarországi német családokban. Bp. 2008.35. *Vitári Zsolt*: Generációs szocializáció és/vagy etnikai mobilizáció. A Magyarországi fiatalok a Volksbundban és a Német Ifjúság előkészítése. Pécs 2020. 148.

²⁸ PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1914.1940.

*telve van vásár- és ünnepnapon hívőkkel. Szentségekhez is járulnak nagy buzgósággal. Mégis baj van, nagy baj van. [...] 1936. Rend van egyleteinkben, de az az érzésem, hogy a levente intézmény gyermekeinknek hátrányára van. [...] A leventék lelkileg eldurvulnak, aggasztó jövőjük. [...] A hitközségi képviselőtestület külön konferencia keretében a magyar tanítási nyelvet határozta el. [...] 1937. Ó mennyi keserűség, megaláztatás volt osztályrészem, mert magyar vagyok és szeretem magyar hazámat. [...] 1938. A nemzetiségi kérdés mindig nagyobb és nagyobb hullámokat ver.*²⁹ Bock megjegyzései több rétegben értelmezhetők. Az ínségakció, a karitatív lelkipásztori megoldás, az állami hivatalokkal való együttműködve népnevelési előadások a gazdasági válság hatásának még sikeresnek vélt ellensúlyai. „*A templom telve van [...] Mégis baj van [...]*” tapasztalata azonban már a közösség identitásbeli elbizonytalanodásának a jele. A leventeintézmény kritikája a katolikus pasztoráció és az állami nevelés közötti értékkonfliktus megnyilvánulása. Erre rakódik rá a magyar tanítási nyelv bevezetésének problémája, a plébános személyes identitáskrízisével, ami „*A nemzetiségi kérdés mindig nagyobb és nagyobb hullámokat ver*” megjegyzésével együtt az addig homogén közösség egységének megbomlását jelezte. Basch Ferencék sikeres mozgósítása a plébános aggodalmát alá is támasztotta. Faulstich Egyed ekkorra már nem csak helyben, a németbólyi fiatalokat szervezte eredménnyel, de a környékbeli falvakat is, mint Püspökmárok, Majs, Nagynyárad, Hercegtöttös és Versend.³⁰ Az 1938-as lelkigyakorlat ebben a kontextusban értelmezhető, amely megpróbált stabilitást teremteni az identitásában megingott közösségben.

Törésvonalak ivén

Az 1920-as évektől kibontakozó egyleti újjászületésnek a „fényében” a plébános érzékelése egyszerre volt a sajátosan beágyazott német egyleti kultúra régi-új törésvonalainak rajza és a gazdasági világválság hatásának etnikai leképeződése.

Az egyházmegye német falvaiban 40-50 régi és új különböző társulat is aktív volt ezekben az évtizedekben. A századforduló egyesületei közül a Mária-kongregációk, a Jézus Szíve Szövetségek, míg az új típusú társulati alapítások közül a 6-14 éves fiúkat és a férfiakat tömörítő Szívgyárda és a

²⁹ PEL III. Historia Domus, Bóly, 1932.; 1933.; 1935.; 1936.; 1937.; 1938.

³⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BaVL) IV. 401. a. Baranya vármegye főispánjának bizalmas iratai 119/1938. Mohácsi járás főszolgabírája a főispánnak, Mohács, 1938. május 27.; Hegyháti járás főszolgabírája a főispánnak, Sásd, 1938. május 27.; *Zsolt Vitári*: Generative Sozialisation und/oder ethnische Mobilisierung. Deutsche Kinder und Jugendliche im Volksbund und in der Deutschen Jugend. Münster, 2024. 167.

Credo³¹ mutatott magas arányszámot.³² Ezek az egyesületek kifelé nyitottabbak és így reprezentatívabbak voltak, mint a régebbi társulatok. A taglétszámuk ugyan lényegesen elmaradt a régi típusú egyesületek nem egyszer több száz főt is tömörítő tagságától, de az rétegspecifikus sajátosságaikból is következett.³³ Utóbbi, elvben kedvező változásokra árnyékként vetődött a Vallás és Közoktatási Minisztérium a 77.341/1925-ös számú rendelete, amely az új típusú társulatok szervezését korábbi jóindulatú ajánlásának gyakorlatától eltérően „kötelezően” írta elő.³⁴ Az intézkedés a Bethlen kormány részéről nem volt véletlen, és egybeesett Csernoch János hercegprímás kormánytámogató stratégiai lépésével,³⁵ ami azt is jelentette, hogy ha az egyesületek az egyház állandó központi irányítása alatt is álltak, az állam társadalomnevelő elvárásai determinálták őket is. De Bethlen lépése azért sem volt véletlen, mert az új típusú egyletekkel a társadalom valamennyi

³¹ A Credo a Jézus Neve Társulat tagozataként 1921-ben alakult meg Böle Kornél domonkosrendi atya vezetésével „[...] a katolikus férfiak tömörítése, hitük bátor megvállására és a hitélet elmélyítésére.” Magyar Katolikus Almanach (1927) 1. sz. 630.

³² PEL I.1.f.2. Sematizmusok 1908. 1914. 1940.; *Tengely Adrienn*: Hitbuzgalmi társulatok történetének vázlata a pécsi egyházmegyében (19-21. század). In: Egyháztörténeti tanulmányok. Szerk. Ambrus László. Eger 2016. 47. Az egyesületalapítási „láz” kezdeti felfutása után az egyleti tagság az 1930-as évekre mutatott csökkenést.

³³ *Tengely A.*: Hitbuzgalmi társulatok i.m. 49. Az egyházmegyében 1914-ben 49 különféle egyesület 508 társulata 130 ezres tagságot fogott össze, 1940-ben 40 egyesület 540 társulatának 70 ezres tagsága volt. A sematizmusok szerint 1914 és 1943 között a következő hitbuzgalmi egyesületek működtek az egyházmegyében: Jézus Szent Szíve Társulat, Oltáregylet, Rózsafüzér Társulat, Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Szívének Társulata, Kármál-hegyi Skapuláré Társulat, Mária-kongregáció, Krisztus Szent Vére Társulat, Jézus Szent Gyermekege Társulat, Máriacelli Társulat, Lorettói Ház Társulat, Mária Reparatrix Társulat, Szent József Társulat, Ferences Harmatrend, Mária Leányok Társulata, Gyermekes Órangyal Társulata, Az Isteni Szolgálat Fénye Emelését Célzó Földműves Társaság, Keresztút Társulat, Szent Kereszt Hadsereg, Tisztítóútban Szenvedő Lelkeken Segítő Társulat, Krisztus Szenvedése Skapuláré Társulat, Pádai Szent Antal Missziós Szövetség, Afrikai Miseszövetség, Absztinens Keresztegylet, Örökimádás Társulat, Férfiliga, Keresztény Hitterjesztés Műve, Szent Antal Egyesület, Jézus Szent Szíve Tiszteletőrsége, Szentségimádók Társulata, Csodálatos Éremről Nevezett Mária Társulat, Keresztény Anyák Szent Anna Társulata, Szent Terézke Egyesület, Jézus Szíve Szövetség, Missziós Szövetség, Szívárdá, Credo, Megváltó Szent Keresztje Társulat, Szívőrség, Bencés Harmadrend, Öröklámpa Társulat, Örökös Rózsafüzér Társulat, Katolikus Népszövetség, KALOT, KALÁSZ, Papok Missziós Egylete, Katolikus Olvasókörök. PEL I. 1. f. 2. 1914.; 1943.

³⁴ PEL I.1.f.1. LC 3663/1925.; *Tengely A.*: Hitbuzgalmi társulatok i.m. 48.

³⁵ *Spannenberger Norbert*: A politikai katolicizmus. In: A magyar jobboldali hagyomány 1900-1948. Szerk. Romsics Ignác. Bp. 2009. 197.

rétege átfogható volt. A fiatalok megnyerése pedig kulcsfontosságúnak bizonyult, különösen a német kérdés szempontjából, hiszen így kontroll alatt lehetett tartani az 1923-ban Bleyer Jakab által alapított és 1924-ben engedélyezett Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE) működésével³⁶ lendületet vett német mozgalom utánpótlás-generációját. A régi társulati életet jellemző magánajtatatosságról a változások nyomán ugyanakkor a közös programokra tevődött át a hangsúly a magyar nemzeti érzés intenzív közvetítésének kívánalmával,³⁷ ami Bleyer kompromisszum-készsége ellenére is³⁸ – az állam asszimilációs szándékának árnyékában – látens feszültséget vetített előre. Végül, mivel a politikai katolicizmus már 1921-től defenzív jellegűvé vált,³⁹ a modern világnézeti harc feladatának átvállalásával együtt a régi, a karitatív tevékenységre fókuszáló hagyományos egyleti formákat,⁴⁰ a német falusi egyesületi kultúra századforduló előtti sajátosságait konzerválta.

Paradox módon a német közösségek mély vallásossága, gazdaságközpontú mentalitása, a sikert elősegítő diszciplináltsága és szolidaritása az ezt kifejező önszegélyező tevékenységet, a lelki erőt és megnyugvást szolgáló vallásos szerveződéseknek és a jobb gazdasági működést elősegítő gazdasági kulturális egyesületek létének kedvezett.⁴¹ Ily módon a hagyományos formák a falvak tradicionális rendjének a fenntartásában játszottak szerepet.⁴² A vallás differenciáló funkciójában így a lokalitást erősítette, a nyelvet etnokulturális szerepében tartotta. A nagyobb közösségek irányába lépést ez a fejlemény fékezte, ami Bleyert programjában kedvezőtlenül is érintette.

De a századforduló átörökített állami kontroll beidegződései is – az állam asszimilációs szándékát már az 1925-ös rendelkezés megjelenését

³⁶ *Norbert Spannenberger*: Die katholische Kirche in Ungarn, 1918-1939. Stuttgart, 2006. 144.

³⁷ *Tengely A.*: Hitbuzgalmi társulatok i.m. 50. A Szívgárdisták nemzeti színű egyenruhája, sötétkék nadrág fehér inggel, piros nyakkendővel és zöld övvel, sapkájukon szívgárdapajzsos fehér tollal ennek a külső megjelenési formája volt. *Fraubhammer K.*: A Szívgárda kiadványai i.m.141.

³⁸ *Vitári Zs.*: Generációs szocializáció i.m. 151.

³⁹ *Spannenberger N.*: A magyar politikai katolicizmus i.m. 212.

⁴⁰ Uo. 203.

⁴¹ *Vitári Zs.*: Generációs szocializáció i.m. 212.

⁴² *Friedrich Gottas*: Vereine, Parteien und Interessenverbände der ungarländischen Deutschen. In: Die Habsburgermonarchie 1848-1918. I-XII. Vereine, Parteien und Interessenverbände als Träger der politischen Emantipation. VIII/1. Hg. Helmut Rumpler – Peter Urbanitsch. Wien, 2006.1205-209. *Vitári Zsolt*: Volksbund és német ifjúság. A magyarországi németek náci szervezetei? In: Pécsi Tudományegyetem. Bölcsész Akadémia 4. Szerk. Böhm Gábor – Czefferner Dóra – Fedeles Tamás. Pécs, 2020. 203.

megelőzően kifejezésre juttatva is – a kibontakozás ellenében hatottak.⁴³ Ennek egyik bevált eszköze éppen a gazdasági, társadalmi, kulturális tevékenységet megjelölő társulatok állami jóváhagyási kötelezettsége volt, amellyel már a vallási egyletek megalakulását is kontrázni tudták a hivatalok. Az alsónyéki katolikus olvasókör így csak akkor kapott engedélyt, amikor az alapszabályba szükséges kiegészítésként a politikamentesség kívánalma mellé hivatalos nyelv megjelölésként bekerült a magyar.⁴⁴ „A magyarosodás terjesztése” célmegjelölés ugyancsak kötelező elvárás volt. Kakasdon Kemény Ferenc plébános magyar-német hivatalos nyelvmegjelölése a Katolikus Társaskör 1924-es alapszabályzatában,⁴⁵ és annak elfogadása nem csak kivételes eset volt, de az a plébános elkötelezettségét, a közösségi kommunikáció realitásérzékét is tükrözte a kérdésben. A belső vallási térben a német egyleti nyelvhasználat kifelé a „gátolt nyelv” ellentmondásával így az egyletek egyik modernizációs **korlátja volt.**

Ahol a probléma még élesebben, és már a századfordulón jelentkező konfliktusokban is megmutatkozott, azok a német falvakat is érintő szocioökonómiai kérdések voltak. A plébániatörténeti feljegyzések az „egyletek fényében” több helyütt is az elidegenedés problémájáról számolnak be. Ezeknek az eseteknek egyike volt Szászvár. Az 1829-es vizita szerint ezekben az években a németek a lakosság negyedét alkották és ennek megfelelően a német nyelvű misézés jogát is elnyerték.⁴⁶ Rudolf Mátyás plébános

⁴³ 1911-ben a Királyi Statisztikai Hivatal által készített falvakra és városokra lebontott térképek a közigazgatási szervek tájékozódását segítették, célja szerint azért, hogy „[...] a magyar nemzeti érdekek szempontjából szükséges állandó éber figyelem és működés eredményes gyakoroltatása érdekében könnyen áttekinthető segédeszköz álljon rendelkezésre.” A szándék alól pedig az egyházi alapítású egyletek sem jelentettek kivételt. *Vitári Zs.: Volksbund és német ifjúság i.m. 201.; Sebestyén Éva: Szerb egyesületek és nemzetiségi politika Pest megyében a dualizmus időszakában.* In: *Tanulmányok Pest megye múltjából.* Szerk. Tóth Judit. Bp. 2012. 89.

⁴⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL TVL) IV. 423.b. doboz 1. Az Alsónyéki Római Kat. Olvasókör alapszabályai, 1932. június 23.

⁴⁵ MNL TVL IV. 423.b. doboz 5. A „kakasdi rom. kath. társaskör” alapszabályai, 1924. december 7.

⁴⁶ PEL III. Historia Domus, Szászvár, 1829. A források szerint betelepítésre itt nem került sor, az első német családról 1729-ből vannak adatok Felföldi Mihály plébános említésében, amikor a német földről érkezett Hakel Györgynek jogot adott arra, hogy a plébániához tartozó, elhagyott malmot újjáépítse és birtokba vegye minden esztendőben 4 forintért és három napi munkáért. PEL III. Historia Domus, Szászvár, 1729. A német nevek a század végétől a szénbánya megnyitásával szaporodtak meg az anyakönyvekben, főként cseh, stájer és német területi származásokra utalva. A lakosság számarányai és a misézés rendje a későbbiekben sem változott. 1900-ban 1410-249, 1910-ben 1443-306, 1920-ban 1573-277, 1930-ban 1524-163 volt a magyarok és a németek aránya a településen. A Magyar Korona

1894-ben, amikor a településre került, változatlan viszonyokról számolt be. A közösség egyesületi adatait gondosan külön kötetben vezette. Összeírása szerint a Jézus Szíve Társulat taglétszáma 1891-ben, az alapítás évében 70, 1896-ban 297 volt.⁴⁷ Az Élő Rózsafüzér Társulat 1894 végén alakult meg, 11 rózsába tömörülve, míg 1896-ban már 34 csoport 515 taggal működött. Az Örök Imádás (Oltáregylet) Társulat 1896-ban szerveződött 68 taggal, mely taglétszám a 1904-re 365-re nőtt. A Skapuláré Társulat 1924-ben jött létre 154 taggal. Ez jelentős szám volt ugyan, a korábbi évek egyesületi taglétszámát nem tudta az egyesület elérni. Ezzel egyidőben az Élő Rózsafüzér Társulat létszáma 177-re esett vissza.⁴⁸ Rudolf Mátyás plébános 1898-ban elkerült ugyan Szászvárról, 1920-ban, amikor újra a településre kapott kinevezést, az egyesületi munkát ott folytatta, ahol távozásakor abbahagyta, de az új alapítások ellenére sem tudta már az egyesületek korábbi fényét „visszahozni”. *„A hitélet itt még sok kívánnivalót hagy hátra. A rövid szoknyák, bubifrizurák divatja a lelkeket is éri. A mai vallásosságban is divat van, nem az a lélekből, szívből fakadó, amelyennek lennie kellene.”*⁴⁹ – jellemezte a plébániáján kialakult helyzetet. A modernitás beszivárgása a településre, a közösség bomlása, a felszínes vallásosság „tünetegyüttese” a politikai katholicizmus kórképe, ami Szászváron a bányaművelés visszaesésével egyszerre jelent meg. Az iparos, kereskedő és fuvaros tevékenységre ráállt lakosság munkalehetőségei beszűkültek, miközben a határmenti földeket sorra felvásárolta a szomszédos györkönyi evangélikus némettség.⁵⁰ Rudolf mindezekkel együtt megjegyezte azt is, hogy: *„Szászváron meg volna a lehetősége annak, hogy itt élénk társadalmi élet viruljon. Hogy virul-e? Nehéz megállapítani. Hiányoznak hozzá a „gondviselés” szerű vezető egyéniségek...! A papság és tanítóság legyen talán mindenütt a vezér? Igen, de segéderők nélkül!”*⁵¹ Ezzel annak a diszkrepanciának a burkolt jelzését adta, amelylyel a politika elvárta, hogy a lelkeszkedő papság fenntartsa az egyleti felendülést, miközben a valódi tartalmi támogatás a munkához hiányzott,

országainak 1900. évi népszámlálása 1. A népesség általános leírása községek szerint. *Magyar Statisztikai Közlemények*, 1912. 87.; A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása 1. Demográfiai adatok községek és népesebb puszták, telepek szerint. *Magyar Statisztikai Közlemények*, 1912. 5.; Az 1920. évi népszámlálás 1. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. *Magyar Statisztikai Közlemények*, 1923. 5.; Az 1930. évi népszámlálás. 1. rész. Demográfiai adatok. *Magyar Statisztikai Közlemények*, 1932. 75.; PEL III. HP Szászvár, 3. kötet.

⁴⁷ PEL III. Historia Domus, Szászvár, 3. kötet. A filialisokban Császtán 98, Győrében 72, Mázán 53, Vidéken (Vékény, Egregy, Kárász) 3, 1896-ban Császtán 134, Győrében 109, Mázán 145, Vidéken 65 volt a tagok száma.

⁴⁸ PEL III. Historia Domus, Szászvár, 3. kötet.

⁴⁹ PEL III. Historia Domus, Szászvár, 1924.

⁵⁰ PEL III. Historia Domus, Szászvár, 1924.

⁵¹ PEL III. Historia Domus, Szászvár, 1920.

ami a kétarcúság lelkiismereti problémájaként jelent meg számára. A német kérdés összefüggésben sokatmondó, hogy 1935-ben az Élő Rózsafüzér Társulat már csak két rózsával 30, közülük is 20 német tagot számlált,⁵² ami – a korábbi egyleti törzskönyvek összevetéseiben – azt is jelentette, hogy a németek hagyományos egyleti életük beágyazottságának kereti közül a problémák ellenére is nehezen léptek ki.

Diósberényben a társulatok számában, a taglétszámokban is csökkenés mutatkozott, részben azonban azt itt lefedte az egyleti átrendezés. Az 1914-es sematizmus szerint a Rózsafüzér Társulat (1883) 162, a Keresztény Munkásegylet (1897) 140, Jézus Szíve Társulat (1900) 320, Olvasókör (1904), Földbérő Egyesület (1908) 72, Katolikus Népszövetség (1908) 48, Katolikus Olvasó- és Gazdasági Kör (1908), Skapuláré Társulat (1913) 32 taggal működött. Az 1940-es összeírásban a Rózsafüzér, a Jézus Szíve Társulat és a Katolikus Olvasó- és Gazdasági Kör és az új típusú egyesületek közül az 1936-ban megalakult Szívárdá szerepelt.⁵³ A változások már a századfordulón is felbukkanó problémák többszörösére utalnak, melyek a plébánosi feljegyzések átfedéseiből jól ki is tűnnek. A Katolikus Olvasó- és Gazdasági Kör aktivitásáról Palkó József plébános 1924-ben hosszasan írt: *„A Rudolf Mátyás által 1904 évben alakított Olvasókörből későbbi átalakulás által létesült Munkás és Gazdakör jelenleg fennáll 80-100 átlagos számú taggal. Helyisége jelenleg is a plébánia tözsomszedságában van bérelve 2 igen csekély befogadási képességű szobában, középpütt bormérő helyiséggel – ennél fogva az összes tagok egyszerre való befogadására nem alkalmas, még kevésbé előadások (pláne színházi) tartására. Mindazonáltal a téli estéken tartottak minden télen felolvasások a helybeli plébános és tanítók által. Minthogy a férfi hívők javát foglalja magában, legfőbb szerepe abban áll, hogy mintegy a plébános hűséges gárdáját képezi a helybeli vörös szakszervezeti csoportokba egyesített nemzetközi érzelmi kőművesek ellenében, ami kath. mozgalmak és választások alkalmával nagy fontosságú. kath. és hazafias szellemű lapokat olvashatnak. Nagy kár, hogy a mintegy 250 kötetű kis könyvtár fejlesztése a háború és a drágaság folytán lehetetlenné vált, mert ez a könyvtárállomány kevés. A gazdakör kebelében alakult bérlőcsoport, mely 80 kat. hold Eszterházy uradalmi rétét bírt 16 éven keresztül Belecska határában, amit [az 1923. évben – G.E.] a földbirtokrendezési törvény következtében elvesztette, mert azt belecskai igényjogsultaknak ítélte oda a földbirtokrendező bizottság örök árban. Ezen esemény nagy csapás a diósberényi marhaállományra, mert az eddigi kb. 400 szeker széna elmarad és nem lesz pótolható! Ezen bérlet, mint anyagi érdekelttség is nagyban összetartotta a tagokat a körben és féltő, hogy a magasra szökött tagsági díj ezen bérlet bukás azután több tagot kilépésre fog csábítani.”*⁵⁴ Fel-

⁵² PEL III. Historia Domus, Szászvár, 3. kötet.

⁵³ PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1914. 1940. PEL III. Historia Domus, Diósberény, 1936.

⁵⁴ PEL III. Historia Domus, Diósberény, 1924.

jegyzéseiből jól látszik, hogy a gazdák problémáira reagálva jól érzékkel bővítette ki funkciójában az olvasókört, amelynek létszáma így növekedett is és a jól működő közös érdekérvényesítés összetartotta a tagságot. Együttal a politikai katolicizmus századeleji beidegződéseinek ívén az egyletnek még Rudolf Mátyás idején megfogalmazott egyéb célkitűzését szó szerint ismételte meg, mint a hazafias nevelés és a restriktív ideológiák elleni küzdelem feladatát. Arról nem szólnak a források, hogy a konfliktus miként végződött, annyi azonban bizonyos, hogy az egyesület még 1940-ben is működött, és hogy Faludi Ferenc plébános a kőművesek nehéz helyzetére reagálva 1926-ban bevonta e réteget is a kör tevékenységébe. *„A gazdasági helyzet nyomasztó, a két évvel ezelőtti pénzbőség megszűnt, s pénztelenség és munkanélküliség lépett helyébe. Hogy gazdasági helyzetükön javítsanak, sok diósberényi kőműves a vándorbotot vette a kezébe s Törökországba indultak, munkát és kenyeret keresni. Egyrésztük csalódottan nemsokára visszajött, akik lent maradtak részint még júniusban, részint ősszel tértek vissza üres kézzel. Mindössze egy néhány van most is még lent. A kivándoroltak közül a halál is áldozatot kívánt, s Schäfer Péter diósberényi legény Törökországban alussza örök álmát. Volt két merész vállalkozó, aki Kanadába vándorolt ki. Sorsuk egyelőre tűrhető.”*⁵⁵ – írta a kialakult helyzetről. 1930-ban már arról számolt be, miszerint: *„A nyomorúság nagy. Az ínségeseken akartunk segíteni, amikor itt is megalakítottuk az ínségbizottságot és munkához láttunk.”*⁵⁶ Ezzel a politikai katolicizmus determinált mozgásterében is, helyben sikerült a problémákat elhárítania. A gazdasági világválság hatásainak begyűrűzése a falvakba azonban már mélyen megérintette a beágyazottságát a törésvonalak ellenére is őrző német egyleti életet.

Szajkon Mayerhof Péter plébános feljegyzéseiből ez jól ki is tűnik. A közösséget 1914-es sematizmus szerint a Katholikus Olvasókör (1895) 130, a Jézus Szent Szíve Egyesület (1897) 265, a Katholikus Népszövetség (1909) 64, a Katholikus Ifjúsági Egyesület (1913) 50 taggal tömörítette.⁵⁷ Az 1940-es összeírások ezzel szemben a Jézus Szíve és a Jézus Szent Gyermekségének Társulatáról tesznek említést 205, illetve 74 taggal. A Népszövetség erre az időre teljesen eljelentéktelenedett, az Olvasókör 1938-ban a Volksbund megalakulásával bomlott fel. Ez már önmagában is az egyleti élet „átrendeződését” tükrözte, a gyerekek és az ifjúság újjászervezése ugyancsak problémajelzés is volt. *„Ez év júniusától kezdve minden hónapban megünnepeljük az első pénteket Jézus Szent Szíve tiszteletére szentségkitételes misével és nagyobb gyóntatással. Az iskolásgyerekek ilyenkor mindig elvégzik a szent gyóntásukat, a felnőttek közül 20-30, a Jézus Szíve nagy kilencedet is sokan megkezdték, főleg az iskolásgyermekek. Talán így megszeretvén azt gyermekkorban, felnőtt korukban is elvégzik majd. Megalakult az iskolások között a Jézus Szent Gyermekségének Egyesülete. Mindenki tagja,*

⁵⁵ PEL III. Historia Domus, Diósberény, 1926.

⁵⁶ PEL III. Historia Domus, Diósberény, 1930.

⁵⁷ PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1914.

az imádságot – úgy hiszem – élvezzik, azonban a havi 4-5 fillér befizetését a missziók javára nem lehet megvalósítani. Szereztem egy missziós perselyt és minden hittanórán kiteszem az iskolában az asztalra, és a gyerekek tetszésük szerint dobják be a filléreiket.⁵⁸ – írta 1929-ben. Lépése a prevenció halaszthatatlan szükségének felismerése, különösen, hogy az ifjúság szervezésében kevésbé volt sikeres, megjegyezve, hogy: „[...] megkíséréltem az Ifjúsági Egyletet is – kb. 7-8 évi szünet után – új életre támasztani egy-két újságnak és társasjátéknak az ifjúság részére való beszerzésével. Sajnos azonban csak egy évig tartott az új élet is. Az 1931 év végén egyelőre ismét bezártak az Ifjúsági Egylet kapui. Oka egyrészt a pénzhiány, a tagsági díjak nem folytak be; másrészt az a körülmény is, hogy a levente ifjak közül kevés a helybeli, a legtöbb köztük idegen községből való szolga, akik ma itt, holnap ott vannak. És végül úgy látom, hogy Hesz János kántortanítónak, – nincs is sok kedve ezen jött-ment társasággal bibelődni és bajmóldni. Talán egy-két év múlva mégis fog sikerülni, amikor a szajki ifjak száma már nagyobb lesz.”⁵⁹ A felvázolt probléma – a helyi és az „idegen” fiatalok ellentéte – mögött már a gazdasági világválság hatásaként, a közösség instabilitása húzódott meg, ami 1932-es feljegyzéseiből jól látszik is: „A gazdasági viszonyok még inkább romlottak és az árak lemorzsolódása folytatódott, bihetőleg elérve a mélypontot. A bor ára pl. 10-20 fillerre csökkent, a hizott sertésé pedig 50 fillerre kg-ént élő súlyban. Hozzájött még a nagyrozsdakár a gabonatermésben. A nép nem tudott sehogy sem segíteni magán és kezdett elégedetlenkedni. Sokan nem tudtak eleget tenni adófizetési kötelezettségüknek, egyik-másik nem is akart, mivel izgatás is folyt ez ellen, főleg a pincékben, míg végül a végrehajtás jött. Bizonyára ezen nyomasztó gazdasági viszonyok is voltak befolyással azon három öngyilkosságra, mely ezen évben a községben előfordult, ami már hosszú idő óta nem történt. A nehéz helyzetre való tekintettel 3300 pengő párbérváltságból ezen évre önként elengedtem 500 pengőt.”⁶⁰ Annyit mégis sikerült elérnie, hogy „A Jézus Szíve Társulat új fejlődésnek indult, amennyiben 20 évi pihenés után 130 új tag lépett be.”⁶¹ Feladatai azonban itt még nem értek véget. A problémák az Olvasóköriben kialakult feszültségek a formájában a férfi hívek körében is megmutatkoztak: „Az olvasóegyletben durvaságok, pártoskodások, sőt verekedések is előfordultak nem egyszer.

⁵⁸ PEL III. Historia Domus, Szajk, 1929. A **Jézus Szent Gyermekségének Társulata** missziós területek gyermekeit támogató társulat. Az első egyesület 1843-ban alakult Nancyban a kínai misszió gyermekeinek megsegítésére, majd 1855-től valamennyi missziós terület gyermekeinek igyekezett támogatást nyújtani. IX. Pius pápa 1856-ban hagyta jóvá az egyesület működését. Tagjai naponta imádkoztak a misszióért és havonta bizonyos összeget ajánlottak fel missziós célokra. Magyarországon 1888-ban alakultak meg első társulataik. <https://lexikon.katolikus.hu/letoltés/2025.júl.22>.

⁵⁹ PEL III. Historia Domus, Szajk, 1931.

⁶⁰ PEL III. Historia Domus, Szajk, 1932.

⁶¹ PEL III. Historia Domus, Szajk, 1932.

*Legnagyobb baj és oka minden egyéb rendellenességnek az esti 10 órai zárórának be nem tartása volt. [...] Sikerült részint szép szóval, részint szigorú fellépéssel az esti záróra megtartását keresztülvinnem és a verekedéseket teljesen megszüntetnem, miután néhány semmirekellő tagot példaadás kedvéért az egyletből kizárhattam. A téli estéken többször tartottam előadásokat, amelyek szép számmal vettek részt a tagok.*⁶² A „durvaságok, pártoskodások, verekedések” a közösségen belüli törésvonalakra, érdek- és státuszkonfliktusokra, a záróra ügye a plébánosi tekintély próbatételére utalás. Az egyletből való kizárásokkal, felvilágosító, előadásokkal helyreállt ugyan a rend a társulatban, a konfliktusban valójában már az etnikai önazonosság megjelenítése és az adott helyzetben az egyházhoz való viszony problémáját is felvetette. Ez azt is jelentette, hogy a gazdasági világválság okozta romló körülményekre Bleyer 1933-ban bekövetkezett halála után az örökébe lépett, a Basch vezette fiatal német generáció által érkeztetett etnikai alapú válasz, amely a gazdasági lejtmenet okát nem csak a gazdasági válsággal, hanem az etnikai különbözőséggel is magyarázta, amely probléma e válasz szerint az etnikai önszerveződéssel ellensúlyozható,⁶³ ahogy az már Bok plébános 1932 és 1938 közötti feljegyzéseiből is kitűnt, elérte az egyleteket is.

Az AC pártoktól független szerveződésként való megalakítása 1931-ben ezeknek a német egyleti életet átmetsző ellentmondásoknak a feloldására tett kísérlet is volt.

„Veritas et vita” Az AC szervezetek akcióban

Az AC programja és a megvalósulás ellentmondásai

Az AC létrehozását 1929 nyarán Bangha Béla emlékiratban ajánlotta Serédi hercegprímás figyelmébe.⁶⁴ Az 1929. október 25-i püspökkari konferencián tervezete tárgyalásra is került, majd 1931 májusában állt fel Shvoy Lajos és Virág Ferenc kezdeményezésére az AC központi szervezetének megalakítását előkészítő bizottság.⁶⁵ Az itt született javaslat alapján az 1931. október 14-i püspökkari konferencia döntött az egyházmegyei szervezetek létrehozásáról.⁶⁶ Virág püspök ennek megfelelően utasította pap-

⁶² PEL III. Historia Domus, Szajk, 1929.

⁶³ *Vitári Zs.*: Volksbund és német ifúság i.m. 216. *Vitári Zs.*: Generációs szocializáció i.m. 147.

⁶⁴ *Gianone András*: Az Actio Catholica története Magyarországon, 1932-1948. Bp. 2010. 23-26. *Gianone András*: Az Actio Catholica a Pécsi egyházmegyében a püspöki körlevelek alapján. In: A XX. század egyház- és társadalomtörténetének metzéspontjai. Szerk. Bánkúti Gábor – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, 2012. 98. *Klestenitz Tibor*: Pajzs és kard. Bangha Béla élete és eszmeisége. Bp. 2020. 297.; *Beke M.*: A püspöki tanácskozások i.m. 1992. I. 347.

⁶⁵ *Gianone A.*: Az Actio Catholica i.m. 2012. 99.

⁶⁶ *Beke M.*: A püspöki tanácskozások i.m. 1992. I. 400.

ságát az AC esperes kerületi és egyházmegyei tanácsának megszervezésére. A tanács élén ő maga állt, az egyházmegyei igazgatói funkciót Györkös József plébános, a Szent Erzsébet Leánygimnázium igazgatója töltötte be.⁶⁷ A szervezeti egységek létrehozásával párhuzamosan megindult az egyházmegyében a *Veritas et vita* [Igazság és élet] mottóval „a katolikuság társadalmi megszervezése”.

Ennek egyik demonstratív és talán nem véletlen eseménye volt 1932 szeptemberében a völgyégi németseget megmozgató, a csicsói kegyhely fennállásának 200 éves évfordulója alkalmából Bräutigam Ferenc szakadati és Eberhardt József högyészi plébános szervezésében megrendezett katolikus nap, amit az AC megalakulásának és a *Katolikus Népszövetség* újjászervezésének ünnepélyes bejelentésével kapcsoltak össze. A rendezvényen a *Pécsi Hírek* beszámolója szerint mintegy hatezer ember vett részt.⁶⁸ Az országos központi szervezet kiépítéséről ezzel egyidőben az 1932. október 19-i püspökkari tanácskozáson született döntés.⁶⁹ Ekkorra az adott politikai szituáció, Gömbös Gyula egyházhoz fűződő viszonyának elgondolásával és a világgazdasági válság okozta ínséghelyzet is kényszerítő erővel hatott a szervezőmunka felgyorsítására. Utóbbi tény felismerésére utal többek között az, hogy országos igazgatói posztra a szociális érzékenységről ismert Mihalovics Zsigmond budapesti plébános kapott megbízást.⁷⁰ Kinevezésének üzenete a német kérdés szempontjából is jelentőséggel bír, különösen, hogy az egyes falvak válságáról szóló beszámolók csak szaporodtak. Majson Riedlinger Dezső plébános arról írt, hogy: „*A gazdasági viszonyok még ebben az aránylag jómódú községben is kétségbeejtően rosszabbodnak. Pénzhiány jelentkezik az egész vonalon. A kisgazdák kezdenek eladósodni. Alig-alig bírják a nagy terheket! Szociális, vagy még rosszabb*

⁶⁷ Pécs egyházmegyei Katolikus Akció Központi Szervezete. Pécsi Katolikus Tudósító 2. (1934). 22.

⁶⁸ Hatezer ember ünnepelt tegnap a csicsói Katolikus Napon. Pécsi Hírek, 1932. szeptember 12.3. A búcsún résztvevő települések Mucsi, Kisdorog, Bonyhádvarasd, Gyulaj, Értény, Regöly, Pincehely, Szakcs, Kurd, Somogyegres, Kajdacs, Kisszékely, Udvari, Tamási, Kocsola, Döbrököz, Csibrák, Dombóvár, Nagykónyi, Magyarkeszi, Pári, Szakály, Nagyhajmás, Tolna, Lengyel, Sióagárd, Harc, Vásárosdombó, Murga, Felsőireg, Lápafő, Gyöng voltak.

⁶⁹ *Beke M.*: A püspöki tanácskozások i.m. 1992. II. 194-195.

⁷⁰ *Gianone A.*: Az Actio Catholica i.m. 2012. 99. Mihalovics Zsigmond (1889-1959) a Veszprém vármegyei Homokbödögnén született. Teológiai tanulmányait a Pázmáneumban végezte. 1914-ben szentelték pappá. 1919-től Budapest Herminamező adminisztrátora, majd 1924-től plébánosa. 1933-tól az AC országos igazgatója. 1948-ban letartóztatása elől menekülve elhagyta az országot és az USA-ban telepedett le. Bővebben *Gianone András*: Mihalovics Zsigmond, a szociálisan érzékeny lelkipásztor. In: Útkeresés két korszak határán. A katolikus Szociális Népmozgalom 75. évfordulójára. Szerk. Klestenitz Tibor – Petrás Éva – Soós Viktor Attila. Agyagosszergény 2019. 119-127.

mozgalom azonban még nem észlelhető. [...] Ami a plébánia valláserkölcsei életét illeti, fájdalom, meg kell állapítanom, hogy az általános elszegényedés és elégedetlenség folytán olyan momentumok merültek fel, amelyek különösen az erkölcsök rosszabbodását jelentik. Az ifjúság alig-alig fékezhető!”⁷¹ Szakadátton Bräutigam Ferenc a súlyosbodó gazdasági problémák enyhítését célzó kölcsönszerzési akciójáról számolt be: „Az általános elszegényedés már nagyon érezhető falum lakói körében. Bajukon úgy segíték, hogy már hosszabb idő óta kölcsönöket szerzek a pécsegyhym. takarékpénztárból, amelyeket híveim lelkiismeretesen és pontosan fizetnek. Előnyös ez annyiból, hogy sok szegény embert kiszabadítottam az uzsorások kezéből- és így a kath. tőke kath. érdekeket szolgál! Másrészt aggasztó az a körülmény, hogy mindig többen és többen szorulnak kölcsönökre.”⁷² A helyzet azonban minden jószándéka ellenére is tovább romlott: „A nép pénztelensége hihetetlen módon fokozódik. Adókat erőszakkal kell behajtani, állandó zaklatás, csendőrök kísérik a hivatalnokokat. A hangulat nagyon szomorú!”⁷³ A megnyilatkozásokból jól látszik, hogy a realitásokkal számot vetve, az azonnali segítséget nyújtó karitatív eszközökkel igyekeztek a plébánosok nehéz helyzetbe került híveiket támogatni.⁷⁴ Az AC megalakulása egyúttal reményt kelthetett a szervezeti innováció szintjén is a problémakezelésre.

A csicsói búcsú demonstrációs szándéka és Virág püspöknek az AC alszervezeteként a *Katolikus Népszövetség*⁷⁵ újjászervezését támogató kijelentése ellenére a megtorpanás jelei is gyorsan megmutatkoztak. Villányban Loschert Kázmér plébános 1932-ben írt arról a történetében, hogy Perényi Pál kerületi esperes januárban járt nála a szervezet újjászervezésének ügyében. Loschert azonban inkább a Credo egyesületet szervezte volna szívesebben meg, hogy összefogja a férfi híveket.⁷⁶ Végül mégis enge-

⁷¹ PEL III. Historia Domus, Majs, 1930.

⁷² PEL III. Historia Domus, Szakadát, 1929.

⁷³ PEL III. Historia Domus, 1932.

⁷⁴ Serédi Jusztinián hercegprímás 1931-ben elrendelte, hogy egyházmegyéje valamennyi plébániáján alapítsanak karitász szervezetet. Püspöktársainak ugyancsak javaslatot tett egyházmegyéikben központok létrehozására. *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i.m. 80-81.

⁷⁵ Bangha Béla elsőként a *Katolikus Népszövetség* keretében történő megújulásban gondolkodott. Erről a későbbiekben lemondott, de mint meglevő egyesületre továbbra is támaszkodni kívánt az alapszervezetek kiépítésekor. *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i.m. 25.

⁷⁶ „Dr. Perényi Pál ker. esperes január folyamán az országosan újjá szerveződő régi Katolikus Népszövetségnek Villányon való megalakítását szorgalmazta. A plébános a maga férfi-híveit szívesebben tömörítette volna a Credo-egyesületbe, mint aminek inkább van hitbuzgalmi jellege és fizetési kötelezettséggel – tagdíjjal – nem jár. De az esperes érvelésére, hogy éppen a megyéspüspök óhajtja mindenekelőtt egyházmegyéje területén a Népszövetség újjászervezését, a plébános deferált.” PEL III. Historia Domus, Villány, 1932.

dett Perényinek, de a további feljegyzésekből kiderül az is, hogy az ügynek meg szeretne volna nyerni a helyi MNNE helyi tagságát is: „Természetesen az ügyben érintkezésbe lépett [Loschert – G.E.] az egyházközség világi elnökével, Treppert Józseffel, hogy a szervezkedésnél már csak az egyházközségben viselt állásánál és a helybeli németiségre gyakorolt nagy befolyásánál fogva is segítségére legyen. Teppert kijelentette, hogy ebben az ügyben előbb tárgyalni akar vezérével, Dr. Bleyer Jakab ny. nemzetiségi miniszterrel, a magyarországi német mozgalom fejével, Villány országgyűlési képviselőjével, kinek katolikus berkekben nem volt rosszhangzású neve. Bleyer – Teppert szerint – kijelentette, hogy neki csupán a Volksbildungsverein, a magyarországi német népművelődési egyesület fekszik a szívében, semmi egyébbel nem törődik. Bleyer e nyilatkozatára Teppert nem vállalkozott a Népszövetségben szervező munkára, sőt kilátástalannak mondott minden enémű kísérletet.”⁷⁷ Az esetleírás több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt Bleyer elzárkózásában itt már jól megragadható bizalmatlansága az egyházi vezetéssel szemben és az is, hogy Teppert elsődlegesen már nem a plébánosára, nem az egyházvezetésre figyelt, hanem a mozgalom iránti lojalitás volt irányadó számára. Másrészt az, hogy Loschert végül maga fogott hozzá a Katolikus Népszövetség megszervezéséhez, azon túl, hogy abban a püspökének való megfelelés motiválhatta, a Bleyerre vonatkozó megjegyzése finom utalás arra a törésvonalra, amiért mégis fontosnak vélhette, hogy a kezdeményezésnek végül az élére álljon: „A plébános [így – G.E.] a maga erejéből próbálkozott e munkával. Igyekezését némi siker is kísérte, mert a feb. 2.-i alakuló gyűlés után csakhamar mintegy 100 férfi jelentkezett népszövetségi tagul. Csoportvezetőül megnyerte Preisendorf András kőművest, Mauer András ácsot, Weber Miklós ny. vasúti altisztet, Tengler Ádám telkest és Eiter György kisházast. A munka is hamarosan megindult és szép látogatottságnak örvendő, katolikus kérdéseket felölelő előadások sorozatát kezdték meg a népiskola helyiségeiben. Előadók a helybeli papságon kívül a tanítók és Kienle Ernő körjegyző voltak.”⁷⁸ Loschert aktivitása azonban csak az adott pillanat sikere volt, a szervezet újjászervezésének kísérlete itt és ezzel el is akadt.

Olyannyira, hogy kérdés az AC további szervezeti kereteinek kiépítése során sem jelent meg. Az országos elnökség 1933 elején „Útmutató az Actio Catholica egyházmegyei szervezeteinek működéséhez” címmel adta ki azt a füzetet, amellyel az egyházközségekben a Bangha memorandumában megfogalmazott elvek alapján a hitbuzgalmi, szociális és kulturális szakosztályok létrehozását szorgalmazta az olyan jól működő, hagyományokkal rendelkező hitbuzgalmi egyesületekre építve, mint a Szívgyárda, a Mária egyesületek, a Rózsafüzér, a Jézus Szent Szíve Társulatok és a Credo.⁷⁹ Virág püspök ennek megfelelően az 1388/1933-as körlevelében a „veritas et vita”, az „igazságosság és élet” jelszóval szorgalmazta az egyházmegyei

⁷⁷ PEL III. Historia Domus, Villány, 1932.

⁷⁸ PEL III. Historia Domus, Villány, 1932.

⁷⁹ PEL I.1.f.2. LC 1388/1933.

szervezőmunkát.⁸⁰ A *Pécsi Katolikus Tudósító*, mely 1933-tól az egyházmegyei AC hivatalos lapjaként jelent meg, az 1934. februári számában számolt be elsőként az egyes szakosztályok megalakulásáról.⁸¹ A tanácsok a hitbuzgalmi részlegek feladatát a hitélet szervezésében, erkölcsi témák megvitatásában, a kulturális szakosztály tennivalóját kultúrelőadások, világnézeti tanfolyamok szervezésében, a szociális-karitatív csoportok célját a szegénygondozásban jelölték meg.⁸² A lap 1934. júniusi beszámolója szerint a bonyhádi kerületi esperesi tanácskozáson a szervezőmunka kapcsán napirendre került legalább egy saját, modern német nyelvű katolikus lap szükségessége is.⁸³ Utóbbi kezdeményezés megvalósulásának remény-

⁸⁰ PEL I.1.f.2. LC 1388/1933.

⁸¹ A lap első száma 1921. május 15-én jelent meg a pécsi Belvárosi-plébánia kiadásában. 1922 augusztusában azonban feltehetően anyagi okokból az újság megszűnt. 1925 végén új tartalommal, új formával újraindult a lap. 1933-tól a AC orgánumaként jelent meg. *Kerekes Imre: A Pécsi Katolikus Tudósító (1921-1944)*. <https://kerekesimre.freeweb.hu/pecsi-katolikus-tudosito/> letöltés 2023. feb. 13. Pécs egyházmegyei Katolikus Akció Szervezete. Pécsi Katolikus Tudósító 2. (1934) 22-23. A hitbuzgalmi és Erkölcsvédelmi szakosztály vezetője Bozóky Géza egyetemi tanár, a Kulturális szakosztályt Kiss Albin ciszterci gimnáziumi igazgató, a Szociális és karitatív szakosztályt Kelemen Andor, szentszéki tanácsos, belvárosi plébános, a Sajtó Szakosztályt Vasváry Ferenc egyetemi tanár, a Szervezési szakosztályt Szinkovich Károly főjegyző vezette.

⁸² A hitbuzgalmi szakosztály gyűlése. Pécsi Katolikus Tudósító 5. (1934) 25-26. Népművelés. Pécsi Katolikus Tudósító 2. (1934) 19-20. Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító 3. (1934) 20. Középkori lovag-szellem a Kat. Akcióban. Pécsi Katolikus Tudósító 7-8. (1934) 4-6. Szociális munka. Pécsi Katolikus Tudósító 11. (1934) 4-6.

⁸³ Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító 6. (1934) 36. Az AC 1935-ös programja továbbra is karitatív keretek között mozgott. A mottó a „Szociális és karitatív segítséget a falu népének!” tartalmában a rászoruló kisgyermekes anyáknak segélycsomagok kiosztásában, segítő asszonyok csoportjának, a gyermek napközi-otthon, a téli étkeztetés, ruhagyűjtés megszervezésében, a szegénygondozásban és munkanélküliek természetbeni segítség ellenében „magánosoknál”, vagy a közületeknél való alkalmazásában merült ki. *Dr. Tegzes László: Szociális és karitatív segítséget a falu népének!* Pécsi Katolikus Tudósító 2. (1935) 36-38. A szervezet által 1936 októberében meghirdetett „Krisztus és a falu” program sem lépett túl a jótekonkodáson. *Perr Viktor* közlése: *Krisztus és a falu*. Pécsi Katolikus Tudósító (1934) 11. 180-182. A szervezetnek voltak olyan kezdeményezői, mint az Ezüstkalászos gazdaképző tanfolyamok, melyek a *gazdálkodási ismeretek* bővítésére irányultak. Szakadaton 1934-ben harminc gazda végezte el Bräutigam Ferenc plébános vezetésével a Földművelődésügyi Minisztérium által támogatott képzést. PEL III. Historia Domus, Szakadát, 1934. A kezdeményezésre rákapcsolódva Perényi Pál plébános Himesházaról gazdasági szaktanító képző tanfolyamon vett részt Kecskeméten, hogy bekapcsolja a gazdákat a képzési formába. PEL III. Historia Domus, Himesháza, 1937.

keltő megnyilvánulása volt, hogy az 1933-as, elsőként az AC szervezésében megrendezett katolikus nagygyűlésnek az AC működéséről szóló tájékoztató füzeté *Was ist die katholische Aktion und was bezweckt sie?* [Mi is az az Actio Catholica, és mi a célja?] címmel megjelent németül is⁸⁴ és az 1934-es katolikus nagygyűlésen a „németajkú magyarok” számára a budai Vigadóban az 1920-as években elhalt nemzetiségi gyűlések után külön ülés megszervezésére is sor került. A szervezeti pluralizáló szándék ekkor még láthatóan érvényesülni tudott. Külön nemzetiségi tagozatok felállításáról, az AC kiadványok nemzetiségi nyelveken való megjelenéséről azonban végül nem került sor. Ennek oka pedig Serédi hercegprímásnak a kérdésben is megnyilvánuló tartózkodó, óvatos magatartása volt, amellyel 1935-ben a probléma kapcsán a szervezet egyöntetű irányításának elve mellett foglalt állást és ezzel a kérdést a maga részéről le is zárta.⁸⁵ A *Katolikus Népszövetség* újjászervezésének kísérlete ezért sem lehetett sikeres, de azért sem, mert a népi bajtársak és a Volksbund ekkorra hatékonyan mobilizáltak. Az 1936-os pécsi egyházmegyei zsinat IV.529.§ b) pontja ugyan újra a szövetség megalakítására buzdított,⁸⁶ az 1940-es sematizmus szerint Villány mellett már csak hat németek lakta településen működött az egyesület, alig több, mint 250 fős tagsággal.⁸⁷

⁸⁴ *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i.m. 36-37.

⁸⁵ Uo. 320.

⁸⁶ *Damádi Zoltán*: Az 1936. évi pécsi egyházmegyei zsinat. Bp. 2017. 264.

⁸⁷ PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1914.1940. 1914-ben a Katolikus Népszövetség társulatai: Nagyrápád (49), Kővágószőlős (42), Kővágótöttös (38), Püspökbogád (110), Ráczváros (105), Görcsöny (30), Pellérd (30), Keszü (56), Gyód (28), Garé (30), Siklósbodony (18), Bükkösd (60), Sumony (54), Szabadszentkirály (101), Szentdénes (21), Szentlőrinc (201), Magyarszentiván (23), Kisasszonyfa (22), Gyúd (52), Beremend (130), Lapánca (78), Lippó (17), Németmárok (180), Siklós (120), Villány (130), Kiskajakfalva (50), Villánykövesd (5), Baranyaszentiván (76), Bellye (38), Laskafalu (146), Keskend (93), Kácsfalu (42), Lócse (38), Vörösmart (67), Dárda (178), Herczegszőlős (215), Baranyakisfalud (11), Kiskőszeg (75), Bár (60), Dunaszekcső (78), Lánycsók (73), Majs (53), Mohács (520), Nagynyárád (202), Somberek (172), Babarc (137), Himesháza (118), Herczegszabar (40), Szűr (50), Püspökmárok (25), Máriakéménd (125), Monyoród (60), Szederkény (30), Püspöklak (15), Maráza (56), Fazekasboda (23), Feked (15), Ráczmecske (64), Apátvarasd (7), Szebény (21), Véménd (104), Egerág (23), Kisherend (21), Mislény (15), Németbóly (304), Olasz (60), Birján (30), Hásságy (50), Hidor (30), Nyomja (60), Rácztöttös (80), Szajk (64), Kiskassa (62), Pécsdevecser (26), Németpalkonya (54), Ivánbattyán (34), Berkesd (136), Hosszúhetény (37), Lovászhetény (35), Pécsvárad (114), Püspöknádasd (100), Kékesd (24), Alsómocsolád (30), Bikal (23), Kárász (56), Kisvaszar (40), Köblény (62), Mágoacs (168), Mecsekjánosi (38), Komló (12), Szalatnak (41), Szászvár (335), Abaliget (36), Szágy (42), Felsőmindszent (25), Hetvehely (8), Magyarhertelend (50), Magyarszék (65), Sásd (20), Vásárosdombó (95), Felsőszentmárton (16), Ibafa (15), Szigetvár (199),

1935-től a *Pécsi Katolikus Tudósító* sem említette „fel” a nemzetiségi kérdést. A német származású plébánosok írásait Wagner János a szeminarium spiriuálisa, Báter Károly Németbóly, majd Paks, Kővágószőlős, Patton János Mohács plébánosának és Perr Viktornak a neve fémjelezte. Cikkeik a téma határán mozogva, jórészt erkölcsi kérdéseket feszegettek. Kivétel volt Perr, aki, ha nem is közvetlenül, de a szociális problémákra fókuszáló írásaival kapcsolódott a kérdéshez. Perr beállítottságánál, nevelésénél fogva különös érzékenységet mutatott a szociális kérdések iránt.⁸⁸ 1930-ban így csatlakozott a kispapok köréhez. Szegeden ott volt a KALOT születésének pillanataiban is. A lap 1937. szeptemberi számában ezekről a tapasztalatairól számolt be és szorgalmazta már ekkor az egyházmegyében a szervezőmunka megindulását.⁸⁹ Ez azt is jelentette, hogy a modern szociális érzékenység jelen volt a szervezet gondolkodásában, ahogy azonban a nemzetiségi kérdésben, úgy itt is működtek a fékek.

Az elvi irányultság mellett a lap a szervezet gyakorlati működését, így annak kettősségét is jól tükrözi. Az egyházmegyei tanács 1933 októberében hozott döntése alapján a hivatalos ügyintézés a plébánosok és az egyházmegye között az újság útján történt.⁹⁰ A *Hírek* rovat többek között rendszeresen beszámolt a helyi egyleti eseményekről. Ezekből a tudósításokból tudjuk, hogy Patton plébános Mohácson a szervezet megalakulását a Credo Egyesület éves gyűlésén a restriktív eszmék elleni küzdelem szükségékként tűzte napirendre: „*A kommunizmus, a fasizmus és hitlerizmus*

Bogdása (22), Sellye (122), Lakócsa (20), Apar (67), Bonyhád (36), Grábóc (17), Kakasd (56), Szálka (21), Nagymányok (76), Cikó (16), Mőcsény (7), Dombóvár (40), Döbrököz (97), Gyulaj (53), Kurd (50), Nak (61), Szakály (68), Szakcs (135), Kocsola (6), Értény (47), Felsőireg (70), Kánya (96), Koppányszántó (50), Magyarkeszi (75), Nagykónyi (60), Pári (45), Tengőd (36), Bedeg (40), Felsőnyék (36), Kiszékely (31), Mízla (7), Ozora (57), Regöly (260), Tamási (56), Pálfa (20), Németkér (198), Paks (235), Bölske (18), Kajdacs (11), Bátaszék (190), Fadd (20), Harcz (17), Mőzs (29), Szekszárd (550), Szedres (29), Várdomb (6), Sióagárd (41), Bonyhádvarasd (51), Diósberény (48), Hőgyész (95), Dúzs (47), Kisdorog (40), Lengyel (44), Mucsi (101), Szakadát (92), Závod (135), Nagyvejke (30), Tevel (145), Zomba (78). 1940-ben Katolikus Népszövetség társulatai: Keszü (24), Villány (76), Vokány (30), Sásd (3), Döbrököz (100), Magyarkeszi (36), Dunaföldvár (-), Mucsi (30).

⁸⁸ Papi pályáját 1915-ben Magyarkeszin kezdte, ahol, miután több tanfolyamot is elvégzett, a szövetkezeti formák meghonosításával próbálkozott a háború után kialakult nehéz helyzet enyhítésére. 1917-ben Pécsre került, ahol az Emericanum tanulmányi felügyelője, majd 1924-től igazgatója volt, ahol a nehézsorsú gyerek problémáival konfrontálódott. *Ótós Miklós*: Perr Viktor a pap, aki szembeszállt a kommunista hatalommal. Szekszárd 2023.; PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1917.

⁸⁹ *Perr Viktor*: Agrárfüvéségi Katolikus Legényegyletek. Pécsi Katolikus Tudósító. 7. (1937) 132-133.

⁹⁰ PEL LC1206/1934.; *Gianone A.*: Az Actio Catholica i.m. 114.

ismertetése és katolikus szemszögből való bírálata után, a világot ma már átfogó legnagyobb megmozdulásról a *Kat. Akcióról* beszélt.⁹¹ A Misszió Társulat női munkaközvetítő irodát állított fel és „Szociális Kurzus”-okat is tartott. 1934 decemberében a háromnapos rendezvény témája a családvédelem volt. December 23-án mindenki karácsonyfáját állítottak fel és több száz gyereknek osztottak szét ruhasegélyt és ételmezt.⁹² Az egyes szakosztályok hivatalosan 1935 októberében alakultak meg, Ebből az alkalomból Mohácsra érkezett Mihalovics Zsigmond is. Az elnök Tihanyi János plébános és Margitay Lajos polgármester lett. Az egyes szakosztályok élére König Antal járásbíró, Kuzmics Ferenc gimnáziumi igazgató és Horváth Miklós főszolgabíró került.⁹³ Az egyesület tevékenységében, felépítésben ily módon jól látható kettősség érvényesült, abban jelen voltak modern formák, szervezeti módszerek, mint a szociális kurzusok, emellett pedig a hagyományos karitatív megoldások és a káros ideológiák elleni küzdelem hangsúlya. A világiak bevonásának korszerű elvén a helyi hatalmi elit beválasztása a vezetésbe az állami befolyás további és közvetlenebb érvényesülésének adott teret azzal együtt, hogy a szervezet kívül esett az egyleti törvény hatályán. De a kormányzat és az AC között a művelődésügy szálán is szoros volt a kapcsolat. Az AC világi főtitkára Kósa Kálmán, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztályvezetője, a kulturális szakosztály elnöke pedig Gévay-Wolff Nándor nyugalmazott államtitkára volt. Ezzel pedig lehetőség nyílt mind az iskolakerésben, mind a népművelődés terén és a levante ügyében is a befolyás gyakorlására,⁹⁴ vagyis a nemzetiségi kérdésben az egyesület kontrolljára. Patton plébános egyleti programjában arról nem is ejtett szót.

A plébániatörténeti feljegyzésekből hasonló óvatosság tűnik ki. Dunaszekcsőn Kéthelyi József plébános megjegyezte, hogy: *„A P. Hatóság elrendelése szerint [1933 őszén – G.E.] megalakult az AC, először 3, majd 5 szakosztállyal, amelyek a hívek hitéleti, kulturális és szociális állapotát hathatósan munkálják. A megalakítás körül különösen nagy érdemeket szereztek Börzsönyi László községi főjegyző, özv. Jankovich Bésán Gézáné földbirto-kosné, Matus Jánosné, özv. Herger Ferencné, Mézes István egyházközségi képv. testületi elnök, Schmidt Mihályné, a német Rózsafüzér társulat elnöke.”*⁹⁵ Majd 1934-ben a szervezet bővülő tevékenységéről számolt be: *„Az AC hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi szakosztály működésének sikere érdekében a szakosztály elnöke – Czímber József, s.jegyző és 3 tag sok buzgalommal és fáradsággal beszervezi a híveket, szervezi a férfiakat a credo egyesületbe – szám szerint 76 taggal, első elnöke Börzsönyi László főjegyző; a nőket a Jézus Szt. Szíve társulatba 254 taggal. A nagybőjt időszakában a mozi helyiségben*

⁹¹ Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 4. (1934) 23.

⁹² Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 1. (1935) 16.

⁹³ Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 11. (1935) 213.

⁹⁴ *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i.m. 70-76.

⁹⁵ PEL III. Historia Domus, Dunaszekcső, 1933.; Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 6. (1934) 17.

*4 böjti felolvasási estélyt rendez mindig telt ház mellett. Fájdalmas héten triduumot tartatott, amelynek utolsó napján 976 egyén járult a szentségekhez.*⁹⁶ A szociális karitatív szakosztály emellett szegénykatasztert állított össze, hogy aratás után megindulhasson a gyűjtés a szegények téli segélyezésére.⁹⁷ Feljegyzéseiből itt is kitűnik a helyi elit jelenléte a szervezet vezetésében. A német Rózsafüzér Társulat elnökének, Schmidt Mihálynénak a bevonása az elnökségbe ugyanakkor ezúttal egyfajta konfliktuskerülő óvatosságra utal. Az erkölcsi és a karitatív szervezőmunka sikerének hangsúlya ugyancsak azt tükrözi, hogy szigorúan a szervezeti iránymutatásnak megfelelően igyekezett eljárni.

Tolnán Makray Lajos plébános is már 1933 őszén számolt be arról, hogy megalakultak a helyi szakosztályok, melyek azonnal munkához is láttak. Megemlítette továbbá azt is, hogy a *Pécsi Katolikus Tudósítót* „[...] minden várakozáson felül 42-en rendelték meg.”⁹⁸ A Férfi-Liga 1934. március 5-i gyűlésén kezdeményezte az AC-hoz való csatlakozását. Makray, Patton plébánoshoz hasonlóan a restriktív ideológiákról tartott előadásokat, hogy mozgósítsa híveit.⁹⁹ Az újság áprilisi számából az is kiderül, hogy a férfiak mellett az asszonyok AC szervezete külön magyar és német csoporttal alakult meg a Rózsafüzér Társulat keretében.¹⁰⁰ Makray plébános szervezőmunkája egyszerre tükrözi gyors reagálását az egyházvezetés elvárásaira, így az, hogy előadásait a hívek ideológiai védelmének és mozgósításának eszközeként fogta fel, másrészt a női szervezet külön magyar és német csoportra felosztása arra utal, hogy a hívek nyelvi megosztottságára, mint a közösség belső erőforrására tekintve kívánta az egyletet felépíteni. Karriertörténetének ismeretében ez különösen figyelemre méltó. Makray 1886-ban született Pécsen német értelmiségi családban. Teológiai tanulmányait is itt végezte és szentelték pappá 1909-ben. Az első világháborúban frontszolgálatot teljesített, majd a Ludovika Akadémia hittanára volt, ahol 1925-ben táborigazdai címet kapott. 1926-ban tért vissza az egyházmegyébe és foglalta el a tolnai plébániát. 1930-ban elnyerte

⁹⁶ PEL III. Historia Domus, Dunaszekcső, 1934.

⁹⁷ Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 6. (1934) 17.; Tihanyi János plébános Abaligetéről 1934 végén a Falu Szíve címmel írt összefoglalójában számolt be a Pécsi Katolikus Tudósítónak az AC ínségesek segélyezésére rendezett gyűjtés összefogó erejéről: „A társzekerek dőcögve jöttek és hozták az adományokat [...] 35 zsákban 328 kg liszt, 426 kg bab, 1269 kg burgonya, 150 kg mák, 2 kg dara, 375 kg lencse [...] 18 kg zsír, 32 kg szalonna, 150 kg tepertő, 45 drb hurka, 6 drb kolbász, 2 zsákban használt ruhanemű, 49 pár használt cipő és még pénz is: 10,16 P.” Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 1. (1935) 17. Kakasdon az újság az AC keretében az ismétlődő lányok részére indított kézimunka tanfolyamról tudósított. Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 1. (1935) 17.

⁹⁸ PEL III. Historia Domus, Tolna, 1933.

⁹⁹ Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 4. (1934) 23.

¹⁰⁰ Hírek. Pécsi Katolikus Tudósító. 5. (1934) 20.

a vitézi címet, nevét ekkor Meyerről Makraira magyarosította. Ezekben az években megyei szinten élénk közéleti tevékenységet fejtett ki, majd 1935-től az országos politikai életbe is bekapcsolódott. Ekkor még pártonkívüliként, majd 1939-ben az Egyesült Keresztény Párt színeiben indult mandátumért.¹⁰¹ Ily módon „kifelé” az állami politika iránti feltétlen lojalitás, „befelé”, a közösség irányába a lelkipásztori érzékenység a német nyelvű hívei igényei iránti kettősség volt jelen magatartásában, a lelkiismereti kihívás problémájának a jelenlétét is jelezve a helyben a plébánosi munkában.

A szervezetnek ezek a működési ellentmondásai, jórészt karitatív, erkölcszociológiai válaszai a szocioökonómiai problémákra, a nemzetiségi kérdésben távolságtartó magatartása, tovább mélyítette az egyleti élet törésvonalait. A kialakult helyzet végpontjának mintegy látlelete volt Németkér AC szervezetének 1935-ös megalakulása. Frost Péter plébános 1933-as feljegyzéseiben írt arról, hogy: „[...] az ifjúsági egyesület [-et – G.E.], mely 1913-ban alakult meg, s melyet pártoló vezetés hiányában 1932 végén fel kellett függeszteni. A pap egyedül nem végezhet mindent, segítség pedig csak látszólagos, mert a világi segítők személyeskedésben egymással való vetélkedésben merülnek ki. Újabban pedig a levante mozgalom kivette a pap kezéből az ifjúság irányítását. Csak az vigasztal, hogy a tervbe vett káplán állomás megszervezésével és betöltésével új munkaerő kerül a fiatalság élére. Hasonló fellendülést várok az Oltáregylet körül, amikor az apácák majd intenzívebben foglalkozhatnak az asszonyokkal. A plébános által megvalósított Hitelszövetkezet működik és szilárdan áll, de az általa megalakított Hangya Szövetkezet a Központ mostoha bánásmódja és a tagok részvétlensége miatt végnapjait éli. [...]»¹⁰² A feljegyzés a fiatalság feletti kontroll elvesztésével, a lányok és asszonyok intenzívebb megszervezésének szükségével, a gazdasági szükséghelyzet a német mozgalom szervezettségének kontrasztjával itt is a Basch-generáció sikeres mobilizációjának a tükre. Hoffmann Kálmán plébános ezt a helyzetet 1935 januárjában, amikor átvette Frost plébánostól a közösség vezetését az AC gyors megszervezésével kívánta konszolidálni. Nagy lendülettel fogott hozzá ezért az egyleti élet megújításának is: „Az hát most a cél, hogy az [...] Oltáregyletet, Mária Társulatot, Kat. Ifjúsági Egyesületet felújítsuk. A szépen működő Szívárdát Fenntartsuk a Jézus Szíve Társulatot, a férfiak számára pedig Credo egyesületet alakítsunk.”¹⁰³ – írta a plébániatörténetben. Feljegyzéséből ugyanakkor kiténik az is, hogy a „folyamat” dinamikáját nem tudta megállítani, a férfiak intenzívebb megszervezésének szüksége mellett ekkor már a lányok és asszonyok is hasonló

¹⁰¹ Makray (Meyer) Lajos (1886-1946) 1928 és 1944 között látta el a tolnai hívek szolgálatát. Hírek. Tolnamegyei Újság, 1943. nov. 24. 2-3.; PEL II.4.a. Nationalia aba, 1903-1916.; PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1931.

¹⁰² PEL III. Historia Domus, Németkér, 1933.

¹⁰³ PEL III. Historia Domus, Németkér, 1935.

kihívások elé állították.¹⁰⁴ Ez a fejlemény Baschék részéről egyben az intézményesülés felé tett újabb sikeres lépés jelzése is volt, ami a plébánost nem véletlenül töltötte el aggodalommal. Különösen, hogy 1937-1938-ban a szervezőmunka változatlan dinamikával folyt.¹⁰⁵

Kiútkeresés

Az AC-n belül ekkora felerősödtek azok a problémára választ kereső hangok, amelyek a szervezeten belül külön nemzetiségi tagozatok felállítását is szorgalmazták,¹⁰⁶ a vezetőség azonban Serédi érvelését tette magáévá, miszerint az egyöntetűség elvének feladása lehetőséget adna a szekciók keretei között a nemzetiségi politikálásra. Ehelyett nemzetiségi titkárok alkalmazását javasolták az egyházmegyei központokban, a szervezet kiadványainak nemzetiségi nyelven való megjelenését, a nagygyűléseken a nemzetiségi programok visszavezetését.¹⁰⁷ Serédi az elgondolást ebben a formában támogatta, a megvalósulás azonban ezúttal is kívánnivalót hagyott maga után. A nagygyűlések programjaiba a nemzetiségi üléseket 1939-ben a revíziós sikerek nyomán visszavezették ugyan,¹⁰⁸ néhány egyleti kiadvány is megjelent német nyelven, az állandó nemzetiségi titkárok alkalmazására azonban nem került sor.¹⁰⁹

Az AC-t ebből a mind nyilvánvalóbb korlátozottságából Mihalic Zsigmond még 1938-ban a KALÁSZ és a KALOT mozgalomra való rácsatlakozással kísérte meg kimozdítani. Az autonómiaigényt kifejező, alulról szerveződő felépítés, a modern kereszténydemokrácia elemeit hordozó programelképzelések¹¹⁰ az AC-t korlátozottságában meghaladták és így nemzetiségi problémákra is tényleges megoldást kínálhattak. A szervezőmunka eredményeként 1938 és 1939-ben az egyházmegyében 22 KALOT és 26 KALÁSZ-egyesület alakult 809, illetve 1139 taggal,

¹⁰⁴ Hasonló problémáról számolt be Vaszary Kálmán plébános Diósberényből 1936-os feljegyzéseiben is: „[...] ez az egyesületi keret [Rózsafűzér Társulat – G.E.] alkalmas komoly munka és siker felmutatására. Egyesületi symbolum: zászló beszerzésére gondolunk hamarosan. S e gondolat magas taglétszámot toboroz. 280 taggal rendelkezik a társulat; szept. 8-án tartottuk a Rózsafűzér Királynéja és szent Filomena védőszentjének a festményével ékes fehér selyemdamasztból készült zászlónak szentelését. [...] Az Actio Catholica gondolatai: Krisztus és a család; Krisztus és a gyermek; mint az élet-mélyésgből fakadó eszmék a lelkekbe nyomulnak és vég-ső mentőmunkára indítják azokat.” PEL III. Historia Domus, Diósberény, 1936.

¹⁰⁵ *Zs. Vitári*: Generative Sozialisation i.m. 152.

¹⁰⁶ *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i.m. 117.

¹⁰⁷ uo.117.; *Gianone András – Klestenitz Tibor*: Katolikus nagygyűlések Magyarországon. Bp. 2017. 321.

¹⁰⁸ *Gianone A. – Klestenitz T.*: Katolikus nagygyűlések i.m. 320.

¹⁰⁹ *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i.m. 118.

¹¹⁰ *Petrás Éva*: A KALOT 90 éves öröksége: keresztény közélet, civil felelősség, társadalmi vízió. <https://barankovics.hu> letöltés 2025. szept. 30.

többségük a német települések láncolatában.¹¹¹ Németbólyban Bok plébános előterjesztésére az Ifjúsági Egylet 1938 végén jelentette be csatlakozását a szervezethez. A munkát egy december 10-én induló vezetőképző tanfolyammal azonnal meg is indították, melyen Németbóly, Németmárok, Olasz, Hásságy, Virágos, Hercegszentmárton, Villány, Pócsa, Nagybudmér és Kisbudmér német fiataljai 64 fővel vettek részt. A napi program reggel közös imádsággal és szentmisével indult, amit gazdasági, jogi, műveltségi előadások és gyakorlati foglalkozások követtek. A tanfolyam közös szentgyónással és szentáldozással zárult.¹¹²

A mozgalomban rejlő további kibontakozás lehetősége azonban ezen a ponton el is akadt, a kormányzat ugyanis ezúttal is a maga kezében kívánta tudni a kezdeményező szerepet.¹¹³ Az 1939. március 20-án kelt kormányzati memorandum a KALOT eszközként való bevetésének szükségét fogalmazta meg a Volksbunddal szemben.¹¹⁴ Ennek érdekében a szervezet

¹¹¹ Az 1940-es sematizmus szerint KALÁSZ- egyesületek: Mecsekszabolcs, Pécs, Máriagyúd, Siklós, Mohács, Nagynyárad, Sátorhely, Somberek, Abaliget, Sásd, Vásárosdombó, Csikóstóttós, Bogdása, Sellye, Nagymányok, Iregszemcse, Miszla, Regöly, Simontornya, Dunaföldvár, Németkér, Paks, Harc, Hőgyész, Tevel. KALOT- egyesületek: Siklós, Villány, Olasz, Birján, Hásságy, Újpetre, Püspökszenterzsébet, Kátoly, Abaliget, Felsőmindszent, Bakóca, Bogdása, Sellye, Felsőszentmárton, Lakócsa, Döbrököz, Kocsola, Dunaföldvár, Harc, Mucsi, Tevel, Zomba. PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1940. A Sematizmusban nem szerepel Németbóly. Galambos-Göller plébános *a Katolikus Ifjúsági Egylet* megalakulásának 50. évfordulója alkalmából írt összefoglalójában ír arról, hogy az egylet 1938 végén bejelentette csatlakozását a KALOT-hoz. Galambos-Göller F.: A Németbólyi Róm. Kat. i.m. 17. Balogh Margit: A KALÁSZ mozgalom krónikája. Vigília 6. (1987) 433. Balogh Margit: A KALOT története. Rubicon 2. (2016) 38.

¹¹² Galambos – Göller F.: A Németbólyi Róm. Kat. i.m. 20.

¹¹³ Teleki nem fogadta el a Volksbund eredeti alapszabályát. A még a dualizmuskori egyesületalapítási elvek alapján tevékenységi köre kulturális keretek között maradhatott csupán. Célja ezzel az volt, hogy egy második kulturális szervezetté alakítsa azt. A KALOT stratégiai bevetésének gondolata Paraky és Pintér 1939. február 23-i megbeszélése során fogalmazódik meg. Zsolt Vitári: Generative Sozialisation i.m.180-181.; Tilkovszky Loránt: Ez volt a Volksbund. Bp. 1978. 52.; Gábor Gonda – Norbert Sanmenberger Hg. Minderheitenpolitik im „unsichtbaren Entscheidungszentrum”. Der „Nachlass László Fritz” und die Deutschen in Ungarn 1934-1945. Stuttgart 2014. 217.

^{Fritz} László (1889-1967) 1912 és 1932 között Kolozsvárott bíró. Az erdélyi Országos Magyar Párt szakértője. 1932-ben Budapestre költözött. 1932 és 1944 között az Igazságügyi Minisztérium, majd a Miniszterelnökség Kisebbségi Osztályának szakelőadója.

¹¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 28-130. csomó, 210. tétel, A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület és helyi szervezeti működési ügyei, 1940-1942.

jelentős pénzbeli támogatásban részesült,¹¹⁵ ami a miniszterelnöki hivataltól való függőséget is jelentett egyben.¹¹⁶ 1939 októberében a kormánnyal való újabb tárgyalások során a nemzetiségi titkárság felállításának javaslata mellett megalakításra került a KALOT *Burschenverein* [Ifjúsági Szervezet] egylete¹¹⁷ és a szervezet német nyelvű lapja a *Jungfront* [Ifjúsági Front] mellett a *Leuchtturm* [Világítótorony] hűszoldalas előadási anyaga is megjelent a téli hónapokra,¹¹⁸ ez azonban önmagában kevés volt az áttöréshez. 1939. április 30-án a Volksbund Cikón megrendezett első hivatalos nagygyűlésének a Volksbund sajtója szerint 30.000, más források szerint 15-20.000 résztvevője volt. A többség a dél-dunántúli régió német falvaiból érkezett.¹¹⁹ Az 1932-es csicsói búcsú 6000-es létszámával összevetve ez jelentős szám volt. A szövetség szerveztségének dinamikáját jelezte, hogy nem csak az alakuló gyűlések száma gyorsult fel, de azokon nem egyszer több száz fő is részt vett.¹²⁰ Palotabozsokon Perényi Pál plébános keserűen meg

¹¹⁵ 1939. március 10-én hármás találkozóra került sor Pintér, Pataky és Teleki Pál miniszterelnök között. A tanácskozás az MNNE és a Volksbund egyesülésének felvetését elvetette. További javaslatként merült fel a Magyar Élet Pártja (MÉP) keretein belül egy német csoport létesítése, címében a keresztény jelzővel, továbbá megerősítésre került a KALOT bekapcsolása a Volksbund elleni küzdelemben. **Gonda, G.** – **Spannenberger, N.**: Minderheitenpolitik i.m. 218.; *Balogh Margit*: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935-1946. Bp. 1998. 101-102. A KALOT évi 14.300, a KALÁSZ évi 6400 pengő támogatásban részesült. *Vitári Zs.*: Generative Sozialisation i.m. 199.

¹¹⁶ *Norbert Spannenberger*: Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938-1944 unter Horthy und Hitler. München, 2005. 210. A KALOT-ot a Nemzetpolitikai Szolgálat is támogatta, amelyet a miniszterelnöki hivatal V. osztálya hozott létre és irányított.

¹¹⁷ *Balogh M.*: A KALOT i.m.102.

¹¹⁸ Uo.101-103.

¹¹⁹ *N. Spannenberger*: Der Volksbund i.m.181. Spannenberger Norbert utal arra, hogy a résztvevők számát gyakorlatilag lehetetlen pontosan meghatározni. A miniszterelnöki hivatal II. osztályának a megbízásából jelenlévő nyomozók közül volt, aki 25.000, egy másik 8.600 résztvevőről számolt be.

¹²⁰ Az 1940-es jelentések alapján a Baranya vármegyei Volksbund alakuló gyűlések: Majs (800), Nagynyárád (700), Lánycsók (500), Kiskassa (100), Pécsdevecser (50), Németpalkonya (200), Máriakéménd (150), Mágocs (400), Nagyhajmás (380), Mekényes (450), Herczegszabar (100), Borjád (140), Herczegtöttös (140), Versend (200), Újpetre (120), Vokány (300), Hidas (400), Nagynyárád (120), Erdősmecske (250), Lovászhetyén (200), Püspökmárok (180), Csikóstöttös (150), Tékes, 200), Gerényes (300), Ág (240), Bikal (220), Egyházaskozár (500), Hegyhátmárocz (250), Köblény (280), Szalatnak (400), Zsibrik (80), Ófalu (200), Tőfű (400), Kisvaszar (250), Kaposszekeső (240), Püspöknádasd (600), Kátoly (120), Hidor (130), Hásságy (90), Lippó (200), Ivándárda (250), Virágos (180), Pócsa (300), Somberek (300), Szederkény (500), Palotabozsok

is jegyezte a plébániatörténetben, hogy a Volksbund 85%-os sikert ért el, az „[...] *Jiffúság német irányú megszervezésében pedig 100%-ot.*”¹²¹ A katolikus egyletek közül a Rózsafüzér Társulatnak a 1940-es sematizmus szerint még 120 fős tagsága volt,¹²² de „[...] *a leányjiffúságot beszervezte a Volksbund és a R.k. Olvasókört is kisajátította [...] a Kalot ifj. egyesület májusig működött szépen.*”¹²³ – írta. A kiugró szervezethez fűződő fok – 1000 fős alakuló gyűlés, 88 alapító taggal, ami meglehetősen magas szám¹²⁴ – a homogén, jórészt jómódú paraszti közösségben arra utal, hogy a szervezet ekkora nem csupán a gazdasági válság által erősen érintett rétegeket és a fiatalokat érte el. A mintázatok ugyanakkor ebben az értelemben különbözőek voltak. Ófalun, ahol a hegyek között nehéz volt a megélhetés, 200 fős hallgatóság gyűlt össze az alakuló összejövetelen. A 21 alapító tag közül 5 volt 30 év alatti.¹²⁵ Németbólyon, ahol a társadalmi rétegzettség horizontálisan heterogén volt, a paraszti polgárosodás jegyeivel, korlátozottságukban is jól működő vallási egyletekkel, Faulstich 200 főt tudott a Volksbund alakuló gyűlésén mozgósítani, 30-an voltak az alapító tagok, közülük 12-en 30 év alatti.¹²⁶ Az eseményeknek mindezekkel együtt volt egy sajátos dinamikája, amire utalás Perényi plébános feljegyzése a vallási egyletek átszerveződéséről. 1940 áprilisában Schlitt Ádám a mágocsi Volksbund alapító gyűlésén,

(1000), Kisbudmér (250), Nagybudmér (250), Liptód (600), Kisnyárad (250), Udvar (70), Cselegöröcsöny (250), Szűr (300), Himesháza (1500), Lapáncsa (60), Illocska (250), Beremend (300), Kisjakabfalva (250), Ivánbattyán (150), Baranyaszentgyörgy (300), Ibafa (120), Horváthertelend (100), Csebény (200), Nagypád (140), Hird (80), Pécsvárad (300), Németbóly (200), Jágónak (200), Oroszló (150), Pogány (100), Villány (1000) MNL BaVL IV. 401. a. Baranya vármegye főispánjának bizalmas iratai 259/1940.; 293/1940.; 317/1940.; 326/1940.; 413/1940.; 535/1940.; 567/1940.; 584/1940.; 595/1940.; 599/1940.; 605/1940.; 609/1940.; 657/1940.; 59/1941. A Volksbund helyi csoportjainak megalakulása. 1940.

¹²¹ PEL III. Historia Domus, Palotabozsok, 1940.

¹²² PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1940.

¹²³ PEL III. Historia Domus, Palotabozsok, 1940.

¹²⁴ MNL BaVL IV. 401. a. Baranya vármegye főispánjának bizalmas iratai. 326/1940. A Volksbund helyi csoportjainak megalakulása. 1940. augusztus 12.; MNL BaVL IV. 434. a. doboz 11. Magyarországi Németek Szövetsége Palotabozsoki Csoportja.

¹²⁵ MNL BaML IV. 434.a. doboz 11. Magyarországi Németek Szövetsége Ófalui Csoportja.

¹²⁶ MNL BaML IV.434.a. doboz 10. Magyarországi Németek Szövetsége Németbólyi Csoportja. Spannenberger Norbert utal arra, hogy a „szegénység” és „gazdagság” más és más jelenthetett egy adott kistrégióban is. A fiatalok általános mobilizációjával kapcsolatban továbbá arra utal, hogy ez a megállapítás csak abban az értelemben helytálló, hogy a fiatal generáció gyorsabban megnyerhető volt a mozgalomnak, a Volksbund tagok átlagéletkora a jegyzőkönyvek alapján 34 és 38 év között mozgott. *N. Spannenberger: Der Volksbund i.m. 279.*

400 fős hallgatóság előtt elhangzott beszéde pedig már a templomokat is a németiség szolgálatába állítandó kíváncságot megfogalmazásának a tükré volt.¹²⁷ A máriakémeti esperesi kerületi hivatal püspöki karhoz eljuttatott beadványa, amely arról tudósít, hogy „Németajkú ifjúságunk, akiket eddig a KALOT-ban tartottunk össze, most egyszerre valamennyien a Volksbund tagjai lesznek.”¹²⁸ – a kialakult szituáció pontos rajza volt. Az adott helyzetre reagálva a KALOT-központ 1940 októberében összehívta az érintett egyházmegyék papságát, ahol arról döntöttek, hogy a meglévő vallásos egyletek tagságát a *Landesverband der katholischen Pfarrjugendvereine*-be [Országos Katolikus Egyházközségi Ifjúsági Egyesület] szervezik át.¹²⁹ A kezdeményezés további sorsa nem ismert, úgy ahogy a nemzetiségi titkárság gyakorlatba átültetett tevékenységéről is hiányosak a források.

Dlusztus József¹³⁰ fennmaradt visszaemlékezésében utóbbi összefüggésben arról ír, miszerint: „Egy alkalommal az osztályvezetőm magával vitt a miniszterelnökségre Pataki államtitkárhoz. Ő volt az illetékes a németajkú kisebbségek ügyében. Meghallgattam eszmecseréjüket, amely lényegében a helyes anyanyelvi használat egyes kérdéseit vetette felszínre. [...] A beszélgetés lényege [...] az volt, hogy a nemzetiségek fiataljai anyanyelvükön kapják meg a mozgalom által helyesnek ítélt eszmék terjesztését.”¹³¹ Dlusztus 1940 végén, mint a mozgalom pécsi egyházmegyei titkára került az egylet nemzetiségi osztályára, majd 1942 tavaszán a püspöknádasi KALOT vezetésére kapott megbízást.¹³² További feljegyzései a tanfolyamok magyar nyelvű

¹²⁷ Zs. Vitári: *Generative Sozialisation* i.m. 187.

¹²⁸ PEL 2801/1940 A máriakémeti espereskerületi hivatal beadványa a püspöki karhoz. Himesháza, 1940. szeptember 24. Balogh M.: A KALOT i.m. 102.

¹²⁹ Balogh M.: A KALOT i.m.103.

¹³⁰ Dlusztus József (1914 - 2002) Németbólyban született földműves családban. „Az elemi iskola második osztályának elvégzése után 1922-ben kerültem Pécsre, a Székesegyházi Énekiskolába. [...] Az 1938-ban avattak doktorrá a Pécsi Erzsébet Tudományegyetemen Jogi Karán. [...] 1940. január 1-én léptem be Budapesten a KALOT munkatársai közé, mint a mozgalom pécs egyházmegyei titkára. [...] Mivel 1939 márciusától az EMSZO-ban tevékenykedtem, magáról a népmozgalomról ismeretem és kialakult állásfoglalásom volt. Egy évig dolgoztam a pécsi egyházmegyében mint szervező titkár. Ez alatt az egy év alatt sokat utaztam, megismerkedtem a magyar falvak életével, a falusi ifjúság szociális és kulturális igényeivel. [...] mindezek az objektív körülmények, szerzetesi gimnáziumi a korábban a pécsi Székesegyházi Énekiskolában történt neveltetésem, valamint a családi vallásos légköre, mind hozzájárultak ahhoz, hogy közvetlen ismeretség révén ajánlották nekem ezt a munkahelyet. Nemkülönben a KALOT mozgalom vezetői, miután engem is kellő körültekintéssel leinformáltak, fogadtak legközvetlenebb munkatársaik közé.” – írta Dlusztus visszaemlékezésében a KALOT-hoz való csatlakozásáról.

¹³¹ Dlusztus József: A püspöknádasi KALOT Népfőiskola története, 1942-1944. Kézirat, Pécs. 1979.

¹³² Uo.

népművelési programjairól, a zárőnnepségeken a közigazgatási hivatalnokok rendszeres reprezentatív megjelenéséről, a helyi levante bevonásáról a szervezet igazgatása alá¹³³ azonban az államtól való fokozódó függés jelzései voltak, melyek gátolták a konstruktív hozzáállást a kérdéshez. A „[...] minden lehető segítséget meg kell adni, [...] mert ez a pángermán agitáció egyik legnagyobb ellensége.”¹³⁴ – baranyai közigazgatási jelentés ezt a szándékot jól tükrözte is. Ez egyúttal azt jelentette, hogy a mozgalom a „pángermán agitáció” elleni küzdelem eszközévé vált.¹³⁵ A belügyminisztérium engedélyével 1942. január 25-én Bonyhádon útjára indított „*Hűség Istenhez, hűség a magyar hazához, hűség a népiséghez*” jelszóval a *Hűséggel a Hazához* [Mit Treue zum Vaterland] szervezet¹³⁶ rákapszolódása a KALOT mozgalomra a politikai rendőrség támogatása okán még ezt az eszközfunkcióját erősítette a szervezetnek.¹³⁷ Püspöknádasdon a KALOT első tanfolyamát 1942 őszén Bauer József bonyhádi plébános, a mozgalom egyik alapítója is ebben az értelemben nyitotta meg.¹³⁸ Noha a sematizmusok szerint az egyházmegyében KALOT és a KALÁSZ taglétszáma az 1940-es adatokkal összevetve emelkedett – 1943-ban a KALÁSZ 19 egyesületben 885, a KALOT 42 egyesületben 1761 taggal bírt,¹³⁹ miközben a Volksbund további szerveződése megtorpanást mutatott,¹⁴⁰ ami azt is jelentette, hogy a *Hűségmozgalom* agitációja sikeresnek bizonyult, a német falvakban korábban uralkodó nyugalom ekkorra a múlté volt. Az egykor szolidális közösségek harmóniája megbomlott, a megosztottság és az elidegenedtség lett uralkodóvá köreikben.

Összegzés

Mindezekből jól látszik, hogy a századforduló örökségével az 1920-as évektől az állami elvárások és az egyház önreflexiói által determinált, hagyományos német társulati élet a falvak munkaközpontú tradicionális társadalmi rendjében a vallás lokális kohéziós szerepét erősítette. A csoportidentitás dinamikájának ez nem kedvezett, a gazdasági válság hatásainak begyűrűzése a német a falvakba azonban olyan helyzetet teremtett, amely

¹³³ Uo.

¹³⁴ Politikatörténeti Intézet Levéltára 651. fond 2/1941-7-9495.21.f. A Központi Nyilvántartó Parancsnokság 1941. március 1-től 31-ig. Baranya vármegye és Mohács város területéről beérkezett jelentésekről. *Balogh M.*: A KALOT i.m.103.

¹³⁵ *Balogh M.*: A KALOT i.m. 104.

¹³⁶ A mozgalomról bővebben *Kolta László*: A bonyhádi Hűséggel a hazához! mozgalom gyökerei. *Honismeret* 2. (1992) 81-90.; *Kolta László*: Perczel Béla és a bonyhádi Hűséggel a hazához! mozgalom. *Szekszárd* 1992.; *Fehér István*: A bonyhádi Hűségmozgalom történetéhez. *Nemzetiségi Füzetek*, 4. (1983).

¹³⁷ *N. Spannenberger*: Der Volksbund i.m. 371-373.

¹³⁸ *Dlusztus J.*: A püspöknádasdi KALOT i.m.

¹³⁹ PEL I.1.f.2. Sematizmus, 1943.; *Balogh M.*: A KALOT i.m. 102-105.

¹⁴⁰ *N. Spannenberger*: Der Volksbund i.m. 376.

elindította az etnikai mobilizáció folyamatát. Ezzel a társulati élet addigi kontinuitása a modernizációs elemek megjelenésével együtt is törést szenvedett, amely probléma súlyát a katolikus egyházvezetés ekkor már maga is érzékelte. Rákapcsolódása az AC mozgalmára 1931-ben ennek a felismerésnek a jele volt, mely szervezőmunkához a pécsi egyházmegye elsőként csatlakozott és amely lépésnek a német hívek magas számaránya különös jelentőséget is adott. A kibontakozás kedvező irányai ellenére az egyletek addigi működési beidegződései – a karitatív tevékenység meghaladottsága, a nemzetiségi kérdésben az egyöntetűség elvének hangsúlya – a társulati élet ellentmondásosságait azonban tovább mélyítették. Az AC korlátozottságán túlmutató KALOT és KALÁSZ mozgalom 1941-re a politika hálójában megrekedve is egy erejét veszített kísérletté vált. A végpont a kisebbségi kényszerhelyzet generálta szituációban vallás addigi differenciáló szerepének, a mozgalom egyházhoz fűződő addigi bizalmi viszonyának megrendülése, a közösségek egységének megbomlása volt.

ADALÉK ÉS KORREKCIÓ PROHÁSZKA OTTOKÁR ÉS A
NUMERUS CLAUSUS KAPCSOLATÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

AN ADDENDUM AND CORRECTION TO THE HISTORY OF THE
RELATIONSHIP BETWEEN OTTOKÁR PROHÁSZKA AND THE
NUMERUS CLAUSUS

Fazekas Csaba
Miskolci Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

Egy korábbi forráskiadásban 1924. év alatt közöltem Prohászka Ottokár püspöknek a numerus clausus ügyében írott publicisztikáját, melyről a közelmúltban kiderült, hogy 1920 augusztusában született. (Négy évvel később csak változatlan formában újraközltek, és ezt tartottam eredetinek.) Jelen közlemény ezt a tévedést kívánja korrigálni és elhelyezni abban a folyamatban, mely a zsidóság felsőoktatási tanulmányait korlátozó magyarországi törvény elfogadásához vezetett.

ABSTRACT

In an earlier edition of this source, I published Bishop Ottokár Prohászka's article on the numerus clausus under the year 1924; it has recently come to light that the article was actually written in August 1920. (Four years later, it was republished in an unaltered form, and I had considered this to be the original.) This publication aims to correct that error and place it within the context of the process that led to the adoption of the Hungarian law restricting Jewish access to higher education.

Kulcsszavak: numerus clausus, Prohászka Ottokár, korrekció, forráskiadvány

Keywords: numerus clausus, Ottokár Prohászka, correction, source publication

Prohászka Ottokár (1858–1927), 1905-től haláláig a székesfehérvári egyházmegye püspöke, 1919 után a Horthy-rendszer jelentős közszereplője, a keresztény-nemzeti ideológia meghatározó személyisége tevékeny szerepet vállalt az 1920 szeptemberében elfogadott numerus clausus törvény megalkotásában. Hogy Prohászka hogyan jutott arra a felismerésre, miszerint a hazai felsőoktatásban korlátozni kell a felvehető zsidók létszámát, ezt mennyire fontos alapelvnek tekintette a „keresztény-nemzeti” Magyarország megteremtésében, valamint milyen szívós következetességgel ragaszkodott ennek a törvénynek a betűjéhez és szellemiségéhez – több korábbi

publikációban is igyekeztem alaposan tisztázni.¹ A püspök korábbi szövegi kiadásokból kimaradt közszerepléseit (beszédeit, interjúit, cikkeit) tartalmazó, 2019-ben megjelent forráskiadvány sajtó alá rendezésekor 1924-es évnél tüntettem fel egy, *A numerus clausus címmel megjelent programcikkét, s elkerülte a figyelmem, hogy ez nem ekkor jelent meg először, hanem egy korábbi publicisztika újraközlése volt csupán.*² Ezt követően a témával foglalkozó tanulmányomban is az 1924-es év eseményei között ismertettem a szöveget.³ Jelen közleményem e korábbi, ismerethiánnyal párosult figyelmetlenség korrekciójának szánom, egyben az eredeti cikknek a Prohászka numerus clausus-szal kapcsolatos közszerepléseibe való pontos elhelyezése újabb kísérletének is.⁴

A szóban forgó cikk azért fontos, mert 1920 nyarán és őszén Prohászka aktív közszereplő volt, július végén a keresztény párt és a kisgazdapárt fúziójából létrehozott egységes kormánypárt (Egyesült Keresztény Nemzeti Kisgazda- és Földműves Párt) elnökévé is megválasztották, s ez a pozíciója minden megszólalásának különös súlyt adott. A numerus clausus gondolatát (vagyis azt, hogy a felsőoktatásba felvehető hallgatók között adminisztratív úton csökkenteni kell a zsidók arányát) 1920 augusztusában végleg magáévá tette, s a kezdeményezés élére állt. (Annak ellenére, hogy a Teleki Pál vezette kormány eredetileg egy semlegesebb megfogalmazású, faji kvótát nem tartalmazó törvényjavaslatot terjesztett a nemzetgyűlés elé.)

Prohászka elnöki teendőket látott el a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége (MEFHOSz) 1920. augusztus 5-i

¹ *Fazekas Csaba*: Prohászka Ottokár és a numerus clausus. In: Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról. Szerk.: Molnár Judit. Bp. 2011. 78–105. (Az eseménytörténettel kapcsolatos adatok hivatkozásait ld. ebben a közleményben.); *Csaba Fazekas*: „Numerus clausus represents a strong national ideology”. Bishop Ottokár Prohászka and the closed number law in Hungary. In: The numerus clausus in Hungary. Studies on the First Anti-Jewish Law and Academic Anti-Semitism in Modern Central Europe. Eds.: Victor Karady – Peter Tibor Nagy. Bp. 2012. 165–175.; *Fazekas Csaba*: Adalékok Prohászka Ottokár és a numerus clausus kapcsolatához. In: Zsidók és keresztények az évszázadok sodrában. Interpretációk egy témára. Szerk.: Horváth Zita – Sz. Halász Dorottya. Miskolc 2015. 241–252.

² Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 1919–1927. (Cikkek, interjúk, beszédek) Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc 2019. (a továbbiakban: VPOK) 258–260.

³ *Fazekas Csaba*: Prohászka Ottokár és a numerus clausus. In: „Más faj, más vallás, más sors.” A magyar holokauszt története. (Tanulmánykötet) Szerk.: Jakab Attila. Bp. 2024. 72–91.; Illetve ugyanez: Ottokár Prohászka and the numerus clausus. In: “Different Race, Different Religion, Different Destiny.” The History of the Hungarian Holocaust. (Collected Studies) Ed.: Attila Jakab. Bp. 2024. 70–89.

⁴ A numerus clausus történetével foglalkozó szakirodalomból a leginkább részletes feldolgozásként, általánosságban utalok az alábbi monográfiára: *Kovács M. Mária*: Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945. Bp. 2012.

gyűlésén. A radikális, keresztény-nemzeti alapon álló diákszervezet határozott fellépése nagy hatással volt a zsidókérdést amúgy is a közélet égetően fontos feladatai közé soroló püspökre. A kormánypárti képviselők augusztus 11-én, majd 24-én tartott „frakcióülésein” szintén Prohászka elnökölt, s ekkor került szóba a kormány vallás- és közoktatási minisztere, Haller István előterjesztéséhez megfogalmazott, a faji kvótát meghatározó módosító indítvány ötlete. Ezt formailag Bernolák Nándor képviselő vetette fel, de Prohászkaival ketten jegyezték a nemzetgyűlés előtt, s a közéletben vagy kettőjük neve alatt emlegették, vagy kizárólag Prohászka kezdeményezésének tartották. (Álláspontom szerint egyértelműen az utóbbi felelt meg a valóságnak.)

Az egyetemi beiratkozás rendjéről szóló törvény vitáját szeptember 2-án kezdte a törvényhozás, Bernolák a módosító indítványt másnap nyújtotta be a T.Háznak. A több ülésnapon is heves vitákat kiváltó törvényjavaslatot (a Bernolák–Prohászka-féle módosítással együtt) 21-én szavazta meg a parlament. A parlamenti vita legfontosabb eseménye kétségtelenül Prohászka Ottokár szónoklata volt szeptember 16-án,⁵ mely óriási hatást gyakorolt nemcsak a képviselőkre, hanem a sajtón keresztül az ország közvéleményére is.⁶

Szóval, Prohászka *A numerus clausus c. publicisztikája először a kecskeméti kisgazdapárt Homok címmel nem sokkal korábban indított lapjának vezércikkéként jelent meg a törvényjavaslat parlamenti vitája előtt.*⁷ Az, hogy most már pontosan tudjuk, mikor írta, azért jelentős, mert a politizáló püspök részéről ez egyfajta programnyilatkozatként is felfogható, hiszen a

⁵ Prohászka beszédére egykorúan: Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. V. Bp. 1920. 344–351.; újrakiadása egészében vagy részletekben például: *Prohászka Ottokár*: Iránytű. Szerk.: Schütz Antal. Bp. 1929. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, XXII.) 245–259.; *Prohászka Ottokár parlamenti beszédei*. Szerk.: Barlay Ö. Szabolcs – Kiss Antal. Székesfehérvár 2006. 33–43.; *A XX. század magyar beszédei*. Főszerk.: Vajda Barnabás. Bp. 2007. 95–101.; *Paksa Rudolf*: Szemelvények a numerus clausus törvény országgyűlési vitájából, 1920. szeptember 2–21. *Rubicon*, 2010. 4–5. sz. Online: <https://rubicon.hu/cikkek/szemelvények-a-numerus-clausus-torveny-orszaggyulesi-vitajabol-1920-szeptember-2-21-2023.12.01.>; „Soha ilyen tragikus időket...” Források és adalékok a cionizmus és zsidókérdés-diskurzus történetéhez az összeomlástól a korai Horthy-korig. (1917–1922) Szerk.: Veszprémy László Bernát. Bp. 2021. 152–160. stb.

⁶ A beszéd ismertetésére például: *Gyurgyák János*: A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet. Bp. 2001. 117–123., 296–297.; *Paul A. Hanebrink*: In Defense of Christian Hungary. Religion, Nationalism, and Antisemitism, 1890–1944. Ithaca–London 2006. 82–83.; *Kovács M.*: Törvénytől sújtva i.m. 98–99. stb. Jelentőségére például: *Gali Máté*: A magyar közélet reflexiói a numerus claususra 1920-ban. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*. I. Szerk.: Ujváry Gábor. Bp. 2018. 115–128.

⁷ *Prohászka Ottokár*: A numerus clausus. *Homok*, 1920. augusztus 25. 1.

parlamentari felszólalása előtt, és nem – mint korábban véltem – jóval utána keletkezett. Továbbá a cikk rövidebb formában, de ugyanazt a gondolatmenetet követte, ugyanazon érvrendszer alapján szorgalmazta a zsidókvótát, mint a mintegy három héttel későbbi nemzetgyűlési beszéde.

A numerus clausus szükségességével kapcsolatos gondolatmenetét azzal indította, hogy az 1919 augusztusa után kibontakozó „keresztény irányzat” nem kevesebbet tűzött ki célul, mint „tisztá kezű s tisztá lelkű emberek”, továbbá a „keresztény hit és erkölcs szellemének” csatasorba állítását „a hitetlenség s a bolsevizmus hagymáza ellen”. Ezzel szorosán összekapcsolta a „belső konszolidáció” érdekében hozandó numerus clausust (lényegében azonosította azzal), az ügyet „a magyarságnak s a keresztény kultúrának egyik legfontosabb problémájaként” definiálta. Igyekezett elhatárolódni „a közönséges antiszemitizmusnak indulatos utcai árjától”, vagyis az elharapózott zsidóellenes erőszak megnyilvánulásaitól, s épp azzal érvelt a zsidók felsőoktatási tanulmányainak korlátozása mellett, hogy – szerinte – ez az ő érdekeiket is szolgálja. Épp ezért elismerte a zsidók jogát a továbbtanulásra, de csak olyan arányban, ahogy az összlakosságon belül reprezentálva vannak. „Az ifjúságot ki kell válogatni nem csak tehetség s szorgalom, hanem megbízhatóság, hazafiság, erkölcsi sajátosságok szerint is” – szögezte le, s nem hagyott kétséget afelől, hogy mit ért ez alatt. „Mi követeljük, hogy e kiválogatás nemzetiségek s felekezetek szerint is történjék – mondjuk ki világosan – kereszténység és zsidóság szerint.” Míg más nyilatkozataiban, sőt, parlamenti beszédében is körülményesebben fogalmazott, itt egyértelműen deklarálta, hogy a zsidó származást automatikusan a magyar nemzetet potenciálisan veszélyeztető tényezőnek látta. A népszámlálási adatok alapján azt jósolta, hogy „40–50 év múlva a zsidó értelmiség leszorítja a keresztény nemzetiségbelieket, s Magyarország azon túl nem magyar, hanem zsidó lesz”. Szintén egyértelmű rövidséggel fejtette ki, hogy a zsidóság asszimilációját elképzelhetetlennek tartotta, mert olyan „évezredes” lelkületet tulajdonított a zsidóknak, amelyet az elmagyarosodás sem volt képes felülrni, ráadásul a mélyben megbúvó romboló, pusztító szándékot társított a zsidókat általában jellemző szellemiséghez, s az akkori közelmúlt (nyilván a Tanácsköztársaság és a vörösteror) eseményeit ez ártó szándék tragikus megnyilvánulásának minősítette. A numerus clausus ezért – folytatta Prohászka – a magyarság hegemoniájának biztosítóka a zsidóság uralmi törekvéseivel szemben. Végül ismét határozottan leszögezte, hogy Magyarországon nem lehet mindegy, kiknek adják meg a diplomaszerezés esélyét, és származási alapon kell kiválogatni a felsőoktatásba jelentkező hallgatókat. Szerinte ez pontosan megfelelt a „keresztény-nemzeti irány” célkitűzéseinek. A cikkében visszatérő jelleggel (más zsidóellenes beszédeihez és írásaihoz hasonlóan) cáfolni igyekezett, hogy mindezért ő gyűlölködő vagy antiszemita volna. (E cikkének néhány mondata alapján is elég egyértelmű, hogy ez súlyos ellentmondás volt részéről.)

Felmerülhet a kérdés, hogy e rövid és velős, tartalmában kiemelten fontos politikai nyilatkozatát miért épp ebben a viszonylag ismeretlen vidéki lapban hozta nyilvánosságra, miközben gyakran publikált a keresztény-nemzeti sajtó nagy példányszámú, országos orgánumaiban, például a *Nemzeti Újságban*, később az *Új Lapban* stb. Többféle magyarázat, illetve ezek kombinációja is elképzelhető. Egyrészt Prohászka szinte válogatás nélkül írt az országos lapok mellett kis vidéki újságoknak, folyóiratoknak is, ha ideje engedte, hogy eleget tegyen egy felkérésnek; nincs arra jelentősebb adatunk, hogy nagyobb figyelmet szentelt volna cikkei utóéletének és az azok által elért nyilvánosság mértékének. (Pár nappal korábban a Zalai Közlöny hozta egy publicisztikáját, ekkor jelent meg az *Új Barázda Naptára* szintén egy írásával, egy Debrecenben megjelenő radikális jobboldali lapnak biztató üdvözlét küldött stb.⁸) Feltételezhetjük, hogy nem is a publicitást tartotta szem előtt, hanem elsősorban mintegy „kibeszélni” akarta magából a numerus clausus-szal kapcsolatosan kialakított érvrendszerét és stratégiáját, s azért is választhatta erre épp a *Homok szerkesztőségét*, mert így nyilvánosságra is került a mondanivalója, ugyanakkor nem is „lőtte el” a parlamenti beszédre tartogatott „puskaporit”, vagyis a későbbi beszéd hatásának az élet nem vette el jóelőre. Számolhatott talán azzal is, hogy – tekintettel a személyének ismertségére, a megnyilatkozásaira irányuló figyelemre – a *Homok* hasábjain kifejtett nézeteit esetleg más sajtótermékek is átveszik.⁹ Maga a lap (bár hasonlóan sok, ekkor indult politikai sajtótermékhez, nem bizonyult hosszú életűnek, de) 1920 őszén nem is számított országosan ismeretlennek, minden bizonnyal pontosan megfelelt a Prohászka által megcélzott publicitási szintnek. Erre az országosan „közepes” ismertségre utalt a kisgazdapárti programmal nemzetgyűlési képviselővé választott (nem sokkal később liberális nézetei miatt onnan is kivált) Rupert Rezsőnek a parlament 1920. november 17-i ülésén elmondott felszólalása, melyben ilyen értelemben emlegette a *Homok c. lapot*.¹⁰ Fontos adalék lehet továbbá, hogy a lap szerkesztője Rakács Lajos volt, akit Rupert így emlegetett: „Az egyetemi zászlóalj egyik volt derék tagja [...], a mi pártunk által oda leküldött szerkesztő. Kétségtelenül tiszta ember, gáncs nélküli keresztény és nemzeti egyéniség.” Elképzelhető (de

⁸ *Prohászka Ottokár*: Ami kell Zalának s Magyarországnak. *Zalai Közlöny*, 1920. augusztus 20. 1. (= VPOK 110–112.); *Uő*: Lelket s szívet mindenbe! *Az Új Barázda Naptára*, 1921. 27–28. (= VPOK 131–132.); *Új Magyarország*, 1920. szeptember 19. 2.

⁹ Ez egyébként meg is történt, egy részletét újraközölte: *Új Barázda*, 1920. augusztus 27. 2.; röviden ismertette: *Új Somogy*, 1920. augusztus 31. 1. stb. A korábbi polgári radikalizmus egyik jeles képviselője a numerus clausus tervezetét ironikus hangvétellel bíráló cikkében vitába is bocsátkozott Prohászka publicisztikájával: Csécsy Imre: A záros szám. *A Hét*, 1920. szeptember 1. 401–402.

¹⁰ Rendőrgyilkosság az Oktogonnál. Tanulmány és levéltári források Soltra József rendőrgyilkos meggyilkolásának körülményeihez és politikai kontextusához, 1920. Szerk.: Kántás Balázs. Bp. 2020. 85–87.

nem biztos), hogy Rakácsnak már ekkor is volt kapcsolata Prohászkaival, az mindenesetre sokatmondó, hogy 1923-ban a székesfehérvári püspök közéleti szócsovének számító *Fejérmegyei Napló* szerkesztője lett.

Prohászka cikkeivel egyébként gyakran megtörtént, hogy egyes szerkesztőségek minden utalás, kommentár vagy az eredetire utaló bármilyen megjegyzés nélkül újraközölték. Ez egyrészt azt sugallta, hogy a püspök egy korábbi politikai mondanivalóját később is változatlanul relevánsnak érezték, másrészt így egy politikai kérdéshez való aktuális hozzászólás színében tüntethették fel. Különösen akkor, ha az eredeti cikk ténye már homályba veszett. Így járt el az 1920-as *Homok*ban megjelent vezércikkkel a *Szegedi Új Nemzedék* c. radikális keresztény-nemzeti lap is 1924 februárjában,¹¹ s alighanem az én figyelmem is azért kerülhetett el korábban a Prohászka-dokumentumok sajtó alá rendezésekor, mert a püspök 1920 után számos közszereplésében ugyanolyan vehemeneciával állt ki a numerus clausus mellett, mint a parlamenti vita időszakában. Keményen szállt szembe a törvény enyhítésére irányuló kezdeményezésekkel, ragaszkodott az 1920-ban kialakított érveihez és a numerus claususnak a „keresztény-nemzeti Magyarország” felépítésében tulajdonított jelentőséghez.¹²

¹¹ Prohászka Ottokár: A numerus clausus. *Szegedi Új Nemzedék*, 1924. február 2. 1. (Vö. 2. sz. jegyz.) Jellemző, hogy az újraközölt cikket hasonló megfontolásokból újraközölték: *Pécsi Est*, 1924. február 10. 1.

¹² Ld. pl. VPOK 175., 188–189., 211–212.

„ELVESZTETTÜK FERDINÁNDOT.”

Forgách Ferenc I. Ferdinánd bécsi gyászszertartásán
elhangzott gyászbeszéde.¹

“WE HAVE LOST FERDINAND.”

The Funeral Oration Delivered by Ferenc Forgách at the Viennese Obsequies
of Ferdinand I, Holy Roman Emperor

Guitman Barnabás

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

*Magunk között nagyon jól tudjuk, hogy soha, senki
ezen a világon nem volt tárgyilagos. (Rejtő Jenő:
Az utolsó szó jogán)*

ÖSSZEFOGLALÁS

Ez a tanulmány Forgách Ferenc I. Ferdinánd királyról mondott halotti beszédének első magyar fordítását kíséri. A beszéd nem hagyományos udvari dicsőítésként, hanem tudatosan megalkotott humanista *oratio funebris*ként jellemezhető. Az elemzés a szöveget történeti kontextusába helyezi, miközben retorikai felépítésére, eszmei céljaira és intertextuális alapjaira egyaránt összpontosít. Külön figyelmet kapnak a klasszikus toposzok és az ókori szerzőkre (Cicero, ifjabb Plinius) tett burkolt utalások, amelyeket a kor művelt közönsége könnyedén értelmezhetett, a mai olvasók számára azonban többnyire rejtve maradnak. E rétegek feltárásával a tanulmány rávilágít a beszéd szerepére a dinasztikus folytonosság legitimálásában és egy keresztény-humanista politikai vízió megfogalmazásában.

ABSTRACT

This study accompanies the first Hungarian translation of Ferenc Forgách's funeral oration for King Ferdinand I. The speech may be characterized not as a conventional piece of courtly praise, but as a consciously crafted humanist *oratio funebris*. The analysis situates the text within its historical context, while also focusing on its rhetorical structure, intellectual aims, and intertextual foundations. Particular attention is given to classical topoi and to implicit references to ancient authors (Cicero, Pliny the Younger), which could be readily interpreted by the educated audience of the time but largely remain obscure to modern readers. By uncovering these layers, the study highlights the oration's role in legitimizing dynastic continuity and in articulating a Christian-humanist political vision.

¹ Jelen írás a 2024. december 4-én Eperjesen „A reformáció és ellenreformáció kora a forrásokban” című nemzetközi konferencián elhangzott előadásom szerkesztett, bővített változata.

Kulcsszavak: halotti beszéd; humanista retorika; Habsburg-monarchia; antik recepció; dinasztikus legitimáció

Keywords: funeral oration; funeral oration; humanist rhetoric; Habsburg monarchy; classical reception; dynastic legitimacy

Bevezetés

*I. Ferdinánd császár és király hosszas betegeskedést követően halt meg 1564. július 25-én este hét órakor. Tüdőbetegsége miatt bekövetkező halála nem érte váratlanul a környezetét, sőt a korabeli leírásokból ismert, hogy az uralkodó utolsó hónapjaiban tudatosan készült a távozásra.*² A temetési szertartásra azonban különböző okok miatt mégis több mint egy év múlva került sor, ami szokatlanul hosszú idő. Ferdinánd végakarata szerint Prágában kívánt nyugodni felesége mellett, így egy bécsi és egy prágai rendezvény megszervezése is szükséges volt.³ Másrészt az új királyt, Miksát saját krónikus betegségei és a magyarországi, valamint az erdélyi politikai helyzet is aggasztotta. Így gyakorlatilag öccsére, a középső fiúra, Ferdinándra maradt a szervező munka, aki cseh helytartóként amúgy is már hosszú ideje az udvari reprezentatív ünnepek fő szervezője, kitalálója volt.⁴

A bécsi temetési ünnepségre és szertartásra végül 1565. augusztus 6-7-én, a prágaira pedig augusztus 20-21-én került sor. A kora újkori politikai metakommunikáció csúcsteljesítményeként is értelmezhető bécsi majd a prágai szertartások a késő középkori burgundiai udvar pompáját követték.⁵ Az összetett, tudatosan megszerkesztett jelképrendszer, a gyászmentben megfogalmazott narratíva, az érzelmekre ható pompa és látványvilág nem pusztán Ferdinándról szólt, hanem a dinasztia politikai hatalmának, legitimációs igényeinek és küldetéstudatának megjelenítését is célozta. Jelen írásnak azonban nem célja a temetés teljes egészének részletezése, egyedül a Bécsben augusztus 7-én tartott rekviem elhangzott gyászbeszédet mutatom be. A bécsi gyászmisén a Szent István dómban Oláh Miklóssal, az esztergomi érsekkel együtt Forgách Ferenc, váradi püspök mutatta be, és

² Václav Bůžek: Ferdinand I. ve svědectvích o jeho nemocech, smrti a posledních rozloučeních. Český časopis historický 112. (2014) 402–431. itt: 414–415.

³ Václav Bůžek: Die Begräbnisfeierlichkeiten nach dem Tod Ferdinands I. und seiner Söhne. Historie – Otázky – Problémy 7. (2015) 260–273. itt: 261.

⁴ Václav Bůžek: Ferdinand I. ve svědectvích o jeho nemocech, smrti a posledních rozloučeních. Český časopis historický 112. (2014) 402–431. 418–419.

⁵ Vö. Bůžek, V.: Ferdinand I. i. m. 421–426.; Bůžek, V.: Die Begräbnisfeierlichkeiten i. m. 262–266.; Pálffy Géza: Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században. Történelmi Szemle 47. (2005) 241–275.

ő mondta el a szinte az eseménnyel egyidőben nyomtatásban is megjelent gyászbeszédet.

Forgách Ferenc rövid életrajza⁶

1535 körül született, protestáns családban, majd még a tizenévesen, hogy egy hatalmaskodásból adódó kegyvesztést a család elkerüljön, katolizált testvéreivel együtt, így került Oláh Miklós körébe.⁷ Talán még húsz éves sem volt, amikor megkapta az egri örkanonoki címet, ezt követően pedig 1553–1555 között Padovában folytatott egyetemi tanulmányokat. Sorsát a két egyetemi év egész életében meghatározta, az elsajátított humanista latin nyelvű írás- és beszédkészség révén a tehetséges és elismert szónokok közé emelkedett. Első megmérettetése az 1556–57-es regensburgi birodalmi gyűlésen elmondott beszéde volt, ahol mint a magyarországi küldöttség feje szólalhatott meg a török ellen kérve a birodalmi rendek segítségét.⁸

Forgách követi megbízatásának a frissen elnyert váradi püspöki cím adott kellő tekintélyt. Az egyházmegyéjének jövedelmeiből azonban nem részesülhetett, mivel azt a formálódó erdélyi állam foglalta el. Ferdinánd ezért további tizedjövedelmekkel és a Magyar Kamarától kapott fizetéssel díjazta az ifjú Forgách szolgálatait, akinek a tevékenysége a Magyar Kancellária szervezeti kereteihez illeszkedett, mint királyi titkár kísérte az uralkodót külföldi útjaira, valamint a királyi oklevelek kiállításában működött közre.⁹

A korabeli forrásokból úgy tűnik, hogy Ferdinánd bizalmát a több évnyi együtt töltött idő alatt maradéktalanul elnyerte. A már egyre gyakrabban betegeskedő király 1563 őszén, fiának, Miksának pozsonyi koronázásán több napot is egyhuzamban a Forgách által elfoglalt házában töltött, gyengélkedése miatt még a koronázási lakomát is kihagyta.¹⁰

Ez a bizalmi kapcsolat és Miksa beleegyezése egyaránt azt eredményezte, hogy végül Ferdinánd bécsi gyászszertartásán, a Szent István

⁶ Forgách életére, pályájára vonatkozóan lásd *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest. 2015. 125.; *Almási Gábor*: Variációk az értelmiségi útkeresés témájára a 16. században: Forgách Ferenc és társai. Századok 140. (2006) 1405–1440.; *Sörös Pongrácz*: Forgách Ferenc élete. Századok 30. (1896) 519–541, 634–648.; *Bártfai Szabó László*: Ghymesi Forgách Ferenc 1535–1577. Budapest. 1904.

⁷ *Almási G.*: Variációk az értelmiségi i. m. 1406.

⁸ *Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. In: Humanista történetírók. Szerk. *Kulcsár Péter*. Budapest. 1977, 708. *Sörös P.*: Forgách Ferenc i. m. 523–524. *Almási G.*: Variációk az értelmiségi i. m. 1407.

⁹ *Almási G.*: Variációk az értelmiségi i. m. 1408. Vö.: *Fazekas István*: A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16-18. században: hivatalnoki karrierlehetőségek a kora újkori Magyarországon. Századok. 148. (2014) 1131–1155.

¹⁰ Vö. *Bűzek, V.*: Ferdinand I. i. m. 406. *Almási G.*: Variációk az értelmiségi i. m. 1410.

dómban a váradi püspök tarthatta a halotti beszédet. A későbbiekben azonban Forgách egyre inkább kiszorult a belső döntéshozói körből, Miksa egyre kevésbé tartott igényt a szolgálataira, fizetése is késett vagy elmaradt, alkancellári tisztségét elvesztette, a vágyott győri püspöki széket nem nyerte el. A végső lökést, indokot az udvarral való szakítás irányába talán Szigetvár 1566-os elvesztése jelentette számára.¹¹ Ezt követően Erdély és Itália között ingázva kereste helyét, és írta meg a kor magyarországi történetírásának csúcsteljesítményét¹², hogy majd aztán Itáliában, Padovában érje utol a halál 1577-ben.

Forgách Ferenc gyászbeszéde

A 16. század derekán az uralkodói temetések során elhangzott halotti beszédek gazdag és sokszínű hagyományból építkeztek, amelyben az antikvitás görög és római szerzőitől éppúgy merítettek, mint a középkor keresztény kegyességi irodalmából. A nyomtatás terjedésének hatására a műfaj a kora újkor és az újkor folyamán különös virágzásnak indult és az eddigiekénél is hangsúlyosabb szerepet kapott a reprezentációban.¹³

Az uralkodói temetések kapcsán írt, és elhangzott vagy csak nyomtatásban megjelent halotti beszédek igazi klasszikus orációk voltak. Ezek célja nem pusztán a gyászolók vigasztalása és az elhunyt életének méltatása volt. Nem elégedtek meg azzal, hogy a bűnök megbocsátását és a feltámadást hangsúlyozva kegyességi érzületet keltsenek a hallgatóságban, hanem a dinasztia és a világi hatalom, az adott uralkodó ház reprezentációs szempontjait is figyelembe vették. A felkért vagy önként jelentkező szónok számára a halotti beszéd a nyilvánosságban, a hatalmi hierarchiában betöltött szerepét is demonstrálta, egyúttal saját pozícióinak erősítését is szolgálta.

Forgách beszéde minden tekintetben megfelelt a kor kívánalmainak, amint erről Istvánffy Miklós is megemlékezett: *Forgách Ferenc váradi püspöktől életéről s az ország gondja viselésében való dicséretekről, bőkezűségéről, kegyelmességéről s egyéb királyi jószágos cselekedetiről igen szép oratio mondaték.*¹⁴ A váradi püspök magabiztosan építette fel mondanóját, a szöve-

¹¹ Almási G.: Variációk az értelmiségi i. m. 1418.

¹² Forgách F.: Emlékirat i. m. Latin kiadás: Ghymes Forgách Ferencz nagyváradi püspök Magyar históriája, 1540–1572. Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum XVI. Pest. 1866.

¹³ Újabban Móré Tünde foglalkozott főúri és nemesi temetési beszédek reprezentációs szerepével. *Móré Tünde: A főúr mint hős a 17. század elején: Temetési orációk Nádasdy Ferenc és Thurzó György felett.* In: Sodalitates quondam et nunc = Tudós társaságok egykor és ma. Szerk. Békés Enikő – Kasza Péter – Molnár Dávid. Szeged. 2025. 375–386. *Móré Tünde: A halotti oráció mint az utóélet első állomása: Révay Péter életpályája Hrabéczy Rafael halotti orációjában.* In: A Szent Korona első kutatója. Tanulmányok Révay Péter koronaórról és munkásságáról. Szerk. Pálffy Géza – Tóth Gergely. Budapest. 2024. 287–304.

¹⁴ Idézi Pálffy Géza: *Pálffy G.: Magyar címerek i. m. 241–242.*

gén szinte érződik a tanult ember öröme és büszkesége, hogy tudásával a nyilvánosság előtt szerepelhet. Forgách gyászbeszédében keveredik a reális megfigyelésből, tapasztalatból következő méltatás az esetenként a műfaj elvárásai szerinti mértéktelenül túlzó dicsérettel. A beszéd textusa gazdag tárháza az antik auctoroktól vett fordulatoknak, szóképeknek, amelyek a romlottabb vagy egyszerűbb középkori latin nyelvismeret birtokában szinte érthetetlennek tűnhettek. Valamint benne van a műfaj által megengedett, sőt elvárt hízélgés, amellyel elsősorban Ferdinánd legidősebb fiának és uralkodói címeiben örökösének, Miksának jóindulatát igyekszik elnyerni, és amely Forgách őszinte csalódására és bánatára csak felületes és gyorsan múló rokonszenvet eredményezett számára.

A beszéd elején Isten segítségét kéri, mivel, ahogy többször is hangsúlyozza, kevésnek érzi magát a feladat súlyához. A halotti beszédek felépítésére általában igaz, hogy az elhunyt dicsőítése és az elvesztése miatti fájdalmat megfogalmazó bekezdések a közönség számára reményt adó résszel folytatódnak. Forgách ezzel nem vár, hanem mintegy előre szaladva a *captatio benevolentiae* részeként rögtön Miksa dicsőítésébe kezd. Majd további túlzóan álszerű megnyilvánulásokat követően tér rá Ferdinánd méltatására. Úgy véli, hogy az elhunyt uralkodó tettei, lelki jámborsága és erkölcsi szentsége alapján eleget élt az üdvösséghez, viszont halála az országai és az egész keresztény világ számára hatalmas veszteség, ezért kétségtelenül indokolt a hatalmas gyász, amelynek kifejezésére szinte lehetetlen megfelelő szavakat találni.

A dinasztikus államok korában az uralkodó dicsőítése elválaszthatatlan házában a méltatásától. Történelmi, már-már üdvtörténeti távlatot vázol fel a szónok, mikor Ferdinánd őseinek nagyságáról értekezik. Ferdinánd már gyermekkorában tisztában volt a dinasztikus örökség kötelező erejével, tudatosan készült az uralkodói szolgálatra. E részekben már némi történelmi adat is előkerül, – Aragóniai Ferdinánd és Miksa örökségének felosztását közli –jóllehet ilyen téren kifejezetten szűkmarkúan fogalmaz a szerző. Forgách úgy véli, Ferdinánd nem elsősorban örökségként szerezte országait, hanem egyedülálló kiváló erényei, tehetsége juttatták hozzá. Jóllehet általánoságában rengetegszer dicséri hadi erényeit, Ferdinánd uralkodásának idejéből Forgách egyetlen hadi eseményt emelt ki (Bécs 1529-es sikeres védelme). A többi esemény felsorolását azzal a gyengének tűnő szónoki fordulattal hárítja el, hogy erre nem elegendő a számára biztosított idő. Más kérdés, hogy igazán győztes, a kortársakat ámulattal eltöltő csatát vagy háborút reálisan tényleg nehezen tudott volna Ferdinándhoz kapcsolni.¹⁵

Forgách joggal emeli ki viszont az uralkodó tettei közül a vallásbéke megteremtéséért való szüntelen fáradozásait. A kor

¹⁵ Vö.: „Egyéb erényei miatt méltán dicsérhetjük, de a katonáskodást – a királyok páratlan díszét – személyesen nem gyakorolta,…” *Forgách F.: Emlékirat i. m. 810.*

felfogása szerint ugyan vallja, hogy az üdvösség kérdésében keletkező szakadás a legsúlyosabb csapás, hiszen ez a túlvilági kárhózzal fenyeget, viszont Ferdinánd ennek a kérdésnek a rendezésében is elsősorban a tárgyalásos útra törekedett. E tekintetben való rugalmasságát több történész méltatója is elismerte, például Paula Sutter Fichtner, Ernst Laubach, vagy Alfred Kohler.¹⁶

Ferdinánd lelki tulajdonságai közül a szónok a fegyelmezettséget és a szelídséget külön is méltatta. E tulajdonságai szépen egybecsengenek Ferdinánd fiainak szóló levelében lévő intelmekkel, amelyeket mintegy maga és fiai elé elvárásként támasztott.¹⁷ Forgách kiemeli még, hogy folyamatos tanulás, kíváncsiság jellemezte az uralkodót, rendkívül aktívan tanulmányozta a történelmet, minden tudásra nyitottnak bizonyult. Ezek a méltató részek egybecsengenek a király önképével éppúgy, mint a történeti szakirodalom megállapításaival.¹⁸ Pozitívumként említi még, hogy a hízelgőket megvetette Ferdinánd, a méltóságokat nem kegyből, hanem alkalmasság szerint osztotta ki az arra méltónak.¹⁹

A gyászbeszéd metakommunikációs rétegei

Forgách Ferenc alakja és az általa elmondott és közzétett beszéd tökéletes példája annak, hogyan fonódott össze a 16. században a magas irodalom (humanista retorika), a személyes karrierépítés és a nagypolitikában a rendi

¹⁶ *Paula Suttner Fichtner*: Ferdinand I: Wider Türkennot und Glaubensspaltung. Graz. 1986, 241; *Ernst Laubach*: Ferdinand I. als Kaiser. Politik und Herrscherauffassung des Nachfolgers Karls V. Münster. 2001. 727–735; *Alfred Kohler*: Ferdinand I., 1503–1564: Fürst, König und Kaiser. München. 2003. 317.

¹⁷ *Guitman Barnabás – Ujj Zoltán*: „Igaz, tiszta és dicséretes hitünkben és vilásunkban megmaradjatok”: I. Ferdinánd intelmei fiai számára 1547 telén. *Egyháztörténeti Szemle* 26. (2025) 111–135.

¹⁸ Ferdinánd a politikai és vallási konfliktusok során rendszeresen támaszkodott történelmi és jogi érvekre. Amikor a pápával vitába keveredett császári címének elismerése miatt, ő maga irányította Georg Sigmund Seld birodalmi alkancellárt a korábbi kancellár könyvtárához, hogy ott kutasson a pápai és császári hatalom viszonyát tárgyaló források után. De többi tanácsadójától is elvárta a történelmi alaposágot: megbízta őket, hogy vizsgálják meg a 15. századi Habsburg uralkodók és a Szentszék közötti korábbi konfliktusok iratait. A Trienti Zsinat idején javasolta, hogy a császári küldöttség rendelkezzen egy kézikönyvtárral, amely tartalmazza a bázeli és a konstanzi zsinatok aktáit, valamint a korabeli teológiai vitairatokat. *Laubach, E.*: Ferdinand I. als Kaiser i. m. 261, 365–366. Vö.: *Almás Gábor*: A respublica litteraria és a császári udvar a 16. század második felében. *Aetas* 20. (2005) 5–37. Különösen: 14–16, 31, 34–37. oldalak.

¹⁹ Almási Gábor idézi Dudith András egyik leveléből, hogy a királynak állítólag szokása volt mondogatni: „a jó bor és a jó emberek eredetét ne kutasd.” *Almás G.*: A respublica litteraria i. m. 12.

érdekek reprezentációja. A beszéd és annak azonnali kinyomtatása semmiképpen sem tekinthető a hűséges alattvaló és bizalmas barát pusztán kegyeleti gesztusának. A beszéd egy mesterien felépített politikai művelet volt, amellyel Forgáchnak hármasként célja volt.

1. Biztosítani a saját jövőjét az új királynál: Az uralkodóváltás bizonytalanságában Forgách az udvari elit jelenlétében és a szélesebb nyilvánosság előtt is igazolni kívánta feltétlen hűségét az új uralkodóhoz, valamint szellemi felkészültségét is demonstrálta. Minderre nem csupán azért volt szüksége, hogy a meglévő pozícióját megőrizze az udvarban, hanem minden bizonnyal már ekkor többre vágyott, ambíciói a Magyar Kancellária vezetése felé hajtották, Oláh Miklós utóda kívánt lenni.²⁰

2. Programot adni az új uralkodónak (a magyar érdekek védelme): A humanista gyászbeszédnek volt egy a kortársak számára nem is annyira rejtett funkciója: miközben az elhunyt erényeit dicsérték, valójában az élő uralkodó számára kínáltak fel programot. Mindazt, amit Forgách Ferdinánd erényeként sorol fel, azok valójában a királyi örökösre, Miksa felé megfogalmazott elvárások. A beszéd nemcsak Ferdinándot siratja, hanem feltűnően sokat és szinte elsősorban Miksával foglalkozik. A szövegben található „...felismeritek az atyai dicsőséget és jellemet fiában...” fordulat tipikus *captatio benevolentiae*, amellyel azt üzeni az új királynak: *Te vagy a méltó utód, támogatunk téged.* Amikor Forgách arról beszél, hogy Ferdinánd hallgatott a tanácsadóira, és nem volt gőgös, az egy javaslat az új, esetleg kevésbé megfontolt uralkodónak: *Becsüld meg a magyar tanácsosokat – például engem –, ahogy apád tette.* A személyes törekvésein túl a magyar rendi igények, elvárások is megfogalmazódtak a beszédben. A beszéd egyik legfontosabb metakommunikációs rétege a Magyar Királyság fontosságának hangsúlyozása a Habsburg Birodalmon belül. Forgách azzal, hogy kiemelten említi a török elleni harcokat, Pannónia védelmét, Magyarországot nem egy periférikus, elpusztított tartományként, hanem a kereszténység védőbástyájaként, a Birodalom kulcsfontosságú elemeként pozícionálta. Forgách mindezzel megkísérel szelíd nyomást gyakorolni Miksára: *Apád védte a végeket, neked is ez a kötelességed!* Egyfajta segélykiáltást és politikai igénybejelentést fogalmaz meg az új bécsi kormányzat felé: *Mi adjuk a vért, cserébe figyelmet és forrásokat kérünk.* Ez nem pusztán egy elméleti „védőbástya” retorika, hanem a küszöbön álló, végzetes háborútól való félelem motiválta felhívás, amelynek egy év múlva Szigetvár és Gyula eleste szomorú aktualitást adott.

3. Demonstrálni saját írói-intellektuális fölényét az udvarban: az sem mellékes szempont, hogy Forgách önértelmezésében humanista tudósnek is tekintette magát. A beszéd megjelentetése, a csiszolt cicerói latin, a retorikai fordulatok mind azt szolgálták, hogy a szerzőt Európa-szerte – de legalábbis a Habsburg Monarchiában és a Szent Római Birodalomban – a

²⁰ Vö. *Almásy G.*: Variációk az értelmiségi i. m. 1421.

res publica litteraria elismert tagjaként a művelt, egyúttal megkerülhetetlen államférfiak közé sorolják. Ebből is következik, hogy a gyászbeszéd valódi jelentése a klasszikus-humanista hagyományba ágyazva érthető meg igazán.

A gyászbeszéd klasszikus-humanista intertextuális szövetének elemei

Forgách beszéde nem egyéni műfaji kísérlet, hanem tudatosan illeszkedik a humanista uralkodói gyászbeszéddek (*oratio funebris / laudatio funebris*) hagyományába. A humanisták számára az antik irodalom művei közül a nagy személyiségek jellemzését, dicsőítését tartalmazó írások nyújtották azt a történeti és irodalmi hátteret, amelyet kiválónak vélt kortársaik magasztalásához és emléküik megörökítéséhez használtak. Forgách a korabeli művelt hallgatóság számára felismerhető retorikai és gondolati *locus*okat aktivál, amelyek teljes és azonnali dekódolásához szinte biztos, hogy nem rendelkezett a szükséges műveltségi elemekkel az udvari elit többsége, vagy akár maga a király. A nyomtatást a beszéd elébb vázolt céljainak eléréséhez tehát ez a körülmény is elkerülhetetlenné tette.

A mintaszerűen szerkesztett oráció nem ötletszerűen válogatott parafázisok mozaikja, hanem tudatosan felépített intertextuális háló. A humanista gyászbeszéddek ekkor már több mint egy évszázados hagyományára támaszkodva Forgách a klasszikus és keresztény hagyományt úgy működteti, hogy a befogadó lehetőleg felismerje a mintákat, miközben a beszéd önálló, aktuálpolitikai üzenetet hordoz.²¹ Az alábbiakban a beszéd néhány humanista *tolvajnyelvi* összetevőjét kísérlem meg azonosítani.

A beszéd elején a szónoki alkalmatlanság toposza (*modestia oratoris*), amikor Forgách saját tehetségének elégtelenségét hangsúlyozza a tárgy nagyságához képest, szinte szószerint cicerói gondolat.²² Cicerónál ez egy tudatosan alkalmazott megnyilvánulás, amely célja a hallgatóság jóindulatának megnyerése volt: a szónok nem fellengzős vagy öntelt, hanem alázatot mutat a téma súlya vagy a közönség tekintélye iránt. A szerénység fokozza a szónok szavahihetőségét, a közönség szívesebben hallgat olyasvalakire, aki nem helyezi magát föléjük. A toposz funkciója Forgáchnál nem önleértékelés, hanem éppen ellenkezőleg, az elvárások megemlése, a latin irodalomban valamennyire is járatos hallgató számára ez a cicerói ethos azonnal felismerhető volt. A korabeli értő befogadó nem vette szó szerint, hanem azonnal felismerte a szónok erudícióját.

²¹ Vö. *Klaniczay Tibor*: A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században. Irodalomtörténeti Közlemények 86. (1982) 135–149. itt: 142.

²² Például: „Senkiben sincs oly túlradó szellem, senkiben a beszéd vagy íráskészség, a kifejezésnek az a gazdagsága, mely tetteidet, C. Caesar, nem is mondom: kellőképpen méltathatná, csupán egyszerűen elsorolhatná.” (ford. Boronkai Iván) Marcellus érdekében 2 (Pro Marcellus) Vö. Archias, a költő védelmében 1-2 (Pro Archia); Tusculumi eszmecsere I, 1 (Tusculanae disputationes).

Ferdinánd erényeinek rendszere, tagolása, sorrendje (*virtus – prudentia – clementia – iustitia*) szintén cicerói elem Forgáchnál, a római rétor politikai antropológiáját követi.²³ A mai olvasó számára üres erkölcsi frázisnak tűnhetnek ezek a részek, valójában a korabeli értelmező számára egy ismert filozófia rendszer keretei közé helyezik az elmondottakat. A szigorú, de nem kegyetlen uralkodó képe a római jogi-erkölcsi gondolkodás egyik alappillére volt, Ferdinánd nem egyszerűen „jó király” ebben a megközelítésben, hanem cicerói értelemben vett eszményi államférfi.²⁴

Szintén hagyományos eleme a gyászbeszédeknek, amikor az uralkodót népei szülőjének, atyjának nevezi a szónok. Forgách is így tesz, Ferdinándban olyan uralkodót veszítettek el, aki atyai érzülettel, jóindulattal, gondviseléssel, kedvességgel viseltetett alattvalói iránt. Igazságosság, mértékletesség, szelídség, bölcsesség jellemezte az uralkodót viselt dolgaiban. Úgy tudott elnéző atya lenni, hogy az nem ejtett csorbát méltóságának teljességén.²⁵

Forgách a kor szokása szerint nem szószerinti idézeteket ad, hanem parafrázálja a mintául választott klasszikus auctort. Így tehetett Plinius Traianus császárt magasztaló műve kapcsán is, más szavakkal, de ugyanazt mondja, az uralkodót nem a (vak)szerencse, hanem az isteni gondviselés juttatta trónra.²⁶ De Pliniusból meríthet akkor is, amikor Ferdinánd uralkodóvá válását, legitimitását a nép egyhangú kívánságával, támogatásával is magyarázza. A kimondatlanul elrejtett Traianus – Ferdinánd párhuzammal Forgách a hallgatóság számára a római császár-eszményt aktualizálja, és jeleníti meg Ferdinánd személyében.

Humanista, erasmusi közvetítéssel jelenik meg Forgách szövegében a római alapokból táplálkozó szent ágostoni igazságos háború (*bellum iustum*), – amelyet nem a dicsőségvágy, hanem a jogos védelmi helyzet tesz szükségessé – elgondolása.²⁷ Forgách úgy véli, nem az az igazi dicsőség, ha valaki hódító háborút vív, hanem ha sajátjaiért védekező háborúban ér el

²³ Vö. A kötelességekről I–II. (De officiis)

²⁴ „Kik a közigazgatás élén állanak, a törvényekhez legyenek hasonlatosak, melyek nem haragból, hanem méltányból szabnak büntetést.” (ford. Havas László) A kötelességekről I, 25.; „Semmi sem oly népszerű, mint a jóság, s erényeid közül egyik sem csodálatra méltóbb és kedvesebb számos híved számára, mint kegyességed.” (ford. Nótári Tamás) Marcus Tullius Cicero Q. Ligarius érdekében mondott beszéde 37. (Pro Ligario)

²⁵ Vö. „nem urunkról, hanem atyánkról beszélünk” (ford. Hoffmann Zsuzsanna) Panegyricus - Traianus császár dicsőítése. I, 2. (Panegyricus Traiani)

²⁶ Vö. *Caius Plinius Caecilius Secundus*: Panegyricus - Traianus császár dicsőítése. I, 1, 10.

²⁷ Vö. *Boda Mihály*: Az igazságos háború elmélete az antik államelméletekben. Hadtudományi Szemle 15. (2022) 99–113. doi: 10.32563/hsz.2022.1.7; *Szekeres Csilla*: „Igazságos háború”. Cicero bellum iustum-konceptiójától az ENSZ Alapokmányáig. Klió 16. (2007) 7–14.

sikereket. Antik példákat, athéni és spártai hadvezéreket sorol fel, Ferdinánd hozzájuk hasonlóan védte az övéit. Forgách bízik benne, hogy Ferdinándhoz méltó lesz a fia, sőt még nagyobb is lesz nála, eredményesebb. Ezzel az érveléssel a szónok a hallgatóság számára egyértelműen azonosítható módon a török elleni háború jogi-teológiai legitimitását igazolja.

Amikor Forgách az ókori görög és római történelem említett hőseit idézi fel, nem egyszerűen történelmi műveltségét fitogtatta, hanem a mindenki által ismert antik nevekkal Ferdinándot helyezte el egy erkölcsi koordinátarendszerbe.²⁸ A hallgatóság számára nem történelmi illusztrációként érvényesültek ezek az *exemplumok*, hanem egy morális értékskálát jelentettek meg, amely azt jelentette, hogy Ferdinánd egy szinten áll az antik hősökkel.

Ferdinánd emberiségének (*humanitas*) és nagylelkűségének (*liberalitas*) hangsúlyozásával Forgách a kor humanista tudósainak mércéjével helyezi a legnagyobbak közé az elhunytat. A 15. századtól kezdve ugyanis a nagy emberek legfontosabb erényének a *humanitast* tartották a *liberalitas*-szal együtt. A *humanitas* alatt a klasszikus irodalom és szellemi örökség tanulmányozását is értették, amely által valódi műveltség és erkölcsi nagyság érhető el. Ezért egy eszményi uralkodónak nemcsak tanulmányoznia (*studia humanitatis*) kellett a klasszikus műveket, hanem bőkezűnek is kellett lennie azokkal szemben, akik ezeket művelték.²⁹

A fiú, Miksa legitimizálása a beszédben a római öröklési retorikát követi, azt az általános, a dicsőítő gyászbeszédeknél bevett gondolatot fogalmazza meg, amely szerint az elhunyt jeles, kiemelkedő tulajdonságai a trónörökösben élnek tovább. Az atyai erények továbbélése (a dinasztikus erénytranszfer) az utódban a római császárkori legitimációs retorika jól ismert eleme, amely a hatalom erkölcsi folytonosságát hangsúlyozza.³⁰ Az utód személyében fennmaradó uralkodói erények, tulajdonságok nyújtják a politikai garanciát egy remélt jobb állapot eléréséhez.

Ferdinánd halálának valóságos leírása egyfajta erkölcsi tanítás szerepét tölti be.³¹ A klasszikus párhuzam ebben az esetben is Cicero, amit For-

²⁸ Vö. *Plutarkhosz*: Párhuzamos életrajzok (*Vitae parallelae*); *Valerius Maximus*: Emlékezetre méltó tettek és mondások kilenc könyve (*Factorum et dictorum memorabilium*). Az antik hősökkel való összehasonlítás kötelező, elhagyhatatlan eleme volt a humanista dicsőítő irodalomnak. Vö. *Klaniczay T.*: A nagy személyiségek i. m. 143.

²⁹ *Klaniczay T.*: A nagy személyiségek i. m. 144.

³⁰ Vö. Suetonius vagy Tacitus idealizált princeps-képével.

³¹ A források szerint Ferdinánd halála éppoly méltóságsteljes volt, mint egész élete. Amikor megérezte közelgő végóráját, tudatosan kezdett felkészülni rá: utolsó napjait csendes imádságban és elmélkedésben töltötte. Halála előtt hosszasan szemlélte szeretett felesége arcképét, ugyanakkor birodalmának ügyeit sem hanyagolta el teljesen. Távozása békésen, szenvedés nélkül következett be, ami kortársai számára a

gách természetesen a keresztény felfogás szerinti jó halál képével elegyít.³² A beszédben elhangzó *exemplum mortis*, amely Ferdinánd előre látott, nyugodt szívvel várt, szentségekkel megerősített halálát festi le a korabeli hallgatóságban nem sajnálkozást keltett, hanem mintául szolgált: a jó keresztény így készül a halálra.

A „keresztény köztársaság” (*res publica Christiana*) kifejezés nyomatékosan, tízszer szerepel az orációban. A 15–16. századi humanista politikai nyelvhez tartozó fogalom tudatos hangsúlyozása talán a leglátványosabb jele, hogy Forgách miként tesz hitet a Habsburg-dinasztia univerzális törekvései mellett.³³

Összegzés

Forgách Ferenc gyászbeszéde nem csupán egy alkalmi retorikai teljesítmény, hanem egy tudatosan felépített kulturális-politikai üzenet. A klasszikus és keresztény hagyomány elemeit ötvözve olyan szöveget hozott létre, amely egyszerre tisztelgett Ferdinánd előtt és politikai programot közvetített. A cicerói és pliniusi toposzok, az antik erények rendszere, a történelmi példák és a „keresztény köztársaság” hangsúlyozása mind azt szolgálták, hogy az uralkodó alakját a római és keresztény eszményrendszer csúcsára emeljék. A beszéd így nem pusztán gyász kifejezése, hanem legitimációs és ideológiai nyilatkozat: a múlt tekintélyével igazolja a jelen hatalmát, és kijelöli a jövő irányát.

A váradi püspök számára nem a búcsúztatás, a siratás volt az elsődleges motiváció, hanem a nyilvánosság. Azt akarta, hogy olvassák: olvassa a király, olvassák a rendek, és olvassa az utókor. A szöveg így egy politikai program és egy beiktatási beszéd keveréke is, briliáns latin köntösben. Különösen annak fényében érdekes ez a gyászbeszéd formájába ültetett *hűségnyilatkozat*, hogy ismerjük Forgách későbbi munkásságát, ahol nyíltan kritikus hangot ütött meg a mindenkori Habsburg-kormányzattal szemben. Ez a későbbi éles kritika teszi igazán bizonyítottá, hogy az 1565-ös oráció nem az őszinte rajongás, meggondolatlan alattvalói hűség, hanem sokkal inkább a hidegfejű politikai racionalitás terméke volt. Az eszményítéssel nem kizárólag Ferdinánd dicsőségének szobrát kívánta beszédében megörökíteni, hanem megragadta a lehetőséget, hogy olyan elvárásokat fogalmazzon meg a leendő uralkodóval szemben, amelyeknek az elhunyt

szentek halálát idézte. Ferdinánd tudatos halálvárásáról lásd: *Bűzsek, V.*: Ferdinand I. i. m. 414–415. Vö. *Suttner Fichtner, P.*: i. m. 253. *Matthias Sittard*: Ad Pium IV. Pont. Max. de Caesaris Ferdinandi I. obitu Epistola e MS. In: Johann Georg Schelhorn: *Amoenitates historiae ecclesiasticae et literariae* [...], Francofurti, Lipsiae. 1737. 679–692, 689.

³² Vö. Tusculumi eszmecsere.

³³ Vö. *Luise Schorn-Schutte*: *Karl V. Kaiser zwischen Mittelalter und Neuzeit*. München. 2000. 24.

császár és király épphogy meg tudott felelni, Miksa esetében viszont jelentős részben nem volt több ez pusztá vágynál, reménynél.

Forgách Ferenc gyászbeszéde, amely I. Ferdinánd király gyászszertartásán hangzott el Bécsben, 1565. augusztus 5.

Felséges és győzhetetlen Császár, valamint Ti fenséges és méltóságos fejedelmek!

Számomra mindig az volt az első és igazán fontos, hogy minden tettem előtt először is az isteni segítséget és támogatást kérjem. Most is ezt tartom a legszükségesebbnek. Most ugyanis Ferdinánd császárról kell szólnom, felülmúlhatatlan és hihetetlen erényéről, a cselekedeteiről, valamint a keresztény közösségért tett igen nagy és számtalan érdemeiről. Ha mindezekhez magamat mérem, belátom, hogy sem a beszéd erejével, sem bőségével nem bírok eléggé. Ezért az örökkévaló Istent, mindenek Atyját és Megőrzőjét hívom segítségül, hogy amíg az igen jámbor, áldott emlékű fejedelem kegyes végtisztességének eleget teszek, jelenlétével legyen hozám kegyes, hogy legfényesebb és legnagyobb erényeinek felidézésével Benneteket is e régi erények követésére tudjak buzdítani. E feladat teljesítése során egyúttal remélem azt is elérni, hogy velem együtt nem kevésbé ismeritek fel az atyai dicsőséget és jellemet fiában, a legnagyobb és legerősebb császárban, mint arcvonásait és megjelenését.³⁴ Ily fejedelem elvesztése miatti hiányt csillapítja, hogy bizvást remélhetitek Miksa uralkodása az egyetemes keresztény közösség birodalma számára boldog és szerencsés, az Ausztriai-ház számára dicsőséges, a közös ellenségeink számára pedig félelmes leend.

Elvesztettük Ferdinándot, ámbar tovább fog élni felséges és áldott, árván maradt utódában, olyanképpen, hogy halhatatlannak hihetnők. Igen, elvesztettük Ferdinándot, akiben az örökkévaló Isten egyedülként minden isteni és legfőbb adományt egybegyűjtött. Mindannyiunk imái által remélt és kívánt volt, hogy ezzel a fejedelemmel, a keresztény világ kormányzójával bár hosszabb ideig élhettünk volna, mert akkor egyedül az ő vezetése, erényei és szerencséje révén – senki másé által – remélhettünk volna, hogy véget vet annak a sokféle bajnak, amely hosszú ideje nyomaszt, és amely most is fenyegető árnyként lebeg felettünk.

Így, miközben erről a helyről kiváló dicsőségéről kell szólnom, korlátaim tudatában, tehetségem gyengeségét felismerve, mégis egyszerre habozva és körültekintéssel vállalkozom erre a feladatra. Oly sok hadjárat, háború és megpróbáltatás sorakozik előttem, amelyekkel a Birodalom végeit védelmezte és a keresztény név méltóságát fenntartotta. Bár nem remélhetem, hogy szavaimmal méltóképpen megörökíthetem ezek nagyságát, mert bármilyen ékesszólás vagy szónoki mesterfogás is állna

³⁴ Az atyai erények továbbélése az utódban a római császárkori legitimitációs retorika jól ismert eleme, amely a hatalom erkölcsi folytonosságát hangsúlyozza; vö. Tacitus idealizált princeps-képével.

rendelkezésemre, soha nem lennék képes igazán megragadni és visszaadni tetteinek nagyságát, ugyanakkor abban bízom, hogy szívem lelkesedése elég világosan kifejezheti azt a hálát, amelyet iránta érzek. De egy ilyen súlyos és nehéz ügyben mégis az vigasztal, hogy oly férfiak előtt szólhatok, akiknek megadatott, hogy – ámbár ezek híre messzire terjedt –, mégis közelebbről lássák családi erényeit, rettenthetetlenségét, bölcsességét és lelkierejét. Remélem, elnézőek lesznek irántam. Így tehát kijelenthető, hogy aki azt képzei magáról, hogy tehetsége és szónoki készsége elegendő ahhoz, hogy szavakkal utolérje azt, amit ő cselekedetekkel véghezvitt, az nyilvánvalóan elfelejtette saját erejének határait, és nem ismeri fel sem a feladat nagyságát, sem azt, kik előtt beszél. Hiszen Ferdinánd halhatatlan és isteni erénye, veleszületett tehetségének ragyogása, leküzdhetetlen és magasztos lelkének ereje, vallásossága és bölcsessége már mélyen beivódott szívetekben – olyannyira, hogy semmiféle idő múlása nem tudja elhomályosítani. Ha pedig ezeket bárki szavakkal ki tudná fejezni, akkor az csak az lehetne, aki ugyanolyan fejedelem a beszéd művészetében, mint amilyen Ferdinánd volt a cselekvés birodalmában –, s aki így messze mindenkinél kitűnne az ékesszólás dicsőségében.

Ezek a gondolatok ugyan jól ismertek nekem – akár az ő köztársaságért³⁵ tett isteni és halhatatlan érdemeit szeretnénk átölelni lelkünkkel, akár azokat a jótéteményeket, amelyekkel engem személy szerint mindig gondoskodva megtisztelt és becsülettel ruházott fel –, mégsem egyetlen okból, hanem sokféle érzésből megindulva léptem szóra. Ezért remélem, senki sem fog kevélynek bélyegezni, amiért olyan feladatot vállaltam, amely erőmet messze meghaladja; sőt, azt gondoljátok majd, hogy ezt a csekély emlékművet, bármi legyen is, amelyet a legjobb és legszentebb fejedelem iránti tiszteletemül állítok, csakis azért hoztam létre, mert másképp már nem maradt mód számomra, hogy lelkem háláját kifejezzem, és ezt az emléket az utókornak megőrizzem.

Elvesztett számunkra Ferdinánd, de ha tetteire, ha lelke jámborságára, erkölcsi szentségére, élete folyására és gondolataira tekintünk, akkor ő eleget élt a dicsérethez és a dicsőséghez, így semmiképpen sem korai a halála, ha viszont a köztársaság jelenét a szörnyű és hatalmas ellenség okozta költséges háborút és károkat nézzük, akkor valóban idő előtt, sőt, a legalkalmatlanabb pillanatban veszítettük el. Ugyanis kétségtelenül a keresztény közösség szolgálatára született, és olyan magas és dicsó helyre került, hogy legyen, aki éberségével, bölcsességével és tanácsaival észrevegye és távol tartsa tőlünk a fenyegető bajokat. Ezért halála nem csupán személyes gyászunk, hanem közös veszteségünk. Olyan hatalmas, hogy könnyeinkkel, gyászunkkal, fájdalomunkkal kell kifejeznünk, és egy világos, látható emlékművet kell emelnünk a fájdalom mélységének tanúbizonyságául. Az ilyen kegyes kötelesség, bárki is legyen, mindenkitől elvárt, aki szülők

³⁵ *A res publica Christiana* kifejezés a 15–16. századi humanista politikai nyelvben a keresztény világ egységes, vallási-politikai közösségét jelöli.

jótéteményének köszönheti életét, hiszen nincs igazságosabb dolog, mint hogy könnyeinkkel és siralmunkkal fejezzük ki azt a fájdalmat, amelyet azok halála iránt érzünk, akiknek köszönhetően élvezhettük az életet.

Most egy olyan császár felett tisztelgünk, aki a legbátrabb, a legigazságosabb, a legbölcsebb volt; akit nem a szerencse vak kereke, hanem az isteni gondviselés emelt trónra;³⁶ nem a véletlen, hanem a legbölcsebb emberek egyhangú szavazata választott; nem nemesi előkelősége, hanem kiváló érényei tették méltóvá arra, hogy atyaként³⁷, vezérként, császárként irányítson annyi népet, nemzetséget és nemzetet. Családi érényeitől kezdve példájával arra ösztönözte sajátjait, hogy dicsőségre, becületre és halhatatlanságra törekedjenek; ellenségeit pedig bátorsága, lelkének ereje, vele született tekintélye, életmódja, hírneve és uralkodói méltósága révén félelemben tartotta. Mily szavakkal, mily szónoki erővel, az ékesszólás mily áradatával fejezhetnénk ki azt a lelki fájdalmat, amelyet elvesztése okozott?

Sőt, nem is ez az egyetlen oka gyászunknak, más, még nagyobb és még igazságosabb okok is vannak. Hiszen a gyermekek sem csupán azért tisztelik szüleiket, mert tőlük kapták az életet, növekedést és neveltetést, az erkölcsi alapokat, hanem azért is, mert érzik: szüleik végtelenül jóindulattal viseltetnek irántuk, egyedülálló szeretettel ölelik őket magukhoz, és szemük fényében látják, hogy valóban szeretve vannak. Így mi is, Ferdinánd császár, gyászoljuk elvesztésedet, mert mindazt, amit gyermekek szüleiktől remélhetnek, bőven megadtad nekünk: csodálatos szeretettel, nagylelkűséggel és jósággal öleltél magadhoz; tanácsaiddal és bölcsességgel gyakran megóvtál és megvédtél minket. De, ami mindenek fölött áll: oly nagy volt irántunk való gondoskodásod, szereteted és különleges ragaszkodásod, hogy olybá tűntél, mintha azért uralkodnál, hogy az emberek érényeid miatt tiszteljenek és féljenek. És hogy méltóságodat soha el ne veszítsed, atyaként viselkedtél, aki végtelenül jóindulatú, lágy természetű, kedves, könnyed és gyengéd erkölcsi jellemmel rendelkezik. És akit ezért nem csendes kívánságokkal, hanem mindenki örömeivel és lelkes kiáltásaival kísérték otthon és a nyilvánosság előtt is, bármerre jártál.

Amikor pedig én Ferdinánd halhatatlan és isteni dicséreteiről kezdek szólni, úgy látom, nem azt az utat kell választanom, mint amelyet azok szoktak követni, akik az igen jeles embereket és királyokat magasztalják. Ők ugyanis oly sokat beszélnek az ősök nemes származásáról, hadi dicsőségeikről, győzelmeikről és diadalmeneteikről, hogy a dicsőség legnagyobb részét ősük érdemeiről, magukra azokra terelik, akiket dicsérni akarnak, ami nyilvánvalóan helytelen.

Ferdinánd azonban bölcsen úgy ítélte meg, hogy az ősök dicsősége csupán dísz a leszármazottaknak, s bár neki valóban nagy örökös dicsőség

³⁶ Az uralkodói legitimitáció hangsúlyozása (nem a szerencse, hanem az isteni gondviselés és a közösség egyetértése emeli trónra) a római császárkori panegyrikus hagyományra utal; vö. *Plinius Minor*: Panegyricus. Traianus dicsőítése.

³⁷ Vö. *Plinius Minor*: Panegyricus - Traianus császár dicsőítése. I, 2.

jutott őseitől, mégis azt tartotta, hogy ezt a dicsőséget nem csupán öröklés útján kapta, hanem kiváló erényeinek és különleges érdemeinek is köszönheti, amelyeket akkor is megszerzett volna, ha bármilyen más helyzetben születik. Emlékezett ugyanis arra, hogy mily előkelő családból született, amelyben a legkiválóbb hadvezérek, nagy királyok és császárok virultak, akik a földön és a tengeren hatalmas tetteket vittek véghez. Dédapját Frigyes³⁸, nagyapját Miksát³⁹, apját Fülöpöt⁴⁰, testvérét Károlyt⁴¹, azt a Károlyt, aki nem csupán saját korának, hanem minden korok legnagyobb és legbátrabb császára volt, mindannyiukat házi dicsőségének és dicséretének forrásaként tisztelte.

Ezek az emlékek azonban nem büszkeséget, hanem ösztönzést és tüzet gyújtottak lelkében, hogy nagy tettekre törekedjen, mintha nem saját családjával, hanem idegenekkel vetélkedne a dicsőségért. És ezt a legkevésbé sem rejtette véka alá valóban, már kiskorától kezdve úgy viselkedett, hogy ne csupán azt mutassa meg: szerencséje révén egy nagy házból származik, hanem azt is: méltó arra, hogy abból a házból származzék, mivel lelkét a legnemesebb műveltséggel, a legmagasabb erényekkel gazdagította, s ez már nem a szerencse, hanem a kiváló jellem jele.

Amikor a katolikus király Ferdinánd⁴² eltávozott, testvére, Károlyra hagyta igen kiterjedt királyságait Spanyolországban, Galliában, Belgiumban, Itáliában és az Újvilág birodalmában. Ő pedig még egészen fiatalon Noricum⁴³, Karniola⁴⁴, és Ausztria mellett az atyai birtokok örökségét Pannóniával és a Cseh Királysággal növelte, hozzátevé az illíreket és markomannokat.⁴⁵ Ezt pedig nem az ősök dicsősége, hanem Ferdinánd saját kiváló erénye érdemelte ki, hiszen a népek egyhangú, hihetetlenül nagy támogatása emelte trónra, hogy világosan látszódjon: ez a dicsőség nem a múlté, hanem az ő jelenéé. Valójában Ferdinándban, ami – úgy vélem – egyikőtök számára sem ismeretlen, minden olyan tulajdonság összpontosult, amelyek a legnagyobb uralkodóknak a népek szeretetét és hűségét megnyerik; de különösen csodálatos emberiessége és egyedülálló nagylelkűsége ragyogott ki belőle. Ez utóbbi olyannyira mértéktelennek tűnt, hogy könnyen látható volt, nem a szerencse ajándéka volt ez neki, még ha minden gazdagságát is rázúdította volna, hanem belső természetéből, lelke mélyéről fakadt, olyan erőből, amelyet semmi sem tudott korlátozni. Olyan volt, mintha valamely Isten formálta volna meg őt, és az égből küldte volna le, hogy az emberek ügyeit irányítsa. Ezért választották őt a világkerekség legelőkelőbb

³⁸ III. Frigyes (1415–1493), római császár.

³⁹ I. Miksa (1459–1519), római császár.

⁴⁰ Szép Fülöp (1478–1506), Burgundia hercege.

⁴¹ V. Károly (1500–1558), római császár, spanyol király.

⁴² II. Ferdinánd (1452–1516), aragóniai, spanyol király.

⁴³ Ausztria egy részének római kori elnevezése.

⁴⁴ Az egykori Krajna tartomány, a mai Szlovénia.

⁴⁵ Az illír a horvátok, a markomann a morvák humanista antikizáló megnevezése.

tanácsában a rómaiak királyává a fejedelmek egyhangú szavazata, sőt az egész nép lelkes kívánsága által is, és Aachenben, az ősök szokása szerint, a legmagasabb méltóság jeleivel ruházták fel, mint aki a keresztény közösség számára boldogságot, jóságot és szerencsét hoz.

Valóban az volt mindig is az Ausztriai ház őseinek erénye, hogy a legmagasabb kitüntetések a legnagyobb erények előzték meg, a nagy tettek várták a nagy becsületet, s a hírnév messze túlmutatott a reményeken is. De Ferdinándban valami még ennél is kiválóbb és szebb volt: bár ifjú korában már olyan nagy méltóságra emelkedett, valamint gazdag, előkelő királyságokhoz jutott, mégsem lett gőgös, nem emelte magát mások fölé, pedig épp ez az életkor, amikor az ember könnyen elragadtatja magát, és nehezen engedelmeskedik a bölcsességnek. Sőt, annak ellenére, hogy a sors oly nagy hatalmat adott neki, csodálatos mértékletességgel és komolysággal tudta azt megőrizni.

És itt szeretnék külön is figyelmeztetni benneteket, nehogy valaki azt higgye, hogy a szónokok szokásos túlzásai miatt vagy a dicséret nagyobbá tétele érdekében mondom, hogy ő volt a királyok legkegyelmesebbje, legenyhébb szívűje, és különleges mértékletességgel és igazságossággal viseltetett mindenki iránt. Nem! Úgy kell értenetek szavaimat, hogy valóban így volt, különösen akkor, amikor a legfelsőbb hatalom gyakorlásában az igazságszolgáltatás feladatai várták. Mert azt gondolom, hogy a legkevésbé sem szabad elhallgatni, amikor az igazságtételről és a bűnösök felelősségre vonásáról volt szó, senki sem volt szigorúbb nála a gonosztevők megbüntetésében, senki sem határozottabb és komolyabb, de soha nem volt kegyetlen. Egyetlen ember sem szenvedett tőle igazságtalanul, és bár szigorú volt, a kegyetlenség teljesen idegen volt tőle.⁴⁶

Milyenek voltak hát cselekedetei, amikor már oly hatalmas méltóságra emelkedett, és birodalmát irányította? Amikor a legnagyobb királyok egymás ellen súlyos háborúkat vívtak, Hispániát, Galliát, Itáliát folyamatos csapások, tűzvészek és pusztítások sújtották, amikor a törökök zsarnoka félelmetes seregeivel, hatalmas vagyonával és elviselhetetlen erejével fenyegette a keresztény népeket, romlásukra, pusztulásukra készülődött? Amikor úgymond egyetlen város⁴⁷ lerontása révén, amely a keresztény közösség egyetlen és legerősebb fellegvéra volt, már közvetlenül fenyegette a német birodalmat, Itáliát Galliát és az egész keresztény világot, egyedül a törhetetlen lelkű Ferdinánd volt, aki a gonoszok hatalmas tömegével szemben erőt gyűjtött egy olyan válsághelyzetben, amelyben mindenki más megíngott, ő azonban nem habozva, hanem a legnagyobb gyorsasággal cselekedett, ahogy azt a helyzet megkívánta. Így mentette meg minket a nagy csapástól, és saját dicsőségével elhárította a keresztény világtól a szörnyű megaláztatást és gyaláztatot. Így, amikor a leghatalmasabb és legádázabb

⁴⁶ A nem kegyetlen szigor formulája klasszikus cicerói toposz, amely az igazságos uralkodói hatalom erkölcsi korlátait jelöli; vö. *Cicero: A kötelességekről* I, 88.

⁴⁷ Forgách Bécs 1529-es ostromára utal.

ellenség Pannónián keresztül kétszázezer embert zúdított Ausztriára, és úgy tűnt, hogy az igen szorosan ostromlott várost akár erőszakkal, akár félelemmel hamarosan hatalmába keríti, visszavágott, feltörte az ostromot, és nagyobb félelemmel és megaláztatással hajtotta menekülésre őket, mint ahogy kezdeti lendületükkel és bátorsággal jöttek, majd igen szégyenletes visszavonulásra kényszerítette őket Illyrián keresztül Trákiába.

Kérlek benneteket, hallgatóság, emlékezzétek vissza, mily háborúkat vívott később Ferdinánd, mert nem tervezzük, hogy mindent egyenként felsoroljuk, amelyhez az előttem álló napok kevésbé a szükségesnél, hangom, erőm elfogyna, mielőtt befejezném. Mily lelki nagysága, micsoda erénye, mily okossága volt, amikor a keresztény közösség egyedüli legvitézebb védelmezőjeként a teljes Kelet leghatalmasabb zsarnoka ellen kiállt, hol maga és sajátjai igen nagy költségeivel, hol pedig maga is a legnagyobb veszélyeket vállalva. Mert nem az az igazi dicsőség, ha valaki sok háborút vívott, a legnagyobb városokat foglalta el, tartományokat, királyságokat hódított meg, vagy birodalmakat tett birtokává, hanem ha sajátjai boldogulásáért, hazája szabadságáért, az igazságos ügyért kénytelen indított háborúban képes volt védekezni és kitűnőként sajátjait dicséretesen megóvni.⁴⁸ Így az athéniak körében nem csupán Miltiadész⁴⁹, Themisztoklész⁵⁰, Periklész⁵¹ neve volt híres, hanem Kodrosz⁵² királyé is, a lacedaemonok⁵³ közül a Leónidász⁵⁴ emléke ugyanolyan tiszteletben állt, mint Lüszaandrosz⁵⁵ és Agészilaosz⁵⁶, akik a népük biztonságáért vívott csatában haltak meg.⁵⁷

Igaz háború pedig nem az, amelyet dicsőségvágy, gyűlölet vagy a hatalom iránti kegyetlen sóvárgás vezérel, és amelynek célja a Birodalom határainak kiterjesztése, hanem az, amely csak a sajátjaink védelmére szolgál, és csak azoknak okoz pusztulást, akik maguk kezdték a támadást. Míg

⁴⁸ A háború erkölcsi igazolása mint védekező, szükségszerű és közösségvédő cselekvés az augustinusi *bellum iustum* tanára vezethető vissza; vö. *Augustinus*: Az Isten városáról. XIX. (De civitate Dei)

⁴⁹ Miltiadész (Kr. e. 555/550–489) a marathóni csata győztes hadvezére.

⁵⁰ Themisztoklész (Kr. e. 525–460) a szalamiszi csatában vezetésével győzték le az athéniak a perzsákat.

⁵¹ Periklész (Kr. e. 495–429) Athén aranykorának kiemelkedő politikusa.

⁵² Athén mitikus királya (Kr. e. XI. sz.), aki a legenda szerint egy jóslat miatt feláldozta életét városa védelmében.

⁵³ Spártaiak.

⁵⁴ Leónidász (Kr. e. 540–480) az ókori Spárta legendás királya, Thermopülánál a perzsák ellen vívott csatában esett el.

⁵⁵ Lüszaandrosz (Kr. e. ?–395) a spártai flotta parancsnoka, Athén legyőzője, a thébaiak ellen harcolva esett el.

⁵⁶ II. Agészilaosz (Kr. e. 399–360) perzsák ellen harcoló spártai király.

⁵⁷ Az antik hadvezérekre és államférfiakra való utalások a humanista exemplum-hagyomány részei; vö. *Plutarkhosz*: Párhuzamos életrajzok (Vitae parallelae).

más nagy királyok győzelmeiket és diadalmeneteiket dicsekvően hirdetik, egyúttal azt is bevallják: gyűlölet és hatalomvágy vezérelte őket, és épp ezért a keresztény közösséget folytonos csapásokkal szinte teljes pusztulásig sodorták. Ferdinánd viszont azt a dicsőséget választotta, amelyet a jó emberek egyhangú ítélete, a hírnév és az örök halhatatlanság igaz, szilárd dicsőségként követ, elismeréssel jutalmaz. Gondoljátok csak el, milyen sors várt volna a keresztény közösségre, ha az a szörnyeteg, a legkegyetlenebb és legvadabb ellenség Pannónia szorosait, amelyek eddig visszatartották, áttörte volna, miközben a keresztény királyok egymás ellen viaskodnak gyűlöletben és háborúban, az egész Kelet pedig hatalmas seregeivel ránk zúdul!

Ezért kell úgy ítélnetek, hogy annyi és olyan nagy Ferdinánd jótéteménye és érdeme irántatok, mint amennyire félnetek kellett volna a rossztól, csapásoktól, pusztulástól, városok lerombolásától, hacsak ő erénye révén el nem hártotta volna őket a fejetektől. Neki, egyedül neki – aki valóban hazája atyja, valóban császár, valóban a keresztény név védelmezője – köszönhetjük azt, hogy élünk, hogy élvezhetjük hazánkat, gyermekeinket, házastársunkat, és mindazt, ami az életben kedves. Milyen utat nem járt be, milyen tanácsot nem fontolgatott, milyen eszközt nem próbált meg, hogy a keresztény királyok lelkeiben békét teremtsen, megszüntesse a magán acsarkodásokat, és így közös erővel szállhassanak szembe azzal az ellenséggel, aki romlásunkra készült? Hogy a keresztény világból eltávolítsák a nagy gyalázatot, és a Birodalom méltósága visszanyerje ősi dicsőségét és becsületét? Ebből következik, hogy neki az örök dicséret jár, a többi keresztény király viszont igen nagy szégyenükre gyalázatot érdemel. Tőlük ugyanis a rossz sors irigykedve megtagadta azt a biztos dicsőséget, amelyet ez az egyetlen császár megszerzett: a tisztességet, a nyugalmat, a biztonságot és a határok kiterjesztését. Mindenki elhagyta őt a dolgok ily válságos helyzetében, azért ő mégsem hagyta el sajátjait. Harminchét éven át tartó állandó éberségben, mint egy őrszem, úgy viselkedett, hogy remélhető: fia, Miksa, atyja dicsőségének nyomdokain haladva, nemcsak Pannóniából, hanem egész Trákiából is kiűzi majd azt az ellenséget, aki a keresztény fejedelmek szétszakadását kihasználva tört ránk erőivel, és a Boszporuszon túlra fogja úzni.

Miközben oly nagy volt bátorsága, lelkierője, valamint hadi ügyekben az eredményessége, a béke művészetében, a vallásban, a halhatatlan Isten iránti jámborságban is páratlanul kiválóan jelkeskedett. Mert ki is lenne szentebb nála? Ki őrizte állhatatosabban és nagyobb dicsérettel a szent szertartásokat, az áldozatokat, a nyilvános és magán imákat? Soha semmit sem kezdett el úgy, addig nem vállalkozott semmire, hogy előbb ne kérte volna az isteni jószág jeleit, és soha semmit sem fejezett be anélkül, hogy ne hívta volna segítségül az örök Isten pártfogását. Emlékeztetnem kell rá, hogy amikor most ezt a szent helyet,

a legfelsőbb Istennek ezt a házát, ezeket a padsorokat szemlélem, látom, amint Ferdinánd maga térdel itt, mély sóhajokkal, szívből fakadó imákkal könyörögve az égieknek a ti biztonságotokért és épségetekért, s ha lehetett volna, lehozta volna magával az égből Isten kegyelmét rátok és ügyeitekre.

Ki ne tudná, milyen sok erőfeszítést tett a vallási vita rendezéséért, ezért az ügyért, amely minden másnál fontosabb és súlyosabb? A megoldására mennyi munkát és buzgalmat fektetett, milyen érvekkel, milyen hosszútávú béketervekkel, és milyen egyetértés szerzőjeként lépett fel? Látjuk, hogy a keresztény közösség milyen nagy kárt szenvedett attól, hogy ennyiféle hitnézet igazta le az emberek elméjét. Hiszen rossz elveszíteni vagyunkat vagy szüleinket, száműzetésbe űzetni, házastársától, gyermekektől elszakítani, vagy rabszolgaságba hurcoltatni, de mindennél súlyosabb, ha örök üdvösségünk forog kockán, örök kárhozat fenyeget, és megfosztanak attól az örök és halhatatlan élettől, amelyet a boldogok a mennyben élveznek, és amelyet a legjobb és a legáldottabb végként ígértek számunkra.

Így a kegyes és vallásos császár minden nyilvános és magánbeszélgetés során, amikor a gyakran gyűlésre hívta a fejedelmeket, hogy véget vessenek a nézeteltérésnek, egy dolgot kívánt, azon gondolkodott, minden erejét, teljes elméjét arra állította, hogy miután az atyák zsinatát⁵⁸ összehívták az egész keresztény világban végre visszaállítsa számunkra a vágyott békét és nyugalmat. Úgy vélte, ez egy módon lesz lehetséges, hogy közös tárgyalással, a fejedelmek és a szabad városok összefogásával viselhető a közös ellenség elleni, legfőképpen a köztársaság hasznára és méltóságára üdvös háború. Ugyanakkor a törvények betartásában, az ítéletek szigorában, az erkölcsi fegyelem fenntartásában olyannyira szigorú volt, hogy soha nem engedett utat a gyűlöletnek, személyes bosszúnak vagy vágyakozásnak, pedig ezek könnyen eluralkodnak sokak lelkén. A hatalmát isteni kegyességgel és emberi együttérzéssel mérsékelte. Hiszen a legfőbb erény az uralkodókban, különösen a nagy királyokban, akik nagy birodalmakat kormányoznak az, hogy példát állítva a bűnösöket megbüntessék, de saját lelküket ne szennyezzék gyűlölettel vagy haraggal.

Ily módon elismerheted, hogy Ferdinánd, kinek szívében az igazság szolgálatának kötelessége lakozik, mindezt magában bírja, s legbelsőbb valóját és vérét sem sajnálja a legkegyetlenebb ellenség ellen fölláldozni. Bizony ennek az egy embernek, erényének és bölcsességének köszönheted, hogy nem hajtottad meg nyakadat a legkeserűbb szolgaság igája alatt, amikor Ázsia és Afrika minden erejével a legkegyetlenebb ellenség zúdult rád. Ugyanő lesz a megtorlód és megmentőd mindazon dolgokban, amelyeket elveszítettél, hiszen ha nem hagyta volna e dicsőséget teljes épségben fiára, a legnagyobb és legvitézebb császárra, akkor reményünk soha nem maradt

⁵⁸ Trienti Zsinat (1545–1563).

volna meg oly szilárdan, mint most. Soha sem adott pedig atya nálad fényesebb bizonyosságát buzgóságának és jóakarátának. Hiszen ő az egyetlen, aki téged, mikor meginogsz, megtart, mikor elesel, fölsegít; aki a szétszakítottat és megosztottat képes megerősíteni és újra egyesíteni, legyen bár szükség a legnagyobb erényre és lelki nagyságra, vagy a hadművészet legfőbb tudására. Ezt a jótéteményt, amelyet irántad ily nagy mértékben tanúsított, nemcsak most kell hálás szívvel elismerned, hanem a jövőben is meg kell őrizned ugyanazzal a hűséggel és állhatatossággal, önként támogatva e nagy király dicső törekvéseit az egész ország egyesített erejével.

Ferdinándban minden más erény virágzott, amelyek méltóak a legfelsőbb fejedelemhez és királyhoz, másrészt a benne rejlő természet szerinti jóság is kivételes és kiváló volt: okosságának egyedülálló ereje, vele egyenértékű emlékezőtehetsége, csodálatos beszédkeztsége, bármit ki tudott fejezni, amit csak akart. Mind ezekhez társultak tanulmányai, a legnagyobb ügyek hasznára szolgált a tudományok gyakorlatával, a dolgok sokoldalú átgondolásával, a jogtudósok és filozófusok előírásainak ismeretével, mindezt gyakran művelt emberktől kutakodva, érdeklődve, kérdezősködve, nagy buzgalmat tanúsított a történelem tanulmányozásában és azon dolgok megismerésében, amelyeket az ősök dicsőséggel tettek. Étkezések során, és amikor a lelki felüdülést kíván komolyabb ügyek miatt, nagy örömét lelte különféle és csodálatra méltó dolgok felidézésében, s maga is mindig szívesen mesélt új és meglepő híreket. Az anyatejjel együtt itta a spanyol nyelvet, gyakrabban használta a latint, a franciában pedig, amelyet ugyanúgy bírt, felettébb gyönyörködött, a németet pedig különösen folyékonyan és bőségesen beszélte.⁵⁹

Bőkezű és jólelkű mindig mindenki mással szemben, de mindenekelőtt azokkal szemben, akiknek érdemei önmagukban is jelesek és bizonyítottak, soha nem késlekedett a jutalommal, mert úgy vélte, a tétovázás és késlekedés csökkenti és lealacsonyítja az adomány értékét. És miközben segített másoknak, példát is mutatott: mások is bátrabban törekedtek a jeles tettekre, ha látták, hogy erényt jutalmaznak. A hízelgőket, a falánkság és az élvezetek rabjait, főleg ha ezek más súlyosabb gyalázatra vezettek engesztelhetetlenül gyűlölte. A királyság főhivatalait, méltóságait, a nagyobb hivatalokat soha sem kegyből adta, hanem mind ezeket egyedül az erényre való tekintettel osztotta szét, mégpedig nem azoknak, akik gazdagok

⁵⁹ A Habsburg-udvarban járatos humanista, Nicolaus Mameranus szerint „magyarul, csehül és szlávul” is értett. Vö. *Ernst Laubach*: Ferdinand I. als Kaiser i. m. 733.

vagy nemesek voltak, hanem azoknak jutatta, akik kitűntek életük ártatlanságával és feddhetetlenségével.⁶⁰

Így tehát valóban úgy élte folyamatosan az életét haláláig, mintha bizonyosság lenne benne: a menny kapuja nyitva áll előtte. Az utolsó napját ehhez méltóan dicséretes bátorsággal és állhatatossággal zárta.⁶¹ Mivel ugyanis már július 24-én végzetes láz ragadta el, és hosszasan küszködött, Szent Jakab napján⁶², amelyet Spanyolország patrónusaként különösen tisztelt, és amit előre megjósolt, hogy élete utolsó napja lesz, békésen elhunyt. Sok nappal korábban, amikor szokásához híven nyugodt szívvel és tiszta lelkiismerettel fogadta az Eucharisziát, sokszor szólt komolyan és bőségesen a mulandó életről. Azt mondta, boldogan távozik, hogy Szent Jakabbal együtt az égbe juthasson, akit hazája védőszentjeként mélyen tisztelt. Ha tehát azt mondjuk boldogoknak és szerencsésekknek, akik jó és szent életet éltek, és szent halállal távoztak, akkor mit mondjunk egy ilyen császárról, aki életét az erények mindenféle nemével, kegyességgel, vallásossággal, szentséggel oly dicséretesen töltötte meg, és halálával is példát mutatott bátorságból és hitből? Hinnünk kell, hogy senki nem lehet oly vad, senki sem oly barbár, oly makacs és minden bűnnel és utálatossággal megátalkodott elméjében, akit ne érintene meg, ne javítana meg egy ilyen boldog halál látványa, és aki ezután ne az élet jobb berendezése felé fordítaná elméjét, hogy hódoljon a hitnek, vallásnak, kötelességnek.

Oly vitéz férfit veszítettünk el, oly nagy királyt, vezért, császárt veszítettünk el, akinek vezetése alatt a keresztény közösség jövője biztosított volt, ezért gyászoljuk hát ezt a nagy veszteséget, ne csupán gyászruhában, hanem siralmunkkal és könnyeinkkel, amennyire csak az emberi fájdalom mélységét egyáltalán kifejezni lehet.

De legyen nekünk a legnagyobb vigaszul e rosszban, hogy nem halt ki az a nemes erény, amely benne élt, és amelynek emléke örökké lelkünkhöz kötődik. Él az tovább a császári fiúban, aki ugyanolyan nagylelkű, bátor és erényes, életkorát meghaladó virágzó bölcsességgel, testi és lelki erővel, dicsőséggel a viselt dolgokban, amelyek visszatükrözik nekünk atyja emberségét, kegyességét és szelidségét, és hogy

⁶⁰ A fenti megállapítás valós tényeken nyugszik. Ferdinánd körül lévő tanácsadók túlnyomóan valóban művelt, gyakran alacsony származású, világlátott, humanistaként meghatározható, nyitott emberek voltak. Vö. *Almásy G.: A respublica litteraria i. m. 12; Ernst Laubach: Ferdinand I. als Kaiser i. m. 19–28.*

⁶¹ Az uralkodó halálának nyugodt, tudatos elfogadása a keresztény mellett a klaszszikus és sztoikus hagyományban is az erényes élet beteljesüléseként jelenik meg: vö. *Cicero: Tusculumi eszmecsere; Seneca: A bölcs állhatatossága (De constantia sapientis).*

⁶² Július 25.

túlélük hasonló erényű fiai, nehogy kénytelenek legyünk összeomlani, miután ilyen nagy sebet ejtettek rajtunk.

De ne legyen ez számunkra a fájdalom egyetlen oka, fakasszon könnyeket belőlünk az is, hogy el lett szakítva gyermekei öléstől az, akit nem a természet, hanem az akarat, a lélek, a meggondolás tette szülővé. Mert a jámborság legszentebb neve illeti őt, aki gyermekeiként szeretett minket, oltalmazott, támogatott, védett, aki magát veszedelembé sodorva hártotta el a minket fenyegető biztos pusztulást, vereséget és halált, aki a Birodalom fenségével, dicsőséggel, nemességgel, a legnagyobb és leghíresebb királyokkal, mint sajátjaival és mint egyenrangú élt, aki egyszerre volt a gazemberek bűneinek legkeményebb bosszúállója, de az is, aki a legszelídebb szelídséggel, egyedülálló emberséggel és hihetetlen igazságossággal járt el velük szemben.

Többet is szándékoztam mondani, Hallgatóim, ha egyáltalán volna a beszédnek oly nagy bősége, ami felérhet Ferdinánd dicséretével, de a fájdalom és a könnyek elárasztanak, és nem engednek tovább beszélni. Ezért maradék időmet a gyásznak, a sírásnak és a könnyeknek szentelem, és befejezem ezt a beszédet, amelyből soha nem lenne elég Ferdinánd dicséretére, de én, ahogy tudtam, teljesítettem kötelességemet.

Beszéltem.

ELFELEDETT PAPOK EGY KISTELEPÜLÉS ÉLETÉBEN (18-19. SZ.)

FORGOTTEN PRIESTS IN THE LIFE OF A SMALL SETTLEMENT
(18TH–19TH CENTURIES)

Czeglédi László

Egyetemi docens, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

A kistelepülések kulturális élete jelentős mértékben függött az alsópapság egyházi és világi kapcsolataitól. Az egyház helyi képviselői, az egyházi méltóság gyakorlói sokféleképpen irányíthatták, befolyásolhatták a lakosság gondolkodását. Hatással lehettek vallási, sőt politikai nézeteikre, befolyásolhatták akár hétköznapi életüket is. Esetünkben egy kistelepülés egyszerű egyházi embereinek mindennapi művelődésébe próbálunk betekinteni, amelyből kizárjuk a szertartásokat és a hivatalos kapcsolatokat. Arról fogunk gondolkodni, miként művelődtek ők maguk. Betekintést kaphatunk esetleg életükbe, de teljes választ nem.

ABSTRACT

The cultural life of small settlements depended to a significant extent on the ecclesiastical and secular connections of the lower clergy. The local representatives of the Church, as ecclesiastical dignities, could guide and influence the thinking of the population in various ways. They could shape religious and even political views, and also had an impact on everyday life. In this case, we seek to gain insight into the everyday intellectual life of the ordinary parish clergy, excluding liturgical practices and official relationships. We will consider their everyday cultural and intellectual pursuits. We may gain some insight into their lives, though a full picture remains elusive.

Kulcsszavak: alsópapság, művelődéstörténet, könyvtártörténet, Füzesabony

Keywords: lower clergy, intellectual history, history of libraries, Füzesabony

Bevezetés

„Az 1773. évi megyei összeírás szerint »a füzesabonyi egyház a legrégebb időben alapítottatott.«¹ A Vatikánban őrzött 1332–1337 közötti tizedjegyzék szerint plébániája ekkoriban a hevesi főesperesi kerülethez tartozott, maga a község pedig az egri püspökség birtoka volt.”²

¹ *Pásztor János*, Füzesabony község monográfiája (Füzesabonyi Városi Könyvtár, 1935), 14. – Kézirat

² *Pásztor*, 1935. 19.

Így indul a jelen tanulmány előzménye is³, de szükségesek ezek az információk a történet megértéséhez és teljessé tételéhez.

Az alsópapság műveltségének, művelődésének története fontos dolog egy kistelepülés, egy kis közösség életében. Ez összefonódik a helyismeret és a helytörténet kérdéseivel az adott hely múltjának ismeretét tekintve. Bényei Miklós erre tanított: „A varázsszó mindenkihez eljut, aki helyismerettel, helytörténettel foglalkozik: genius loci – a hely szelleme. Igazából azonban soha nem lehet meghatározni pontosan, hogy mit jelent valójában ez a fogalom. Elsősorban talán az érzés ... vagy valami más ... genius loci – a hely szelleme”⁴

A helytörténetírás, valamint az adott helyek művelődéstörténete számos alkotóelemből áll. A genius loci – a hely szelleme – sokféle forrásból táplálkozik, különféle területek emlékeiből merít erőt.⁵ A különböző, de egymással összefüggő részeket nem könnyű különválasztani (talán nem is mindig szükséges). Egy adott hely művelődéstörténetének egyik része lehet az a terület, amelyet az alsópapság felügyelt, gondozott. Ennek megítéléséhez azonban szükség van a településeken működő plébánosok, káplánok kultúrájának feltérképezésére is. Sok esetben sajnos kevés adat áll rendelkezésünkre, de ezek mindenképpen hozzájárulnak ahhoz, hogy közelebb kerüljünk az adott hely – jelen esetben Füzesabony település – történetének megismeréséhez.

Változó korok – változó művelődés

Az egyháztörténet fejezetei számos fordulatot hoztak. Többek között az alsópapság helyzetének változásai is idetartoznak, hiszen a hétköznapi élet személyekről szól a történet. Közülük számosan megkísérelték a folyamatosan változó viszonyok, feltételek és lehetőségek között megvalósítani az egyház által kiszabott feladatokat, megpróbálták megfelelni az előírásoknak még akkor is, ha ezek teljesítése komoly akadályokba ütközött (erről tanúskodnak pl. a füzesabonyi elemi iskola és a későbbi iskolaszékek jegyzőkönyvei is).⁶

Működésük számtalan olyan külső befolyástól függött, amelyek akár alapvetően meghatározhatták egy-egy plébános életét, művelődésének kereteit, (lehetett művelt és/vagy akár részeges stb.) és ezen keresztül

³ Czeplédi László, „A füzesabonyi plébániai könyvtár a 18-19. században”, Magyar Könyvszemle 121. 2 (2005), 233-247.

⁴ Czeplédi László, „A genius loci: jeles elmék gondolatai Bényei Miklós válogatásában”, Könyvtári figyelő 27 : 1 (2017), 103-104.

⁵ Bényei Miklós, Genius loci: A helyismereti tevékenységről (Budapest: Könyvtári Intézet, 2004), 6.

⁶ Egri Főegyházmegyei Levéltár (továbbiakban EFL). A Füzes Abonyi elemi iskola jegyzőkönyve: Kezdetett 1851-ben, [iskolaszék 1872-től 1904-ig + Jegyzőkönyv 1905-1917]

például akár egy plébániai könyvtár összetételének alakulását is. Miféle külső befolyásokra gondolok?

A perszonáliák irataiból ítélve az alsópapság tagjai meglehetősen szoros, feszes életvitelre voltak kötelezettek. Ez papi hivatásukat tekintve nem nevezhető természetellenesnek, ugyanakkor a világi élet egyes dolgai felé nyilvánvalóan mutatnak motívumok, amelyek változó módon gyengülnek vagy éppen erősödnek. Sőt némely tekintetben egyre inkább nyitniuk kellett a világi élet felé is. Bizonyítékok erre a különböző számlák, kontók, egyéb világi anyagi tartozások, amelyek azonban az iratok tanúságai szerint szinte minden esetben szabályosan, a vallásos elkötelezettségekkel egyetértésben működtek. Nem hivatkozok tételesen ezek egyikére sem, hiszen a vizsgált helyszín és időszak személyes irataiban számlálatlanul és legtöbb esetben hivatkozási jelzetek nélkül található ezekre példa.

A kutatás tárgyát képező történeteket természetesen sok egyéb tényező is befolyásolta, amelyek részletes tárgyalása nem tartozik a tanulmány keretébe. (Például II. József intézkedései többször is kiváltották a pápai állam rosszallását, akár 1783-ban, amikor a papnevelést is állami feladattá tette. Másik fontos döntése az alsópapság tekintetében 1790. január 28.-ához kötődik. „A nevezetes tollvonás”, amikor visszavont rendeletei mellett harmadikként érvényben hagyta az alsópapságot támogató rendeletet. Ezzel biztosította az alsópapság megélhetését és javadalmi növekedését.)

Néhány évtizeddel később, Füzesabonynak az előzőekben említett iskolai jegyzőkönyvei (1851-től), majd később az iskolaszékek jegyzőkönyvei (1872-től)⁷ azonban már nem adják vissza az esetek többségében ezen intézkedések eredményeit. A plébánosok, káplánok szerepe csökkenni látszik, nem látható a perszonáliákban sem az iskola, sem később az iskolaszék szerepe, sem az ezzel kapcsolatos művelődési tevékenységek jelenléte az alsópapság oldaláról. (Néhány kivétel természetesen akad a közel kétszáz év alatt, de nem ez a jellemző.)

Az alsópapság műveltsége, művelődési igényei, lehetőségei

A címben jelzett időhatárok között (pontosítva 1711-től a 19/20. század fordulójáig) alapvetően a klérusnak volt meghatározó szerepe a művelődés terjesztésében, legalábbis az alsóbb rétegek között. Ezáltal az alsópapság művelődése, könyvkultúrája is nagyon meghatározott volt a 18-19. században.

Ettől függetlenül megkérdőjelezhetjük, hogy az alsópapság a vizsgált területen mit tett azért, hogy egy adott település lakói közelebb kerüljenek a művelődés ajándékához, de a válasz valószínűleg nem lesz kedvünkre való. Sajnos az alsópapság szereplése közel sem olyan mértékű, és számos esetben közel sem olyan minőségű volt, amelyre szükség lett volna. Ettől függetlenül az alsópapság zavartalanul (vagy akár többnyire műveletlenül?) élte az

⁷ 1868. évi 38. tc. VIII. fej. A népiskolai hatóságok

életét, kihasználva a szintén többnyire műveletlen lakosság által nyújtott forrásokat.

Néhányan megpróbáltak azonban kiemelkedni a sorból oly módon, hogy mélyebben tanulmányozták a teológiai tudományokat, esetleg a történetírásnak egy oldalát, vagy valamely Istennek tetsző elmélkedéssel nyomot hagyni pályafutásuk során. Itt nem a hitéleti tevékenységet szeretném kihangsúlyozni, hanem a művelődés területén betöltött szerepeket (a kettő természetesen sok esetben alig volt elkülöníthető egymástól). A dogmák megtartása és tisztelete, valamint a mindennapi élet szabályozása ugyanakkor nehéz (vagy akár kényelmes) körülményeket teremtett a kitöréshez. Kevesek nevét őrizte meg az irodalom- vagy a művelődéstörténet.

Mindezektől függetlenül ez a korszak a tárgyalt település (Füzesabony) történetében viszonylag gazdag a plébánosok (20), káplánok (104) számát tekintve. Emellett jelentős forrást képvisel Füzesabonyban az iskolaszék megalakulása 1872-ben, valamint az egyházhoz kötődő személyek szerepe ennek működésében. Ugyanakkor mégis nehéz az alsópapság műveltségéről képet alkotni, hiszen a fennmaradt, illetve a levéltári iratokban említett dokumentumok, jegyzékek, könyvek csupán potenciális ismeretanyagot jeleznek. Korban ugyan jóval korábbi az egyik téma tárgyalása (16-17. század),⁸ de lényegét tekintve a tapasztalatok alapján a kistelepeüléseken nem sokat javult később sem a plébánosok működése. Az iskolázottság magasabb lett, de ennek a kihasználtsága nem sokat változott. Valójában a legtöbb esetben nem tudjuk, hogy milyen formában, milyen mélységben használták a plébániai könyvtár könyveit, ráadásul a személyi könyvtáraik könyvei sem állnak rendelkezésünkre – néhány esettől eltekintve.

A kutatáshoz rendelkezésre álló források látszólag sokoldalúak és nem szűkösek, sajnos tartalmukban azonban kevés információval szolgálnak a kutatás tárgyát illetően.

Általában a plébániai inventáriumokból, a canonica visitatio jegyzőkönyveiből tudunk tájékozódni, de a plébánosok magánkönyvtáiról legtöbbször ezekből sem tudunk elegendő információt kinyerni. A plébániai könyvtárak könyvei vagy könyvjegyzékei alapján legtöbb esetben nem derül ki, hogy ezeket használták-e egyáltalán a plébánosok. Értelemszerűen a missalék, a szertartáskönyvek nem tartoznak ebbe a körbe, hiszen ezek elsősorban a napi munkához voltak szükségesek. Ezek rendszerint nem a plébános tulajdonát képezték és nem a plébániai, hanem a templomi könyvtár állományához tartoztak (bár a kisebb településeken ez sok esetben összerosódott.).

Az egri főegyházmegyében 1804-ben bekért önéletrajzok elsősorban a hitéleti tevékenységről szólnak (sok esetben még erről is nagyon hiányosan,

⁸ Monok István, „Az alsópapság szerepe az európai szellemi áramlatok befogadásában a kora újkori Magyarországon”, in: *Historicus Societatis Jesu: Szilas László-émlékkönyv* (Budapest: METEM – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2007), 90.

sőt, még a személyes adatok is többnyire hiányoznak (pl. születési év stb.).⁹ Sajnos a perszonáliák iratait olvasva is nehéz a művelődés, önművelődés és a művelődés átadásának nyomaira bukkanni. (A későbbi önéletrajz bekérések még ennél is kevesebb információval szolgálnak – 1809¹⁰, 1812¹¹, 1825¹²)

Jelen írásnak nem feladata kutatni annak okait, hogy például mi vezetett rá egy plébánost akár irodalmi értékű művek alkotására vagy akár könyvgyűjtésre. Bár fontos és érdekes kérdés, de ez már inkább az irodalomtörténet vagy akár a hittudomány körébe tartozik. Persze kivételes személyiségek mindig akadnak, akiket nem szeretnék kikerülni, de feszegeti a jelenlegi tanulmány kereteit, esetünkben például Pájer Antal (1817-1881) személye, akiről versei közlésével együtt monográfia is megjelent.¹³

Ha már Füzesabony, akkor jelenlegi célom az is, hogy a többi – művelődéstörténeti szempontból talán kevésbé jelentős –, akár hétköznapi egyházi férfit is összegezzem a füzesabonyi (vagy kicsit tágabb) tevékenységünkkel kapcsolatos fellelhető ismereteket, esetleges dokumentumokat.

Az alsópapság szerepét a művelődéstörténetben egyrészt a korai korszak történelem vonatkozásában tárgyalja az irodalom¹⁴, másrészt pedig a 18-19. sz. (esetleg a 20. sz. első fele) is egyre inkább a kutatók fókuszába került.¹⁵ Éppen ezért fontosnak érzem, hogy ennek az időszaknak egy töredékét is kíséreljük meg feltárni a kutatók és az olvasóközönség számára (legalább egy szűkebb környezetben).

A papnevelés kérdéseit számos írás tárgyalja. Az első fontos esemény, amely véleményem szerint fordulatot hozott (jót vagy rosszat – ez megítélés kérdése) a generális-szemináriumok „örökre” történő bezárása 1790-ben. Ezekután Gróf Batthyány József (1727-1799) esztergomi hercegprímás teológiai tantervét felülírta az 1790. október 27-én kelt rendelet, amely az 1779-es egyházmegyei szemináriumok számára kiadott tantervet lépteti újra életbe, és 1790 őszén újra megnyiták a régi egyházmegyei papnevelő intézetek.¹⁶ Ettől kezdve folyamatosan nyílnak meg szemináriumok, több-kevesebb hiányossággal, akadályokkal a papnevelés lehetőségei némileg megújulnak.

⁹ EFL I. B. I. 647. Biographia cleri dioecesis Agriensis 1804

¹⁰ EFL I. B. I. 648. Biographia caratorum 1809

¹¹ EFL I. B. I. 649. Biographia cleri archidioecesis Agriensis 1812

¹² EFL I. B. I. 650. Biographia cleri dioecesis Agriensis 1825

¹³ *Lisztóczy László*, Az egyházi költészet Petőfije : Pájer Antal pályaképe (Jászapáti : Városi Kvt., 2009), 164

¹⁴ *Monok*, 2007

¹⁵ Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon. Szerk. *Bárbh Dániel* (Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék, 2013), 351

¹⁶ *Mihályfi Ákos*, A papnevelés története és elmélete 1. köt. (Budapest: Szent István Társulat, 1896), 364-365.

Miért fontos ez? A környező kistelepülésekre kikerülő papok szinte mindannyian a közeli (Kassa és Eger) papneveldekből jöttek lényegében közel azonos képzettséggel.

A papnevelés további története, azzal együtt lenne érdekes, hogy mit tanultak a papnevelésben, kikből lettek plébánosok és kikből káplánok (a Füzesabonyban szolgálatot teljesítők többségükben az egri papneveldekből kerültek ki¹⁷) (Ez a téma sajnos szétfeszíti a jelen tanulmány kereteit. Mihályfi Ákos munkájában erről részletesen olvashatunk.¹⁸)

Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy alapképzésük lényegéhez képest mit kellett volna tenni a szolgálati helyükön a plébánosoknak, kántoroknak, káplánoknak? Ehhez képest mit csináltak, olvastak, művelődtek, milyen könyvek voltak vagy voltak-e egyáltalán stb. Milyen szabályokat tartottak meg és mi lett az emberi gyarlóság vesztesége? Ezzel csak azt akarom érzékeltetni, hogy a kistelepüléseken működő papoknak a tevékenységét a megelőző oktatási háttérükből kiindulva kellene vizsgálni.

A fellelt dokumentumokból, iratokból (elsősorban a perszonáliák és a sematizmusok szegényes anyaga) a könyvek szeretete, a lakosság felé való műveltségközvetítés jelei nem igazán mutatkoznak. (Sajnos ezekben az esetekben konkrét iratokra hivatkozni szintén lehetetlen, hiszen ezek jelentős része ömlesztett, jelzet nélküli cédulákból áll, de a kutató számára jó áttekintést ad az adott egyházi szereplő hétköznapi kapcsolatairól.)

Miként lesz kerek ezt a történet? A plébániai könyvtár, az alsópapság egyedi története, valamint az iskola és az iskolaszék történetének megismerésével. Jelen esetben az egyéni történetek megismerését vettük górcső alá, bár sajnos viszonylag kevés adat áll rendelkezésünkre.

A füzesabonyi plébánia kiemelkedőbb lelkészei a 18-19. században

Mielőtt a helyi személyekre sort kerítenék, meg kell említeni az egyéniségek, a kistelepülések életét befolyásoló olyan személyiségek jelenlétét, amelyre például Bárh Dániel is felhívja a figyelmet egyik tanulmányában.¹⁹ Hiszen egy kis közösségben ezek a plébánosok, káplánok megfelelő ráhatással és ráfordított energiával számos egyéb hasznos tevékenységet is folytathattak a hitéleti tevékenységek terén és azok mellett is, mint például a közösségépítés és az egyéni segítségnyújtás. Sajnos az irattárakban lévő dokumentumok ennek nagyon kevés nyomát őrizték meg. Esetünkben

¹⁷ *Kun Zsuzsanna*, „A Theológiai Magyar Olvasó Társaságtól a Magyar Egyházirodalmi Társulathoz : az egri növendékpapság önképzőköre és könyvtára (1835–1861)” in *De libris et bibliothecis. A helyi érték : kulturális örökség tanulmányok. Sectio iuvenum.* (1.). Szerk. *Czeplédi László, Monok István.* 45-82.

¹⁸ *Mihályfi* 1. köt. 364-403.

¹⁹ *Bárh Dániel*, „Egy katolikus pap Szent Miska bácskai rajongótáborában: Szuhányi Ferenc (1777–1836) története” in: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* Szerk. *Bárh Dániel* (Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék, 2013), 479

mindössze csak feltételezéseink lehetnek arról, hogy talán csak Gégel József és Velasco Vince került ilyen módon közvetlenebb kapcsolatba a helyi közösséggel.

Rövid bevezető után eljutottunk az egyes, Füzesabonyban szolgálót teljesítő személyekhez, elsősorban a kiemelkedőbb plébánosokhoz. Az egyes személyek azonosítása a fellelhető sematizmusok és perszonáliák alapján többnyire egyértelmű volt. Füzesabonyi szolgálatuk helyének, idejének beazonosítása szintén sikeres volt.

Az alábbi táblázatban a szolgálati idő szerinti sorrendben sorolom fel a plébánosokat. Az egyik említett legjelentősebb alak (Pájer Antal) nem szerepel a névsorban, mivel ő Füzesabonyban csak káplánként munkálkodott.

	Füzesabony (szolgálat)	Születés-halálozás
Olasz Márton	1711-1720	Meghalt: 1729
Farkas János	1720-1724	Meghalt: 1724?
Bokros Ferenc	1724-1727	
Verebélyi Márton	1727-1733	
Markó Gergely	1733-1753	Meghalt: 1763 és 1765 között
Vasalich György (v. W-vel)	1753-1759	Meghalt: 1759 és 1762 között
Luteczky János	1759-1760	Meghalt: 1761 után
Orosz Mátyás	1760-1767	
Nyitrai Gáspár	1767-1776	1729-?
Csomortányi Antal	1776-1783 (1784-ben egri kanonok, szeminárium prefektus)	
Kozma Pál	1783-1803	Meghalt: 1803
Koch Kristóf	1804	1762-
Gégel József	1804-1829	1762-1835?
Pálma Pál	1829-1837	1789-1866
Velasco Vince, gróf	1837-1847	1797-1854
Medgy János	1843-1893	
Ambrus László	1893	
Géczy József	1893-1895	
Novák Géza, id.	1895	
Less Lajos	1895-1923	

Ez tehát a közel kétszáz éves névsor. A következőkben pedig csak azt a néhány nevet emelem ki, akik valamilyen bizonyítható formában megjelentek a művelődés rendkívül széles palettáján. Bár ezek többnyire értekezések,

elsősorban teológiai tárgyú kérdésekben, azonban az egyháztörténet, valamint a teológiai tudományok történetét kutatók számára érdekes adalékkal szolgálhatnak.

- Elsőként Olasz Márton (?-1729) azonosítható az anyakönyv megindításával.²⁰
- Farkas János (?-1724) könyveinek jegyzéke Harsány község plébániájának 1724. évi leltárával együtt található.²¹ (Teológiai tárgyú munkák.)
- Bokros Ferenc egyetlen fennmaradt munkája az egyetemes filozófia témaköréből, 1708-ból származik, piros selyemre nyomtatták, és a kassai, volt jezsuita templom sekrestyéből került elő. Az értekezés címe: *Universo philosophia quam in alma episcopali universitate Cassoviensi anno 1708 mense die publice propugnabit. Bartphae.* (Egyetemes filozófia c. munkája.)
- Stöhr Antal (1841-19?), a felsőmagyarországi múzeum alapítótagja, úgy jellemzi Bokros írását, hogy „magában véve ugyan nem valami nagyjelentőségű, de helyi szempontból mégis érdekes irat”.²² A helyi szempont a kassai egyetemet jelenti, ahol Bokros Ferenc papnövendékként, a bölcsészettudori rangfokozat elnyerésére írt munkája a kassai püspökségnél megállta a helyét.
- Luteczky János (?-1761 után) testamentuma 1761-ben készült Pásztón, amelyen olvasható az aláírása is, így vélhetően az ezutáni években halálozott el.²³ Jelenleg egyetlen munkáját ismerjük a Füzesabonyban töltött évek előtről.²⁴

²⁰ Czeglédi, 2005. 235.

²¹ : „Farkas János (?-1724), harsányi plébános könyvtára” Czeglédi, László (közli), in Intézményi- és magángyűjtemények, 1541–1750 : könyvjegyzékek bibliográfiája. Szerk. Monok István - Zvara Edina Budapest, Szeged : Országos Széchényi Könyvtár, Szegedi Tudományegyetem BTK Könyvtártudományi Tanszék, (2008), 64. „Farkas János harsányi plébános könyvei” Czeglédi, László (közli) in Monok, István (szerk.) Magyarországi magánkönyvtárak IV. : 1552–1740. Budapest, Magyarország : Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), (2009) 271-272., 2

²² Stöhr Antal, „A kassai volt egyetemnek egy actuma” in A Felsőmagyarországi Múzeum-Egylet 2. évkönyve. (Kassa: Maurer Adolf, 1876), 40-48.

²³ EFL I. A. VII. 228/1517 sz. Testamentum

²⁴ Fasciculus triplex exorcismorum et benedictionum in Romano-catholica ecclesia usitatum, ex variis authoribus collectus... cum annexo tractatu de indulgentiis, jubileo, ac resolutionibus moralibus... dum assertiones theologicas de Incarnati Verbi mysterio in... Universitate Cassoviensi anno 1742. mense.. die.. publice propugnaret... Joannes Luteczky... theologiae in tertium annum auditor... praeside... Andrea Gáll... auditoribus oblatu. Cassoviae : typ. Academicis, 1742. [8], 148, 78, [7] p.

- Értekezése a római katolikus egyházban szokásos ördögűzéseket és áldásokat veszi számba különböző szerzőktől gyűjtve. Emellett mellékletben a búcsúkról, jubileumokról, erkölcsről ír, valamint teológiai állításokat fogalmaz meg.
- Orosz Mátyás (1730?-1767 után) tanulmányait Kassán végezte. Értekezése filozófiai következtetésekből áll, amelyeket nyilvánosan megvédett: Augustinus Calmet, Georgius Olsavszky, Antonius Sarassa és Liborius Siniscalchi munkái alapján.²⁵
- Csomortányi Antal (?-1804 előtt) nem szerepel az 1804. évi önéletrajzi gyűjteményben. A könyvészetekben két írás őrzi az emlékét, mindkettő szóbeli előadás alapján.²⁶
- Gégel József (1774-1835) tanulmányait Egerben végezte, életrajza szerepel az 1804. évi gyűjteményben, bár igazán érdemi adatokat nem tartalmaz.²⁷ Könyvtára megtalálható a függelékben.
- Gégel József könyveinek leltára egy 1805-ös összeíráson alapszik, ami azért is érdekes, mert 1804-ben kérték be az önéletrajzokat, és ekkor még nem szerepelt a könyvek összeírásának a szándéka. Ugyanakkor, mivel Gégel 1804-ben vette át a plébánosi hivatalt, ekkor általában fundus jegyzéket kellett az átadás-átvételtkor készíteni. Ez esetleg csak később készülhetett el, a könyvek leltárát pedig csak az 1810. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv tartalmazza az 1805. évi leltár alapján. A könyvtár részben a plébániai könyvtárban is megtalálható alpműveket tartalmazza, de találhatunk a kötetek között természettudományi, nyelvészeti és történettudományi munkákat is.
- A tartalom alapján Gégel József könyvei a következő kategóriákba sorolhatók (egy kivételével latin nyelvű művek): nyelvtan, történelem, filozófia, teológia, jog, prédikációk és kateketika, bizonytalan könyvek (pl. Officium Rakoczianum), aszketika, különfélék (földrajz, szótárak stb.).
- A plébániai könyvtárhoz viszonyítva egy színesebb, változatosabb könyvtárat láthatunk, sajnos a könyvek már nem lelhetők

²⁵ Calmet, Augustinus: *Dissertationes ac disquisitiones in Veteris Testamenti libros. Dum... conclusiones ex fide, spe, et charitate, publice propugnaret...* Mathias Orosz de Csicsér... praeside... Francisco Pinka ... auditoribus oblatae. Cassoviae : typ. Academicis, 1752. [8], 316 p.

²⁶ *Honoribus Antonii Grassalkovich... patroni humillime inscriptum, dum... ex praelectionibus universis Joannis Dely, Josephi Kovács etc. in Schola Episcopali Agriensi publice propugnaret Antonius Csomortányi. Agriae : Bauer, 1760 [5] lev.*

²⁷ EFL I. B. I. 647. *Biographia cleri dioecesis Agriensis 1804*

fel. Vélhetően Gégel magával vitte a könyvtárát következő szolgálati helyére 1829-ben, kivéve Graveson történeti munkájának 3 kötetét, mivel ezt a bejegyzés tanúsága szerint a füzesabonyi plébánia könyvtárának ajándékozta.²⁸

Dr. Palma Pál (1789-1866) bölcseleti doktor, esperes-plébános. Az 1812. évi életrajzban csak a neve szerepel, az életrajza nem. Koncz Ákos azt írja róla, hogy „Egyike volt főegyházmegyénk legképzettebb papjainak.” Egyházi beszédeinek kézírata állítólag Mattyasovszky Kálmán plébános birtokában volt.²⁹ (Mattyasovszky 1897 és 1925 között működött tiszánánai plébánosként.³⁰) Palma Pál kicsit részletesebb életrajzát az 1825. évi életrajzi bekérésekben találhatjuk. Palma Pálnak egy munkáját ismerjük, amelyben leginkább jogi és erkölcsi szempontból tárgyalja a katolikus egyház szabályait.³¹

- Gróf Velasco Vince (1797-1854). Megosztó jelenség egyházi és világi dolgokban egyaránt. Erről részletesebben egy régebbi tanulmányban olvashatunk.³²
- Gróf Velasco Vince könyvtára eklektikusabb képet mutat mindenféle téren. Kiseb, de változatosabb gyűjteménnyel találkozhatunk, időben pedig a jegyzék 50 évvel haladja meg Gégel József gyűjteményének összeírását. Velasco könyvtára természetesen tartalmaz „kötelező” elemeket (pl. Officium Rakocianum, prédikáció gyűjtemények stb.), de ugyanakkor tartalmi szempontból és nyelvileg is változatosabb képet mutat. Feltűnő a magyar nyelvű művek nagy száma, ezek mellett pedig találkozhatunk német és latin nyelvű művekkel, valamint felbukkan egy francia nyelvtankönyv is. Másik érdekesség, amely mutatja a fél évszázadnyi különbséget a két könyvtár között a nemzeti újságok, kalendáriumok, egyéb aprónyomtatványok jelenléte a 19. század derekának fordulóján.
- Ezek számomra a világi sajtó és irodalom felé fordulás elemeit is

²⁸ Czeplédi, 2005. 236.

²⁹ Koncz Ákos, Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren (Eger : Lyceumi ny., 1892), 191-192.

³⁰ Tiszánána évszázadai. Szerk. Makai János (Tiszánána : Önkormányzat, 2011), 78.

³¹ A keresztény kat. anyaszentegyház hit- és erkölcsszabályainak rövid kivonata, elmélkedésekbe és fohászokba foglalva, Stauch Benedek után német eredetiből magyarítá ... [Palma Pál ... által újra átdolgozott és bővített kiadás]. Eger : Szent István-Társulat, 1859. (2. kiadás. Az 1. kiadást Kovács Mátyás fordította).

³² Czeplédi, 2005. 236.

jelentik, hozzátéve ehhez, hogy Velasco Vince meglehetősen rossz anyagi háttérrel, eladósodva érkezett Füzesabonyba. Adósságokkal terheltan állt szolgálatba, amelyek később még végrendeletét is terhelték.³³

- Pájer Antal (1817-1881) költő, káplán Füzesabonyban
- Három Füzesabonyban datált verset írt, mindhármát az 1843. évre dátumozva:
 - Nekivaló; Hozzávaló (mindkettő szerelmesvers);
 - Petőfyhez. Pesten Beimel Józsefnél ny., Pesten, 1847 (A függelékben csak a harmadikat közlöm.)
 - Lisztóczy László monográfiája mindent elmond a nemes módon elhíresült papköltőről.³⁴

Zárószó

A 19. század végéhez közelítve lezártam ezt a történetet, bár lehetne még folytatni, mégpedig azért, mert a századforduló közelében történtek még érdekes dolgok, de ezek már nem a jelenlegi kutatás feladatai, és átnyúlnak a 20. század első évtizedére, az első világháború éveire. Tanulmányom befejezéseként, de korántsem a kutatások lezárásaként, előrevetítem azokat az iskolai és iskolaszéki jegyzőkönyveket (66 év), amelyek további részleteket árulnak majd el a művelődéstörténet számára fontos történésekről. Hiszen, bár régi az első közlemény megjelenése, de a munka harmadik része fogja kiteljesíteni egy kistelepülés (ma már város) könyvtári, művelődéstörténeti életének egy jelentős szeletét. Így áll majd össze a teljes kép egyik fele a 18-19. századi Füzesabony történetének, amely megkísérli bemutatni a település közel kétszáz éves művelődéstörténetének legfontosabb történéseit:

- A füzesabonyi plébániai könyvtár a 18-19. században (megjelent)
- Elfeledett papok egy kistelepülés életében (18-19. sz.)
- A Füzes Abonyi elemi iskola jegyzőkönyve: Kezdetett 1851-ben, [iskolaszék 1872-től 1904-ig + Jegyzőkönyv 1905-1917] (előkészületben, teljes szövegkiadás jegyzetekkel, tanulmányokkal)

Függelék 1

Pájer Antal: Petőfyhez, (Tavaszkor. F. Abony, 1843.)³⁵

Magasba leng fel a' szelid pacsirta;

Dal árja foly le kisded ajkiról:

³³ Czeglédi, ua.

³⁴ Lisztóczy, 2009

³⁵ Pájer Antal versei (Pest: Beimel József ny., 1847)

De mellyben a' természet lelke szól,
Hogy a' földet virág, 's örömré bírta.

Hol az, ki keble szent sugalmiból
A' legművészibb éneket megírta?
Vagy az, ki mesterékesen kisírta
Legistenibb dalát a' szív alól?

Figyeljen e' madárka zengzetére,
Midőn együgyü dalja mennyet ére:
Mi báj lehelli át ez édes árt!

De a' ti lantotoknak énekére,
Mit ujjatok szabály szerint kimére, -
Hideg fész ad kis őszi fénysugárt.

Függelék 2

*Gégel József könyvtára*³⁶

Consignatio Librorum pro pridum Parochi Füzes-Abanyiensis Josephi Gégel. Anno 1805.

Nrus	Tituli Librorum.	Formatum	[Vol]
	Libri Grammatici.		
1.	Principia Emanuelis Aluari	in 8	1
2.	Selecta Latini Sermonis Exeniplaria a Patre Chompre	8	1
3.	Grammatica Germanica Gottsched	8	1
4.	Grammatica Hebraeo Chaldaica Christophori Rainerii	in 8	1
5.	Syntaxis Emanuelis Aluari	8	1
	Libri Historici.		
1.	Historia Ecclesiastica Graveson	in Foli	3
2.	Historia Ecclesiastica Joannis Laurentii Berti	in 8	2
3.	Historia Religionis Michaelis Szvorényi	in 8	1
4.	Historia Universalis Abbatis Miloth	8	15
5.	Historia Regni Hungariae Caroli Palma	8	3
6.	Ritus Romanorum	8	1

³⁶ EFL, Visitatio Canonica Parochiae Füzes Abony ac Filialium Dormándháza & Praed. Szikszó

Anno 1810 Die 31a May peracta pro usu Archivi Dioeciesari. 42-44.

7.	Plutarchi Biographiae	8	8
8.	Compendium Historiae Universae Eppi Jacobi Bossuet	in 8	1
9.	Historia Doctrinae Protestantium Eppi Jacobi Bossuet	8	1
10.	Claudii Fleurii Abbatis Dissertationes in Historiam Esiae	8	1
11.	Collectio Brevium Pii 6i Tempore revolutionis Gallicae in Galliam expeditorum	8	2
12.	Biographiae Clarorum Virorum Saeculi Currentis	in 8	2
	Libri Philosophici.		
1.	Metaphisica, et Logica Sigismundi Storchenau	in 8	5
2.	Phisica Mathaei Pankl	8	3
3.	Phisica Musschembroec	8	2
4.	Mathesis Ignatii de Merzburg	8	1
5.	Plutarchi Moralia, et Philosophica opera	8	7
6.	Opera Domini de Montesquieu de Spiritu Legis	in 8	8
	Libri Theologici.		
1.	Sacra Scriptura Veteris et Novi Testamenti Latina Simil et Germanica Cum notis	in Foli	4
2.	Honorati Touruelii opera	in Folio	8
3.	Opera Domini Caroli [Vol t.]	8	15
4.	Opera Fratris Gazzaniga, Bertieri, et Gervasio	4	8
5.	Theologia Polemica Fratris Gazzaniga	8	2
6.	Opera Abbatis Bergier Historico Dogmatica	4	3
7.	Antonii Valsechii Religio Vitrix	4	2
8.	Espositio Fidei Catholicae Jacobi Bossuet Cum notis Caroli Döme	8	1
9.	Pázmány Péter be Vezetője	in 4	1
10.	Antoine Theologia moralis	4	3
11.	Mariani ab Angelis Moralis	8	1
12.	Veronii Professio Fidei	8	1
13.	Dominiei vita de Jubilaeo	8	1
14.	Sacro Sanctum Tridentinum Concilium	8	1

	Libri Juridici.		
1.	Joannis Pehem Jus Ecclesiasticum	8	2
2.	Jus Publicum Ecclesiasticum Sigismundi L[...]	8	1
3.	Stephani Huszty Commentarius in Jus Hungaricum	4	1
4.	Verbőczy Decretum Tripartitum	8	1
5.	Francisci Finnetti de jure naturae, et Gentium	in 4	1
6.	Articuli Diaetales de annis 1791. et 1792.	Folio	1
	Libri Concionatorii, et Catechetici.		
1.	Episcopi Bossuet Conciones	in 8	15
2.	Patris Ludovici Bourdalou Conciones	8	14
3.	Patris Antonii Bordony Conciones	8	14
4.	Domini Stephani Hajas Conciones	8	5
5.	Patris Joachimi Egyed Conciones	8	5
6.	Patris Damasceni Török Conciones	8	4
7.	Conciones Morales Georgii Szikszay	8	1
8.	Collectio Selectarum Concionum a Caesare Alexandro Julietti	8	3
9.	Homiliae Domini Episcopi Godeau	in 8	1
10.	Catechismus Domini Joannis Nepomuc Lang Germanice	8	1
11.	Evangelia, et Epistolae in Dominicas et Festa	in 4	1
	Libri Precatorii.		
1.	Breviarium Quadripartitum	8	4
2.	Officia Nova	8	1
3.	Officium Rakotzianum	8	1
	Libri Ascetici.		
1.	Sancti Augustini Libri 13 Confessionum	8	1
2.	S. Augustini Meditationes et Solilogia	8	1
3.	Thomae a Kempis, de Imitatione Christi	8	1
4.	Philotea Sancti Francisci de Sales	8	1
	Libri Varii.		
1.	Geographia Joannis Ernesti Fabri	8	
2.	Joannis Bode Notio Globi Terraquei	8	1
3.	Salustii Opera Omnia	8	1

4.	Titi Livii Operum Manea Prado	8	1
5.	Illias Homeri Germanica	8	1
6.	Marei Tullii Ciceronis Epistolae	8	1
7.	Heinectii Fundamenta Stili Cultioris	8	1
8.	Michaelis Lenck ars condendi Epistolas	8	1
9.	Francisci Xaverii Szuhányi Considerationes de Educatione Juventutis	8	1
10.	Dictionarium Paris Papay	in 4	1
11.	Phraseologi Francisci Vaguer	4	1
12.	Schellers Lexicon Germanico latinum	4	1

Függelék 3

*Velasco Vince könyvtára*³⁷

Darabszám	Könyvek.	Ezeknek			
		Becs		Eladási	
		Áruk			
		f.	k.	f.	k.
1 Pékányba	Jézus életének története	-	20	-	-
1	Szalay egyházi beszédek gyűjteménye, 2., 6. köt.	-	20	-	20
1	Kereszt. oktató beszédek Egyed József 1-4. köt.	1	-	1	-
2	Officium Rakocianum	-	20	-	10
1	Systema Theologi Moralis 1-2. köt.	1	20	1	20
1	Egyházi beszédek 1-4. köt. Szepesy Ignác	2	-	2	-
1	Szent misék becsé	-	10	-	10
1	Extractus resolutionum benignas in obiectis publi Eclesi	-	5	-	-
1	Kalászok, Beke Kristóf 1. köt.	-	10	-	-
1	Candidatus presbiterandus	-	5	-	-
1	Compendium Doctrinae Rel. Christianae	-	5	-	-
1	A megtért	-	5	-	-
1	Historia Cathalepseos	-	3	-	-

³⁷ EFL Velasco. Testamentum

1	Giges gallus	-	3	-	-
1	Zsenge mutatóványok néhány költészet tanulótól	-	3	-	-
1	Benignae ordinationes Regiae	-	3	-	-
1	Biographia Divi Caroli Ambrosii	-	5	-	-
1	Búza kalászkok, Gaal Ferdinand 1-4. köt.	1	-	-	-
	Néhány vegyes házasságról szolló nyomtatványok	-	3	-	-
	Több példányokban egyházi név könyvek	-	30	-	-
	Több példányokban kalendáriumok	-	15	-	-
	Nemzeti ujsagok, 5 darab bekötve és több ívek kötetlen.	2		2	
1	Predigten v Ambros: Colarecz 1-2. köt.	-	30	-	30
2	Predigten v Cajetan Herman 1-2. köt.	-	30	-	30
1	Predigten v Martin Gerrich 3., 5., 6. köt.	1	-	1	-
1	Lebens Geschichte	-	3	-	-
1	Evangelium	-	5	-	-
1	Relig. Philos. geistliche Rede. 1-4. köt.	1	30	1	30
1	Mathias Corvinus	-	10	-	-
1	Goffine 2. köt.	-	5	-	-
1	Predigten v Anton Passmajer 1-2. köt.	-	30	-	-
1	Andachts Übungen	-	3	-	-
1	Gräczer briefsteller	-	3	-	-
1	Oeconomische quodlibet	-	3	-	-
1	Erinnerung an Gott	-	5	-	-
1	Französ: Sprachlehre	-	3	-	-
1	Alterthum	-	3	-	-
1	Pastoral-heilkunde	-	3	-	-
1	Inbelton	-	3	-	-
1	Grundsetze der Bienenzucht	-	3	-	-

1	Andechtige Verehrung	-	3	-	-
	Több újságok és kalendáriumok német nyelven.	-	15	-	-
	Néhány, német és magyar nyelven egyes alkalomra nyomtatott egyházi beszédek.	-	5	-	-
	A felmaradott könyvek font-szám szerinti eladásából	-	-	2	30

Kelt Gyöngyösön Martius [8]án 1854.

Seress Imre

Gyöngyösi káplán

mint az Egyház részéről kiküldött öszveiro.

Függelék 4

Káplánok, kisegítők 18-19. sz.

Káplánok, kisegítők	Füzesabony (szolgálat)	Szüle- tés-ha- lálkozás
P. Sebestyén minorita	1753-1754	
P. Alfonz minorita	1754-1756	
P. Simon ferences	1755-1756	
P. Márton servita	1755-1756	
P. Benedek trinitárius	1755-1756	
P. Pál ferences	1755	
P. Kázmér trinitárius	1756	
P. Bertalan kapucinus	1756	
P. Bervát ferences	1756	
P. Balázs minorita	1756	
P. Fraind Mihály	1757-1760	
P. Kaposi Tamás	1757	
P. Kalatay Ferenc S. I.	1758	
P. Rosenics Vitus S. I.	1759	
P. Nagy Fülöp O. M. S. Fr.	1759	
P. Vais Kristóf S. I.	1759	
P. Bertalan trinitárius	1759	
P. Miksi Zsigmond minori- ta	1759	

P. Berzéky László O. M. S. Fr.	1759	
P. Velencsey Károly ferences	1759	
P. Szalay Ádám	1769	
Szabó Antal	1770-1771	
Közma József	1771-1773	
Schlosser Ferenc	1773-1774	
Szabó József	1774-1778	
Szabó Nep. János	1778-1779	
P. Török János	1779-1780	
Majzik János	1780-1782	1748-
Tolnay László	1782-1783	1758-
Simonyi Mihály	1783-1785	
Gregor György	1785-1786	1756-
Tungli István piarista	1786	1754-
Bodó Mihály	1786-1789	
Horváth András	1789	1760-
Holló György	1789	
Horváth József	1790	
Vincze János	1790-1793	1764-
Németh József	1793	1767-
Köszögi György	1793-1795	
Pék Károly	1795	1772-
Horváth Márton	1796	1772-
Egyed Mihály	1796-1800	
Petreczki János	1800-1801	1776-
Solymosy Pál	1801-1802	1769-
Balásy Pál	1802-1803	1777-
Repkó Ferenc	1803-1804	1779-
Kovács István	1803- (administrator)	1779-
Ferenczy József	1803-	1780-
Kuly György	1803- (3 hónapig)	1779-
Hangony Imre	1808-1809 (7 hónapig)	1785-
Cseke Miklós	1809-	1783-
P. Árvay Rajmund ferences	1809-1811	

Szökő Mihály	1811-1812 (10 hónapig)	1786-
Tarnóczy Vince	1812-1813	1785-
Haniszka József	1813-1817	1790-
Bátor József	1817-	1789-
Bíró Mihály	1817-1824	1789-
Illyés Ferenc	1834-1826	
Báró Kerekes Frigyes	1826-1828	1802-1862
Kapuy Károly	1828 (Ősei vélhetően: „A családból Gergely fia József Fejérmegyéből Visegrádra költözött, ennek fia János Egerváros aljegyzője volt, ezéi pedig János füzesabonyi kántor és Károly egri káptalani ispán, a kik Pestmegye bizonyítványa alapján 1790. évben, majd újból 1803. évben kihirdettek.”) ³⁸	
Bognár József	1828-1834	
Kanyó Imre	1834-1837	
Kossik Mihály	1837	
Nyerges László	1837-1838	
Amberger Károly	1838	
Ambrus Károly	1838-1839	
Pintér József	1839-1842	
Pájer Antal	1842-1844	
Posony József	1844-1848	
Kozma Károly	1849	
Pataky János	1849-1850	
Bárdossy Mihály	1850-1851	
Verzár István	1851-1852	
Várjon János	1852-1855	
Fábry János	1855-1857	
Dessewffy Sándor	1857-1859	
Hornják András	1859-1874	
Adamovics József	1874-1878	

³⁸ Orosz Ernő, Heves- és a volt Külső-Szolnok Egyesült Vármegyék nemes családjai (Eger: Egri Ny.-Rt., 1906), 137.

Miklóssy Gyula	1878-1885	
Juhász Károly	1885-1888	
Szepessy János	1888-1991	
Ambrus László	1891-1893	
Novák Géza	1893-1895	
Deér Gyula	1895-1896	
Réz Kálmán	1896	
Pap Endre	1897	1864-1903
Sikorszky József	1897-1898	
Harmat János	1899	
Kovacsoczy Kornél	1899	
Lukács Ferenc	1900-1903	

KATOLIKUS LEGÉNYEGYLETEK A DÉLVIDÉKEN

Németh Ferenc: „Sorsunk, hogy összetartozunk!” Katolikus legényegyletek Vajdaságban és más katolikus egyesületek a második világháborúig. Szabadka (Életjel könyvek 203.) 2025.

CATHOLIC JOURNEYMEN'S ASSOCIATIONS IN THE DÉLVIDÉK REGION

NÉMETH, Ferenc: „Sorsunk, hogy összetartozunk!” Katolikus legényegyletek Vajdaságban és más katolikus egyesületek a második világháborúig, Szabadka, Életjel könyvek 203., 2025.

Fábián Borbála

Délvidék Kutató Központ

Németh Ferenc művelődéstörténész, egyetemi tanár legújabb könyvében a vajdasági legényegyleteket mutatja be. A könyv egyben tisztelgés Adolf Kolping – a katolikus legényegyletek alapítója előtt is, ezért került az őt ábrázoló metszet a könyv címdoldalára. A 2025-ben Szabadkán kinyomtatott könyv az Életjel Könyvek sorozatának 203. kötete. A könyv címéül egy Kolping idézetet választott Németh Ferenc: „Sorsunk, hogy összetartozunk!” Ez az idézet szerepel abban a Kolping-dalban is, melyet a Szerbiai Kolping Társaság összejövetelén napjainkban is elhangzik. Ez az idézet ugyanakkor kifejezi azt is, amit a két világháború közti időszakban jelentett a vajdasági katolikusok számára a legényegyletek működése. Ahogy a könyv elején Németh Ferenc írja: „A kisebbségi sorsba kényszerült vajdasági magyarság fontos „intézményei”, szellemi fogódzói voltak a katolikus legényegyletek, akárcsak a többi, tucatnyi, katolikus jellegű körök és társulatok, amelyek a katolikus papság vezetésével és támogatásával működtek a Vajdaságban.”

Nyolc fejezetben mutatja be Kolping eszméinek magyarországi elterjedésétől a második világháborúig a vajdasági legényegyletek tevékenységét. Két különleges fejezet közül az egyik kitekintést nyújt a legényegyletek világából, mivel a többi katolikus egyesület rövid bemutatása a célja. A másik fejezetben kilenc papnak a rövid életrajzát ismerhetjük meg, akik a bácskai, majd a vajdasági legényegyleti mozgalom kiemelkedő személyiségei voltak. A könyv végén néhány fotó a két világháború közti időszakból a vajdasági katolikus egyleteket mutatja be. A legényegyleteket kronologikus sorrendben mutatja be Bezdántól Orszállásig 1865-től 1936-ig, a végére a második világháború idején megalakult két agrárfűsűségi legényegylet, KALOT került a palicsfürdői és a temerini. A 22 település, melynek a legényegyletét bemutatja a szerző: Bezdán, Szabadka, Óbecse, Zenta, Apatin, Zombor, Hódság, Nagybecskerek, Bács, Nagyikikinda, Péterréve, Palánka,

Csúrog, Törökbecse, Mohol, Kishegyes, Bácsgyulafalva, Kisorosz, Törökkanizsa, Adorján, Csantavér, Órszállás. Az egyes egyesületekről szóló oldalak a feldolgozott források miatt nagyon különbözőek: a legrövidebb rész az adorjániról szól csupán egyetlen bekezdés, a leghosszabb a bezdániról tizenhat oldal. A hódásági egyletről szóló alfejezet végének megjegyzése tükrözi, hogy a szerző teljességre törekedett: „ennél több adatot nem sikerült felkutatnunk”.

Fontos része a könyvnek, hogy nemcsak Kolping eszméinek megjelenését a Délvidéken mutatja be, hanem a vajdasági legényegyleteket Németh Ferenc elhelyezi a magyarországi legényegyletek közt. Nagyrészt hiányzik azoknak a kapcsolatoknak a bemutatása, melyek például a bácskai egyesületeket összefűzte. A Bajai Katolikus Legényegylet második alakulásakor például a szabadkai legényegylet alapszabályait vették át és az alakuló ünnepségen a szabadkaiak is részt vettek. A 20. század elején a Bajai Katolikus Legényegylet a zomborit segítette az első években, például műkedvelő előadással Zomborban. Csak az óbecsei alakuló ünnepségéről írja, hogy a bajai és a szabadkai legényegylet is részt vett rajta, de kimaradt az egy évvel később tartott zászlószentelési ünnepély, melyen szintén részt vettek más legényegyletek is.

Németh Ferenc több évtizedes kutatásainak eredményeit is tükrözi a kötet. A korabeli sajtó és Ruschek Antal A Katolikus Legényegylet magyar földön című könyve alapján és néhány tanulmány segítségével mutatja be az egyes egyletek történetét. A két világháború közötti időszakról a fő forrása az 1940-ben megjelent Bokréta, a jugoszláviai műkedvelők almanachja. A korabeli újságok közül sokat idéz a Bácskai Naplóból, a Délbácskából és a Reggeli Újságból is, más magyarországi és délvidéki lapok mellett. A levéltári források nem kerültek be a könyvbe, bár a Kalocsa-bácsi főegyházmegye iratainak egy része e-kutatásban az interneten is elérhető. Érdekes lett volna megtudni, hogy az egyes plébániákon maradtak-e fenn dokumentumok a legényegyletekről, vagy más katolikus egyesületekről. A könyv egyik érdekessége, hogy a Bezdáni Katolikus Legényegylet választmányi és közgyűlési 1921-28 közötti jegyzőkönyvét – ami a szerző tulajdonában van – feldolgozta. Ez egy különleges dokumentum, ami valószínűleg más délvidéki legényegyletektől nem maradt fenn.

A legényegyleteket kívül két fejezetben más katolikus egyesületekről is ír a szerző. Kis tévedése, hogy a katolikus nőegyleteket a „Katolikus lányegyletek a Vajdaságban” című fejezetben mutatja be, holott a nőegyletek tagjai általában férjes asszonyok vagy özvegyek voltak. Ebben a hét nőegylet mellett csak egy katolikus lányegyletről van szó a Szabadkai Katolikus Leányegyletről. Az Egyéb katolikus egyesületek című fejezetben oltáregyletek, imaapostolságok, a Katolikus Akció (Actio Catholica), katolikus népkörök, keresztes egyletek, katolikus körök rövid bemutatása közben néhány ifjúsági egyesület is említésre kerül, például a Keresztes Ifjak Egyesületei közül a Regőcei Magyar Keresztes Ifjúsági Egyesület, az Adorjáni

Keresztes Ifjúsági Egyesület és a Csókai Keresztes Ifjak Egyesülete. A Törökkanizsai Keresztes Ifjúsági Egyesületről megtudhatjuk, hogy 1934-ben a Római Katolikus Iparos Ifjúsági Egyesület helyett. A Bezdáni Katolikus Gazdaifjak Egyesülete még az első világháború előtt alakult, hasonlóan a Szajáni Katolikus Ifjúsági Egyesülethez. A többi ifjúsági egyesület már a világháború után alakult: Ómoravicán (Bácskossuthfalván), Felsőhegyen, Adán, Telecskán, Jázován, Tornyoson és Zentán. Utóbbi helyen még 1913-ban alakult meg a Zentai Keresztény, Kereskedő Ifjak Egylete is. A fejezet végén hét egyházi énekar is szerepel (Újvidék, Titel, Szabadka, Zenta, Szenttamás, Versec, Szaján, Zombor), mert ezek az egyházi „dalkultúra fejlesztése mellett műkedvelő színjátszással is” foglalkoztak. Az olvasókörök mellett a katolikus körök is röviden bemutatásra kerültek.

Németh Ferenc nem tér ki arra, hogy a legényegyletek tagsága pontosan kikből tevődött össze. A bajai katolikus legényegylet történetét kutatva szembesültem azzal, hogy az egyesület két alapszabálya egy pontban lényegesen eltért. a korábbi alapszabály szerint ugyanis csak nőtlen legények lehettek az egyesület tagjai, míg a későbbi szerint a házások is, hiszen az iparos „legények” nemcsak fiatalok voltak, hanem azok, akikből nem lett mester.

A legényegyletek sokszínű tevékenységét megismerhetjük a kötetből. Például, hogy a Szabadkai Kath. Legényegylet 1909-ben öt festőművész képkiallítását rendezte meg. Sporttal már 1914 előtt is foglalkoztak, például tekepályája volt a szabadkai egyesületnek, a bezdáninak, az óbecseinek; a zentainak 1912-től labdarúgócsapata is volt. A zentai legényegylet nagyteremben mozi működött, ahol Uránia-esteket is tartottak. A népművelő tevékenységek közül többet is megismerhetünk, például a zombori egyesület téli előadásait, amikor a szabad lyceumi előadásokhoz hasonló ismeretterjesztést a szórakoztatással egészítették ki. A helytörténet kutatók számára is érdekes lehetne, ha a könyv végén összefoglalásként egy kronológia vagy táblázat is lenne, hogy mely egyesületek szerepelnek a könyvben és azok mikor alakultak.

A katolikus legényegyletek a szerző konklúziója szerint a két világháború közti időszakban a Vajdaságban a kisebbségi sorsban az oktatással, szórakozással a legényegyletek segítettek megővni, megőrizni a „magyar identitást, nyelvet, népdalt, népszokásokat, s kellő tisztelettel megünnepegni a magyarság nemzeti ünnepeit”.

A Bácska és a Bánát egyháztörténetének kutatói is sok adatot és érdekességet találhatnak a kötetben. A Sorsunk, hogy összetartozunk kötet az 1865-1945 közti nyolcvan év katolikus kultúrájának egy különleges értékét mutatja be, valamint a kor társadalmi és szociális problémáinak megoldása érdekében született és működött egyesületeket, melyek a hazafiság őrzői és nemzeti identitás kifejezői is voltak a két világháború közt.

E számunk szerzői / The authors of this issue

BECSKE PÁL ZSOLT, abszolvált PhD hallgató, Debreceni Egyetem
E-mail: becskepal@gmail.com

CZEGLEDI LÁSZLÓ, PhD, egyetemi docens, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Digitális Technológia Intézet
E-mail: czegledi.laszlo@uni-eszterhazy.hu

FAZEKAS CSABA, Miskolci Egyetem
E-mail: csaba.fazekas@uni-miskolc.hu

FÁBIÁN BORBÁLA, PhD történész, Délvidék Kutató Központ, Szeged
E-mail: fabianborbal@yahoo.com

GEBHARDT EDIT,
E-mail: e.gebhardt@mail.de

GUITMAN BARNABÁS, Pázmány Péter Katolikus Egyetem
E-mail: guitbhf@gmail.com

KOVÁCS DÁNIEL LÁSZLÓ, Pécsi Tudományegyetem
E-mail: kovacsdaniellaszlo98@gmail.com

LENCSES NOÉMI, Debreceni Református Hittudományi Egyetem
E-mail: lencses.noemi@gmail.com